

Ұғымдар мен терминдер

А

Аваль - жазба немесе құжат түріндегі вексель бойынша кепілдік. Кепіл тұлға (авалист) борышқордың (вексель берушінің) акцептанттың немесе индосанттың міндеттемелерінің орындалуына жауапкершілік қабылдайды: кепілдік нысаны континентальдық Еуропаға тән.

Аванстық сатып алу – қарсы сауданың бір нысаны. Халықаралық тәжірибеде аванс тауар құжаттары немесе жеткізілетін тауарлар бойынша банктермен, экспорттық және импорттық фирмалармен беріледі.

Аванстық сатып алу - қарсы сауданың бір нысаны; бастапқы экспорттаушының тауар импорты бойынша талап етілген көлемге қаражаты жеткіліксіз болып, контрагент фирма әріптесінің төлем қабілетіне сенімсіз болған жағдайда қолданылатын контрагентті экспорттық қаржыландыру тәсілі. Аванстық сатып алу мәмілесінің шарттары бойынша кәсіпорын импорттаушының банкісіндегі арнайы шартты есеп шотқа түсімді аударылысымен тауарды шетелдік контрагентке алдын ал жеткізеді. Есеп шотта келісілген ақырғы сома жинақталғаннан кейін шартты есеп шоттан кепілденген төлемді алысымен қарсы тауар жеткізілімі жүзеге асырылады.

Аверс - монетаның, сондай-ақ медальдің беткі жағы. Ежелгі монеталардың аверсы өз заманының діни-құқықтық түсініктерін бейнеледі. Сондықтан көбінесе осы қалада сыйынатын құдайдың басы, сондай-ақ қала эмблемасы бейнеленді. Эллинизм дәуірінде аверсте әдетте мемлекеттік басшысының суреті орын алған. Қазіргі замандағы Еуропалық монеталардың беткі жағында әдетте, егер елде республикалық құрылыс болса республика символы немесе егер монархия болса басшының суреті орнатылған. Бірақ аверсте көбіне көп мемлекеттің елтаңбасы, ал қарсы жағында номинал бейнеленеді.

Авизо – банкілік коммерциялық тәжірибеде есеп операцияларының орындалуы туралы бір контрагенттің келесісіне жіберетін ресми хабарламасы. Банктер авизо арқылы өз клиенттерін есеп шоттар бойынша дебеттік және кредиттік жазбалар туралы есеп шотта қалған қаражат туралы, аударым төлемдері, чек жазып беру, аккредитив ашу және басқалар туралы хабардар етеді. Авизо номері, күні, жасалатын операция сипаты, есепшоттың сомасы және номері, жіберуші мен алушының атаулар және басқада мәліметтер көрсетілетін арнайы бланктерде рәсімделеді. Төлем тапсырмаларының, мемориалдық ордерлер мен өзге де есеп айырысу және бухгалтерлік құжаттардың көшірмелері де авизо ретінде қызмет ете алады. Жіберу тәсілдері бойынша авизо пошталық және телеграфтық болып бөлінеді. Оларды жіберу тәсілі корреспонденттік және де өзге де банк аралық келісімдермен немесе клиентпен жасалған шартпен белгіленеді.

Авуарлар – олардың есебінен төлемдер жүргізіліп, міндеттемелерді өтеуге болатын ақша қаражаттары, чектер, вексельдер, соның ішінде шетел банктерінде сақтаулы шетел валютасындағы, бағалы қағаздарды және алтын түріндегілерде жатады. Белгілі бір мемлекетке тиесілі бұл қаражаттар оның шетелдік авуарлары болып табылады. Авуарлар шектеусіз, қолданылатын, яғни мемлекет немесе банктердің билігінде еркін болатын және белгілі бір пайдалану режимі бар шектелген болады.

АЖИО – 1) бағалы қағаздардың, өзге де қор құндылықтарының немесе ақша белгілерінің бюджеттік (нарықтық) бағамын олардың тұрақты құнымен салыстырғанда көтеру. Әдетте номиналға пайздық қатынаста есептеледі. 2) Қағз ақшаны валютаға немесе «әлсіз» валютаны «күштісіне» айырбастаудан алынатын комиссия; 3) валютаның осы сәттегі бағамы мен оны белгілі бір мерзімге сатқандағы бағамы арасындағы айырма; алтын монеталармен операциялар жүргізуде - металл құны мен монетаның биржалық құны арасындағы айырма.

АЖИО-КОНТРО – бағалы қағаздардың биржалық бағамының немесе тауар құнының күрт ауытқуы кезінде пайда болатын пайда немесе шығын көрініс табатын есеп

шот. Портфелінде бағалы қағаздары бар биржалық спекулянттар мен банктер оларды жоғары бағаммен алуға тырысады. Бұл үшін олар бағалы қағаздарда сатып алуға жалған мәмілелер жасап, кеңінен жарнамалау, акциялармен бағамды көтеру ойыны жүргізіліп жатқан кәсіпорынның керемет келешегі туралы ксек сөз тарату арқылы және басқа да тәсілдермен биржада жасанды түрде ажиотаж жасайды. Белгілі бір қағаздардың бағамының көтерілуіне мүдделі бола отырып банктер осы қағаздарды сатып алушыларға елеулі несиелерді үлкен маржамен береді. Жасанды тәсілдермен орын алған бағалы қағаздар бағамының көтерілуі биржалық бағамның күрт түсуімен алмасатыны сөзсіз.

Алтын квота – төленуі 1978 жылға дейін алтынмен жүргізіліп отырған Халықаралық Валюталық қорға мүше елдердің жиынық капитал қорына төлейтін жарнасының (квотасының) төртінші бөлігі. 1978 жылдың 1 сәуірінен бастап квотаның 25% -ы СДР-да немесе қор анықтаған ХВҚ-ға мүше елдердің валюталарында төленеді,

Азиялық даму банкі (АзДБ) –экономикалық даму, сыртқы сауда азиялық дамушы елдерге қаржылық, техникалық және экономикалық көмек көрсету сияқты даму бағдарламаларын қаржыландыру үшін құрылған үкіметаралық несиелік ұйым, Азияның аймақтық даму банкі. Азияның аймақтық даму банкі 1965 жылы құрылған. АзДБ-ның бас пәтері Маниледе орналасқан. АзДБ-нің кез-келген шешімін бірігіп 1/3 дауысқа ие болатын АҚШ және Жапония жоққа шығаруы мүмкін, төленген жарғылық капиталы 10-ы құрайды. Қалған төленбеген бөлігі кепілдік қор қызметін атқарады. АзДБ-нің негізгі қызметі әсіресе кешеуілдеп дамып кел жатқан елдердегі табыстылығы жеткілікті дәрежеде емес, бірақ кешенді даму үшін қажет экономикалық және әлеуметтік инфрақұрылым объектілерін жеңілдікпен несиелеуге арналған арнайы қорларды құру болып табылады. Бұл қорлар негізінен дүниежүзілік банк тобынағы МАР орындайтын қызметтерді атқарады. Осы қорлардың басым көпшілігі олар арқылы өздерінің тауарлық экспорн дамушы елдердің мемлекеттік жарналары есебінен қалыптасады. Жеңілдікті несиелер 40 жылға беріледі, ал олар бойынша ставкалар 1-ден 4-ке дейінгі жылдық пайызға құбылып отырады. Интеграциялық процесті несиелік ынталандыруда артықшылықты инфрақұрылымға автострада айлақ аужай және т.б. құрылысы мен модернизациясына беріледі. Несиелердің жартысынан астамы экономикалық және әлеуметтік инфрақұрылым үлесіне келеді.

Бұл былайша түсіндіріледі: ішкі аймақтық байланыстардың кеңеюі ғана емес, шетелдік капиталды да қызықтыратын экономиканың басқа салаларының қалыптасуы да оның дамуына байланысты. Несиелеу көлемі бойынша екінші орынды агроөнеркәсіптік объектілерді 25-30) қоса алғанда, ауыл шаруашылығы алынады. Несиелік салымдардың үшінші аясы өнеркәсіпте (15) келеді. АзДБ несиелердің елеулі көлеін бес елге – Индонезияға, Оңтүстік Кореяға, Филиппинға, Пәкістан және Тайландқа берді. АзДБ дамушы елдерге қатысты олардың экономикалық даму деңгейі мен саясатының бағытына байланысты дифференцияланған несиелік саясатты жүргізеді. Банктердің қарапайым қорларына ашық рұқсаты бар неғұрлым сенімді (коммерциялық тұрғыдан) қарыз алушыға белгілі бір артықшылық беріледі.

Аккредитив – ол бойынша несие ашқан банк (банк-эмитент) тауар жеткізушіге төлем жүргізе алатын немесе басқа банкке ол аккредитивте көзделген құжаттарды берген жағдайда басқа осындай төлемдерді жүргізуге өкілеттік бере алатын шарт бойынша клиенттің тапсырмасы бойынша оның қарсыласының пайдасына берілетін банктің шартты ақшалай міндеттемесі. Аккредитив бойынша банк міндеттемесі дербес болып табылады және коммерциялық келісім-шарт бойынша клиенттің тапсырмасы бойынш оның қарсыласының пайдасына берілетін банктің шартты ақшалай міндеттемесі. Аккредитив бойынша банк міндеттемесі дербес болып табылады және коммерциялық келісім-шарт бойынша тараптардың құқықтық қатынастарына тәуелді емес. Бұл ереже банктердің және олардың клиенттерінің мүдделерін қорғауға бағытталған. Егер төлеушінің (алушының) тапсырмасы бойынша аккредитив қойған банк (банк-эмитент) басқа банкке – жеткізушінің банкісіне басқа қаражатын аударса, онда аккредитивте көзделген барлық

жағдайлар орындалған ретте жеткізушісінің банкісінде жеке баланстық шот(аккредитивтер) ашылады. Банк мекемесіне келіп түскен қаражаттарды есепке алу үшін төлеушінің банкісінде аккредитивтердің баланстан тыс шоты «төлемге арналған аккредитивтер» ашылады. Бұл жағдайда аккредитивті орындау тауарды түсіргеннен кейін жеткізушіге қызмет ететін банкпен тікелей жүргізіледі. Аккредитивтің түрлері әр алуан және келесідей белгілері бойынша топтасуы мүмкін.

1. Банк –эмитенттің аккредитивті өзгертуі немесе жоюы тұрғысынан кері шақырылатын және шақырылмайтындығы анық көрсетілуі тиіс. Көрсетілмеген жағдайда аккредитив кері шақырылмайтын болып табылады. Кері шақырылатын аккредитивті банк –эмитент жеткізушімен алдын-ал келісусіз өзгертуі немесе жоюы мүмкін. Мысалы, шартпен көзделген банк-эмитенттің мерзімінен бұрын бас тарту шарты сақталмаған жағдайда аккредитив бойынша төлемге кепілдік беру.Төлеуші кері шақырылатын аккредитив шарттарының өзгеруі туралы барлық өкімдерін тауар жеткізушіге оның банкі хабардар ететін банк арқылы ғана бере алады, өз кезегінде атқарушы банк тауар жеткізушілерді хабардар етеді. Алайда атқарушы банк тауар жеткізушінің банкі аккредитивтің өзгергені немесе жойылуы туралы хабар алғанға дейін тауар жеткізуші қойған және оның банкі қабылдаған аккредитив шарттарына сәйкес келетін құжаттар бойынша төлем жүргізу міндеттемесіне қосымша атқарушы банкпен өабылданған банк-эмитенттің нақты міндеттемесі. Кері шақырылмайтын аккредитив ол пайдасына ашылған тауар жеткізушінің келісімінсіз өзгертілуі немесе жойылуы мүмкін емес. Егер бұл аккредитив шарттарымен көзделсе, тауар жеткізуші аккредитивті пайдалануда мерзімінен бұрын бас тарта алады. Аккредитив тек бір ғана тауар жеткізушімен есеп айырысуға арналуы мүмкін.

2. Валюталық қамтамасыз етілу тұрғысынан қамтамасыз етілу етілген (депонацияланған) немесе қамтамасыз етілмеген (кепәлденген) аккредитивтер болып бөлінеді. Қамтамасыз етілген (депонацияланған)деп олар ашылған кезде банк-эмитент төлеушінің жеке қаражатын немес оған берілген несиені банк-эмитент мерзімінің бүкіл мерзіміне «аккредитивтер» деген бөлек баланстық шотқа аударып, тауар жеткізуші банкінің(атқарушы банкті) билігіне берігетін аккредитивтер саналады.

Активтер мен пассивтер – жеке және заңды тұлғалардың мүліктік құқықтарының жиынтығы. Егер активтер мүлік (кез-келген меншік : машиналар, құрал-жабдықтар, ғиамраттар, қорлар, банк салымдары, және бағалы қағаздарды инвестициялау, патенттер) құны болып табылса, пассивтер – тұлғаның немесе шаруашылықтың қарыздық міндеттемелерінің жиынтығы. Бухгалтерлік баланста бәр жағынан бар мүліктің құрамын, жай күйін, орналасу мен пайдаланылуын, келесі жағынан жарғылық қор, пайда, несиелік борышты, банк саудаларын, т.б.қосқанда жеке өзінің және қарызғы алынған қаражаттар көзін сипаттайтын көрсеткіштердің екі жиынтығы ретінде активтер мен пассивтер ажыратылады. бухгалтерлік баланстағы активтер мен пассивтер көрсеткіштерінің нәтижелері болуы тиіс. Ұзақ мерзімді активтер мен міндеттемелер бухгалтерлік баланс жасалған күннен бастап бір жыл ішінде толық тұтынылуы, іске асырылуынемесе төленуі тиіс емес кәсіпорын активтері мен міндеттері.

Ақша бірлігі – ұлттық валюта атауын білдіретін мемлекет белгілеген ақша белгісі. Ақша бірлігінің атауы тариха тұрғыда қалыптасады. Елдің ақша бірлігі кейде жалпыланған «ұлттық валюта» терминімен аталады. Ақша бірлігінің ішкі құрылымы бар, яғни неғұрлым ұсақ, әдетте, пропорционалды бөліктерге бөлінеді.

Ақша – ерекше тауар, жалпыға ортақ эквивалент, барлық басқа тауарлар құнының нысаны. Айырбас пен құн нысандарының дамуы барысында барлық тауарлар ішінен жалпыға ортақ эквивалент рөлін монополиялайтын (яғни барлық басқа тауарлар құнын білдіретін) бір тауар кездейсоқ ерекшеленеді. Бұл тауар ақша болады. Жалпыға ортақ эквивалент болатын айрықша тауар ретіндегі ақшаның келесідей ерекшеліктері бар : а) оның тұтынушылық құнында барлық басқа тауарлардың құны көрініс табады; б) оған кеткен нақты еңбек абстрактілі еңбектің жалпыға ортақ көрініс нысаны болып табылады;

в) ондағы және еңбек тікелей қоғамдық нысандағы еңбек ретінде болады. Ақшаның мәні оның қызметенен көрінеді. Бағзы заманнан жергілікті жердің табиғи және экономикалық жағдайларына қарай ішкі және сыртқы сауданың пәні болған тауарлар ақша рөлін атқарды. Олар: жүн, мал, бидай, тұз, қауашақтар, маржан және т.б. Айырбастың дамуымен ақша рөлі өзінің қасиеттері бойынша ақша қызметін атқаруға неғұрлым жарамды болған металдарға көшті. Көбіне көп бұл талаптарға жай металдарған қарағанда салмағы аз бола тұра тасымалдауға ыңғайлы және бүлінбейтін, құндылығы жоғары асыл металдар (алтын, және күміс) сай келеді. Сондықтан алтын мен күміс (ал қазір тек алтын) бүкіл әлемдегі ақша тауары ретінде өз монополиясын түпкілікті орнықтырып, біртіндеп барлық басқа тауарларды ығыстырып шығарды. Ақша тауары – алтынның тұтыну құны бар (алтын, ашекей бұйымдар жасау, тіс қаптау, т.б. үшін пайдаланылады), бірақ басқа тауардан айырмашылығы оның барлық тауарларға айырбасталып, осылай ақша иелерінің қажеттіліктерін қанағаттандыру қабілетінен тұратын өзіндік жалпыға ортақ тұтыну құны бар. Ақша айналымының заңы – айналым үшін қажет сомасын анықтайтын экономикалық заң. Заңға сәйкес мұндай ақша сомасы мынаған тең: өткізілуге жататын тауар бағасының сомасы алу несиеге сатылған тауарлар санының сомасы қосу төлеу мерзімікелген төлемдер сомасы: нәтижесін бір ақша бірлігі айналымының орташа санына бөлу керек. Егер тауарлар бағасының сомасы (БС) 1000 бірлікті құраса, несиеге сатылған тауарлар бағасының сомасы (Н) -200 бірлікке, өзара өтілетін төлемдер сомасы (Ө) -140 бірлік, бір атаулы ақша бірліктері айналымының орташа саны (А)-3 болса айналымға қажет ақша сомасы (Ас)

Мынадай формула бойынша анықталады:

$$Ас = (БС - Н - \text{Ө} - Т) А = (1000 - 200 - 40 - 320) 3 = 320$$

Бұл заң тауар және ақша айналымы бар өндірістің барлық тәсілдері үшін жарайды.

Ақша бірлігі – айналымда алтын және күміс ақшаларды білдіретін құн белгісі. Ақша белгілері ретінде толыққанды емес монеталар (мыстан, никельден, т.б.) және қағаз ақшалар болады. Толыққанды ақшаларды құн белгілерімен айырбастауға жасалған алғашқы қадам нақты металдық құрамы номиналдыдан аз болған сырылған монеталар болды. Олар кез келген құнынан айырылған, толығымен оның белгілері, яғни ақша белгілері ғана болып табылады.

Алтын – тауар өндірісі жағдайында ортақ эквивалент қызметін орындайтын құнды асыл металдардың бірі. Барлық басқа тауарлардың құнын білдіре отырып, алтын ерекше тұтыну құнына ие болып, ақша болады. Ақша ретінде неғұрлым пайдалы тауар болып шықты, өйткені ол өзіндік химиялық және физикалық қасиеттерге ие: біртектес, бөлінетін сақталатын, портативті және жеңіл өңделеді. Алтын ақша қызметін біздің дәуірімізге дейін 1500 жыл бұрын Қытайда, Үндістанда, Египетте, Месопотамияда және т.б. мемлекеттерде орындады. Біздің дәуірімізге дейін VII ғасырда алтыннан алғашқы монеталар соғыла бастады (Лидияда). Алайда алтын негізгі монеталық болған жоқ. Ежелгі орта ғасырларда және жаңа осы рөлде күміс пен мыста болды. Капитализмнің дамуы, әлемдік сауданың кеңеюі ақша металы ретінде алтынға сұранысты күшеитті. Әлемдік алтын оңдеудің артуы және оның Америкадан, Австралия және Африкадан Еуропаға қарай келуі құнсызданған күмісті ығыстырып шығаруды тездетті және көпшілік елдердің XIX ғасыр соңында алтын монетталллизміне өтуге жағдай жасады. Әлемдік рыноктың құрылуы аотын айналымының аясын кеңейтіп, оны әлемдік ақша қылды, мемлекеттер арасындағы сауда және экономикалық қатынастардың дамуымен қағаз ақша айналымы үстем болып, алтын айналым және төлем құралы қызметін атқарудан қала бастады. Алайда ол бұдан әрі де құн өлшемі болады, ақша жүйесінің негізгі және елдердің түпкілікті ақшалай есеп айырысу құралы болып қала отырып, қазына құру құралы және әлемдік ақша ретінде өз мәнін сақтап отыр. Валютаның тұрақтылығы елеулі түрде алтын мемлекеттің орталық банктерінде сақталады, ал өнеркәсіптік тұтыну, асыл заттарды жасау үшін және жеке тезаурация үшін арнайы алтын рыноктарында сатылып алынады және сатылады.

Ағымдағы операцияларға қызмет көрсететін шетел валютасына қызмет көрсететін шетеле валютасына сұраныс пен ұсыныс қисықтары – тауар және қызмет экспорты және импортымен, сондай-ақ трансферттәк төлемдермен шектелген халықаралық операциялар үлгісіндегі шетел валютасына сұраныс және ұсыныс қисықтары. Ұлттық валютаға сұраныс қисығы валютасы қызықтыратын елдің тауарын сатып алуға ниет білдірген сатып алушылардың ниетін көрсетеді. Шетел валютасына сұраныс қисығының шетел валютасы бағамының түсуі сәйкесінше шетелдің тауарлардың арзандауына және тауар мен валютаға сұраныстың артуына алып келу фактісін бейнелей отырып, теріс әсері болады, бұл ішкі тауарға сұраныстың икемділігі немесе икемсіздігіне байланысты.

Ауытқымалы валюталық бағам – сұраныс мен ұсыныс ықпалынан еткен өзгеретін валюталық бағам.

Ақша массасы – жеке тұлға, институционалдық меншік иелері мен мемлекеттің еолында бар, тауарлар мен қызметтердің айналымын қамтамасыз ететін қолма-қол және қолма-өолсыз сатып алу және төлем қаражаттарының жиынтығы.

Америкалық даму банкі (АДБ) – аймақтық Латын Америка елдерінің даму банкі. 1959 жылы құрылған. Бас пәтері Вашингтонда орналасқан. АДБ-ның негізгі міндеттің аймақты дамыту жобасын ұзақ мерзімде несиелеу; аймақтық ынтымақтастық пен аймақтық бірлестіктерді несиелеуге ерекше көңіл бөлу; аймақтық өзгешеліктерді есепке ала отырып даму стратегиясын әзірлеу. АДБ төленген жарғылық капиталы 10% тен аспайды, қалған төленбеген бөлігі кепілдік қор болады. АДБ жеткілікті дәрежеде пайдалы емес, біраө кешенді даму үшін қажет экономикалық және әлеуметтік инфрақұрылым объектісінің жеңілдікпен несиелеу үшін арнайы қорлар құрады. Бұл қорлар негізінен Дүниежүзілік банк тобындағы ХДА сияқты функцияларды орындайды. Осы қорлардың басым бөлігі дамыған елдердің мемлекеттік жарналарынан қалыптасады. (АҚШ АДБ-ның арнайы операциялар қорына жартыдан көп қаражат енгізеді). Басқа аймақтық даму банктерімен салыстырғанда АДБ-нің заемдарына ең қысқа мерзімдер тән – 5 жылға дейін. Бұл заемдар аймақ ішіндегі машина және құрал-жабдықтар саудасын дамыту мақсатында латын-америка елдерінің экспортын несиелеуге арналған. Интеграциялық процесті ынталандырауда артықшылық инфрақұрылымға – автострада, айлақ, әуежай және т.б. құрылысы мен моденизациясына беріледі. Экономикалық және әлеуметтік инфрақұрылым үлесіне несиелердің жартысынан астамы келеді. Бұл оның дайын аймақшілік байланыстардың кеңеюіне ғана емес, экономиканың басқа салаларының құрылуына байланысты екендігімен түсіндіріледі, ал бұл шетел капиталын тартады. Несиелеу көлемі бойынша агроөнеркәсіп объектілерін қоса алғанда (25-30%) ауыл-шарушылық екінші орынды алады. Несиелік салымдардың үшінші аясы өнеркәсіпке (15%) келеді. Елеулі несие көлемін АДБ «үлкен үштік» - Аргентина, Бразилия, Мексикаға берді. АДБ 1984 жылы Америка аралық инвестициялық корпорацияны құрды. Оның функциялары ХҚК-не ұқсас. Капиталының жартысынан астамы латын-америка елдеріне, $\frac{1}{4}$ -і ұқсас.

Ақша бейтараптығы – экономикалық теориядағы айналымдағы ақша мөлшерінің өзгеруі нақты өндіріс көлемін өзгеріссіз қалдыра отырыпы, бағалардың абсолютті деңгейіне ғана әсер ететіні туралы ереже.

Арбитраждық (спекулятивтік) операциялар – пайда алу мақсатында валюта сатып алу-сату операциялары. Арбитраж екі түрлі болады: валюталық және пайыздық. Валюталық арбитраж – валюталық бағамдардың айыпмасынан пайда табу мақсатында валютаны бір мезетте сату үшін сатып алу. Валюталық арбитраж жай және күрделі, уақыттық және кеңістік болады. Жай валюталық арбитраж бір шетел валютасы және қазақстандық теңге немесе екі шетел валютасымен жүзеге асырылады. Күрделі валюталық арбитраж – көптеген валюталық арбитраж уақыт бойынша валюталық бағамдар айырмасынан пайда алу мақсатында жүргізілетін операция болып табылады. Кеңістіктік валюталық абитраж – әр түрлі валюталық рыноктарда (әр түрлі биржаларда) осы валюта

бағамындағы айырма есебінен пайда алу мақсатында жүргізілетін операция. Пайыздық арбитраж бір пайызбен қарызға ақша алып, бір мезетте басқа неғұрлым жоғары пайызбен беру нысанында қолданылады.

Ағымдағы валюталық операциялар - Қазақстан Республикасының заңдары оларға:

- 1) 180 күннен аспайтын мерзімге тауарлар, жұмыс және қызметтерді толық өткізгені үшін төлемді кейінге қалдыру не алдын ала төлеуді көздейтін экспорттық-импорттық мәмілелер бойынша есеп айырысуды жүзеге асыруға арналған аударымдарды;
- 2) 180 күннен аспайтын мерзімге несие беру және алуды;
- 3) Салымдар (депозиттер), инвестициялар, заемдық және өзге де табыстарды аулау және алуды;
- 4) Гранттар, мұра сомасының аударымдары, жалақы, зейнетақы, алимент және басқаларды қоса алғанда саудалық емес сипаттағы аударымдарды;
- 5) Валюталық заңдармен капитал қозғалысына байланысты операцияларға жатқызылмаған барлық өзге валюталық операцияларды жатқызған.

Ағымдағы валюталық саясат - орталық банктер мен қаржы министрлігі валюталық-рынокттық конъюктураны жедел реттеу үшінтық және девиздық саясат, валюталық интервенция, валюталық ...теулер, сондай-ақ валюталық субсидиялау мен валюталық резервтерді идентификациялау көмегімен іске асырылатын шаралар жиынтығы.

Айырбас пунктері - Қазақстан Республикасы Ұлттық банкінің лицензиясына сәйкес жүзеге асырылатын қолма-қол шетел валютасын айырбас операцияларын жүргізетін арнайы жабдықталған орын.

Ақша реформасы - ақша айналымын ретке келтіру және нығайту үшін мемлекетпен жүргізілетін ақша жүйесінің толық немесе ішінара өзгерту; Ақша реформасы барысында құнсызданған қағаз ақша айналымнан алынады, жаға ақша шығарылады, ақша бірлігі немесе оның құрамы өзгертіледі, бір ақша жүйесінен екіншісіне өту жүзеге асырылады. Ақша реформасының бірнеше түрлері болады: 1) симетализмнен алтын монометализміне, айырбасталатын несие ақшаларына өтуге байланысты немесе мемлекеттік құрылымның өзгеруі кезінде жаға ақша жүйесін қалыптастыру; 2) ақша жүйесін ішінара өзгерту, мысалы, ақша атауын, банкнот эмиссиясымен қамтамасыз етілуін, баға масштабын өзгерту; 3) инфляцияны ұстау үшін ақша айналымын салыстырмалы тұрақтандыру. Ақша реформасы әдетте валютаны тұрақтандыру, ақша нулизациясының, девальвация, ревальвация әдістеріне сәйкес келеді және оның металға айырасталуын қалпына келтіру, алтын немесе күміс стандартына қайтарыммен біге жүреді.

Ақша рыногі - орталық, коммерциялық банктер мен қаржы рыноктары қысқа мерзімді бағалы қағаздармен операциялар жасайтын біртектес ұлттық несие және депозит рыноктарының жиынтығы.

Алтын рыногі – құйма және монеталар, медаль, пластин, сондай-ақ алтын сертификаты түрінде алтынның үнемі сатып алу-сатылуын жүзеге асыратын алтын саудасының әлемдік орталығы. Алтын сатушылар алтын өңдейтін елдер мен жеке меншік иелері болады, сатып алушылар – фирмалар, банктер мен жеке тұлғалар. Алтынның бағасы скраныс пен ұсынысты есепке ала отырып, сондай-ақ экономикалық емес факторлардың әсерімен анықталады, оларға байланысты баға күніне бірнеше рет жиі өзгереді. Алтын саудасының әлемдік орталығы болып, Лондон, Цирюх, Нью-Йорк, Париж, Милан, Стамбул, Рио-де Жанейро болып табылады.

Алтын сертификаты - уәкілетті банкте не банк-депозитарийде сақталатын алтынға меншік құқығын куаландырған құжат.

қабылдаумен. Болашақта валюта сатып алу-сатуға жасалатын келісім-шарт. Алайда фьючерлік келісім-шарт сатып алушымен қайта сатылуы, яғни онда көрсетілген орындау күніне дейін бір сатып алушыдан басқасына өтуі мүмкін. Сондықтан Фьючерстер саудасы кезінде:

- оның сатып алу күнімен салыстырғанда валюталық бағамның болашақтағы өгеруін болжау;
- фьючерстердің бүкіл қолданылу мерзімінің барысында бағам өзгерісін үнемі бақылау және қолайсыз тенденцияны ұстанып, дер кезінде келісім-шарттан құтылу маңызды.

Валюталық қор - кәсіпорынның баланстық не балансталған шоттардағы валюталық қаражаты.

Валюталық құқықтың реттеу нысандары - а) объектісі валютамен байланысты қоғамдық қатынастар болып табылатын құқықтық нормалар құрудан (әзірлеу және бекітуден) тұратын нормативтік құқықтық реттеу ; б) жеке құқықтық реттеу: нақты валюталық құқықтық қатынастардың пайда болуына , өзгеруіне және тоқтатылуына алып келетін нақты өмірлік мән-жағдайларға құқық нормаларын қолдану.

Валюталық заңдар аясындағы заңды жауапкершілік - бұл құқық бұзушыға валюталық заң нормаларының санкцияларымен көзделген ұйымдастырушылық не мүліктік сипаттағы айыру нормасында көрініс табатын мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдану.

Валюталық блокада - мемлекеттердің басқа мемлекеттерге қатысты оларды қандай да бір талаптарды орындауға итермелеу мақсатында пайданылатын мәжбүрлі валюталық іс-шараларының жиынтығы. Валюталық блокада экономикалық және сауда блокадаларының бөлігі болып табылады. Валюталық блокада кезінде әдетте шоттарды жауап тастау, валюталық шектеулер, алтын және несие блокадалары және т.б. сияқты шаралар қолданылады.

Валюталық блок - бір-біріне және белгілі бір мықты валютаға (жетекші валютаға) қатысты өз валютасының айырбас бағамын бекіту туралы қандай да бір ел дер тобының арасындағы келісім; тәуелді елдерді қор рыногі, шикізат көзі және капитал салу аясы ретінде пайдалану мақсатында мемлекеттердің валюталық гегемониясын қамтамасыз ету үшін құралған валюталық топ.

Вальвация - ұлттық ақша бірлігіне қатысты шетел валютасының бағамын белгілеу. Валоризациядан айырмашылығы вальвация терминіне бағамның төмендеуіне немесе көтерілуіне қатысты тенденция кірмейді.

Валюта - ақшалай есеп айырысуға әкеп соғатын халықаралық экономикалық айырбасқа және басқа да халықаралық байланыстарға қатысатын елдің ақша бірлігі. Қазіргі кезде халықаралық төлем құралы ретінде алтынға айырбасталмаған ұлттық ақша бірліктері шығады. Әлем елдерінің валюталарын келесідей негізгә белгілері бойынша түрлерге бөлуге болады. Кімге тиесілілігіне байланысты ұлттық және шетелдік валюта болады. Сыртқы айналым дәрежесіне байланысты валюталар еркін айналымды, ішінара айналымды және айналымы жоқ (тұйық) валюта болып бөлінеді. Еркін айналымды валюталар деп резиденттер - осы елдің заңды және жеке тұлғалары үшінде , резидент еместер – шетелдік заңды және жеке тұлғалар үшінде валюталық шектеулер толығымен алынып тасталған елдердің валюталары алынады. Ішінара айналымды валюталарға барлық валюталарғаи барлық валюталық операциялар бойынша емес немесе резидент еместер үшін ғана валюталық шектеулерді алып тастаған елдердің валюталары жатады. Айналымы жоқ валюталарға резиденттер үшін де , резидент еместер үшінде барлық валюталық операциялар бойынша валюталық шектеулер толығымен сақталған елдердің валюталары жатады. Валютаны әлемдік резерв ретінде пайдалануға байланысты валюталар резерстік және резервтік емес болады. Резервтік валюта халықаралық және

резерстік құрал ретінде кеңінен қолданылады. Негізгі резервтік валюталарға АҚШ доллары, евро, СДР жатады.

Валютаның бағамының тұрақтылығына байланысты іргетастық макроэкономикалық заңдылықтармен қозғалатын тұрақты валюталық бағаммен сипатталатын қатты валюта және тұрақсыз валюталық бағаммен сипатталатын жұмсақ валюта белгілі.

Валюталық бақылаудың негізгі бағыттары - валюталық бақылау мақсатына қол жеткізу кезінде басты болып табылатын негізгі іс-шаралар. Біздің еліміздегі валюталық бақылаудың негізгі бағыттары : а) жүргізіліп отырған валюталық операциялардың қолданыстағы заңдарға сәйкесітгін және олар үшін қажетті лицензия және рұқсаттың болуын анықтау; б) резиденттердің мемлекет алдында гетел валютасындағы міндеттемелерін, сондай-ақ Қазақстан Республикасының ішкі валюта рыногинда шетел валютасын сату жөніндегі міндеттемелерін орындауын тексеру; в) шетел валютасындағы төлемдердің негізділігін тексеру. Г) Қазақстан Республикасы валютасындағы резидент емес тердің валюталық операциялары бойынша тіркеу мен есептіліктің толықтығы мен растығын тексеру.

Валюталық бақылау агенттері - банкілік операциялардың жекелеген түрлерін жүзеге асыратын уәкілетті банктер және уәкілетті ұйымдар , сондай-ақ алынған лицензияларына сәйкес операцияларды жүргізу кезінде валюталық заңдарын сақталуын бақылау міндеті жүктелген өзге де ұйымдар. Қазақстан Республикасының валюталық бақылау агенттері:

- операцияларды жүргізу, соның ішінде клиенттердің тапсырысы бойынша жүргізу кезінде валюталық заң талаптарын сақтауға;
- валюталық операциялар бойынша есепке алу және есептіліктің толықтығы мен шынайылығын қамтамасыз етуге;
- өзгелерге мәлім болған клиенттерінің жіберген валюталық заң бұзушылық фактілері туралы құқық қорғау органдары мен Қазақстан Республикасы Ұлттық банкін хабардар етуге міндетті.

Алтынвалюталық стандарт жүйесі - 30 жылдарда пайда болды жән ХХ ғасырдың 50-жылдарының соңында толық қалыптасып бітті. Осы жүйе жағдайында қағаш ақша алтынға айырбастауын қойды. 1944 жылы Бретто-Вудста (АҚШ) халықаралық валюталық қордың (ХВҚ) Жарғысында алтынмен қатар АҚШ пен Англияның ұлттық қағаз ақшалары қызмет етеді деп бекітілген келісімге қол жеткізілді. Бретонвудс келісімі халықаралық валюталық жүйенің дамуында маңызды кезең болып табылады. Ең алғаш рет халықаралық валюталық жүйе үкіметаралық келісімге негізделе бастады. Алтын доллар стандарт жүйесін бекіте отырып , Бреттовудс жүйесі халықаралық сауда айналымының кеңеюінде, өнеркәсібі дамыған елдердегі өндірістің өсуінде маңызды рөл ойнады.

Алтын стандарт жүйесі – 1867 жылы Париж конференциясында Европа мен Америка елдерінің мемлекетаралық келісімімен заңды түрде рәсімделген алтын стандартының бірінші әлемдік валюталық жүйесі. Оларға сәйкес алтын экономикалық қатынастарда ақырғы есеп айырысудың монопольды құралы болды. Халықаралық есеп айырысуды сондай-ақ мемлекттердің эмиссиялық банктерінің банкноттары, қазынашылдық билеттер, корпоративтік ақшалар, чектер, вексельдер, сертификаттар бар. Алайда олардың көмегімен тек мемлекетаралық талаптар мен міндеттемелерді жатыстыру жүзеге асырылады. Сақтандыру, тасымалдау , қорғаумен байланысты ақырғы мемлекетаралық алтынмен есеп айырысуда айтарлықтай шығындар болды. Алтын өндірудің тұрақты деңгейі , өндірістік өнім мен капитал шоғырлануының жаға модификациясының саны мен сапасының артуы жағдайындағы тезаврацияның артқан көлемі мемлекеттің өскен ішкі және сыртқы шығындарын жабуға кедергі келтіре бастады.

Алтын девиздік стандарт жүйесі - Генуэза конференциясы (1922ж) шешімінің нәтижесі болған екінші халықаралық валюталық жүйе, Кейәнәрек ол көптеген елдермен мойындалды. Алтын девиздің стандарт кезінде банкноттар алтынға емес, кейін алтынға айырбасталуы мүмкін басқа елдердің девиздеріне (банкноттар, чекте, вексельдер) айырбасталады. Девиздік валюта ретінде доллар мен фунт стерлинг таңдалған. Алтын девиздік стандарт реттейтін валюталық бағам жүйесіне нақты өтпелі саты болды.

Ақшаның сатып алыну қабілеті - ақша бірліктерінің белгілі бір уақытқа белгілі бір тауар және қызмет мөлшерінде айырбастау қабілеті, тарифтер мен бағалардың нақты деңгейінде ақша бірліктерінің тауар массасымен толығын көрсетеді. Баға индексіне кері орташа өлшем ретінде есептеледі: баға индексі өскен кезде ақшаның сатып алыну қабілеті артады.

Акция құны - акцияның өзінде бейнеленген бағасы акцияның номинальды құны болып табылады. Акция нақты сатып алынған баға (нарықтық баға) – бағамдық құн немесе акция бағамы.

Алтынвалюта резерві - елдің орталық банкі мен валюталық-қаржылық органдарындағы алтын мен шетел валютасының орталықтандырылған қорлары, елдің ұлттық байлығын жинақтаудың бір нысаны. Алтынвалюта резерві (АВР) сапасы бойынша әр түрлі элементтерден: шетел валютасы және бағалы металдардан, \сдр, ХВҚ-дағы елдің резервтік позициясына тұрады. АВР ұлттық валютаның ішкі және сыртқы айналымдылығын, республикаға қойылған шетелдік талаптардың төленуін қамтамасыз ету үшін ақша-несие саясатын іске асырудың негізгі құралдарының бірі ретінде қалыптасады және қолданылады. Бі АВР-нің қалыптасуы жөне пайдалану тәртібі елдің нормативтік актілерімен анықталады. «Қазақстан Республикасы Ұлттық банкінің алтынвалюта резерсін қалыптастыру және пайдалану тәртібі туралы» Ережеге сәйкес Қазақстан Республикасы Ұлттық банкінің АВР: монеталық алтын, күміс, платина және платина тобының басқа да металдарынан; Қазақстан Республикасы Ұлттық банкінің тәзәмә бойынша корреспонденттік шоттардағы және қолма қол еркін айналымды және басқа шетел валютасынан; Қазақстан республикасы Қлттық банкінің алдындағы несие алушының еркін айналымды валютадағы қысқа мерзімді (бір жылға дейінгі) мәндеттемелерінен (үкіметтік бағалы қағаздар) тұрады. АВР-нің жекелеген құрамдас бөлігінің сандық құрылымы ғ яғни пайыздық ара қатынасы республиканың ұлттық Банкімен анықталады және қамтамасыз етіледі. Ұлттық банктің АВР есебі Ұлттық Банк активтерінің сомасы ретінде аңқталаын ішкі резервтердің түрлері және ішкі алтынвалюта резератері мен Ұлттық Банктің ол нақты алған несиелері (заем және ссуда) бойынша міндеттемелерінің арасындағы айырма ретінде анықталатын таза алтынвалюта резерстері бойынша жүргізіледі. Қазақстан Республикасы ның АВР сметаға (бюджет) сәйкес Ұлттық Банк «Алтын және алмаз қоры туралы» Қазақстан Республиксының заңына сәйкес монеталық алтын, күмәс және платина және осы топтағы басқа металдарды қазақстандық немесе өзге де ондірушілер мен сатушылардан сатып алу; Қазақстан Республикасының резиденттері мен резидент еместерімен, сондай-ақ Үкіметтен теңгеге (ескерткіштік және сувенир монеталарды қоса) шетел валютасын қосып алу; Ұлттық Банкпен жүзеге асырылатын депозиттік, дилингтік және шетел валютасымен басқа да операциялардан, сондай-ақ Ұлттық Банк беретін шетел валютасындағы несиелерден алынатын пайыздарды, коммерциялық және басқа да түсімдерді енгізу; Қазақстан Республикасының Ұлттық банкінің Қазақстан \республикасы Үкіметінің шешімі негізінде алытн және басқа бағалы металдарды сату, депонациялау және басқа да операцияларды жүргізуінен түсетін шетел валютасындағы түсімдер; Қазақстан Республикасы Президентімен келісу бойынша халықаралық аржы ұйымдарының, шетел мемлекттерінің орталық банктерінің және басқа да несие берушілердің Қазақстан республиксының Ұлттық банкіне берген несиелерін алу; Ұлттық банк көрсеткен консальтингтік, ақпарат баспа және басқа қызметтерінен түсетін шетел валютасындағы түсімдер арқылы толықтырылады. АВР-нің жқмсау қатаң түрде

бекітілген және Ұлттық банктің келесідей мақсаттарында жүзеге асырылады: Шетел валютасына сұраныс пен ұсыныстың тепе-теңсіздігін түзеу үшін ішкі валюталық рынокта шетел валютасын сату арқылы жалпы несие-ақша саясаты шегінде теңгенің айырбастау бағамының саясатын жүргізу Ұлттық Банктің валюталық интервенциясы); мемлекеттік бюджет есебінен Қазақстан Үкіметінің мұқтаждықтарына теңгені конвертациялау үшін шетел валютасын беру; бір мемлекет валютасын сату есебінен басқа мемлекеттің шетел валютасын сатып алу; Ұлттық банк алған несиелер бойынша негізгі қарыз сомасын, пайыздарды, коммерциялық және басқа да төлемдерді қайтару. Қазақстан Республикасы Үкіметі мен Президентінің шешімдерімен көзделген жағдайларды қоспағанда, алтынвалюта қорынан несие беру және кепілдік беру нысанында қаражатты пайдалануға жол берілмейді. АБР жайкүйәне үздіксіз мониторинг жүргізуді және республика ұлттық банкінің Қазақстан Республикасы Үкіметі мен Президентінің шешімдерімен көзделген жағдайларды қоспағанда, алтынвалюта қорынан несие және кепілдік беру нысанында қаражатты пайдалануға жол беріслемейді. АБР-нің жай күйіне үздәксз мониторинг жүргізуді және республика Ұлттық Банкінің Қазақстан Республикасы Үкіметі мен Президентіне қалдықтар және Республиканың алтынвалюта резервіндегі қаражат қозғалысы ай сайын есеп береді, сондықтан ай сайын қысқартылған нысанда АБР-нің жай-күйі туралы хабарлама жариялайды.

АБР-нәі портфелі жоғары деңгейдегі ликвидтілік, сенімділік және жеткілікті табыстылығы бар активтерден қалыптасады және еркін айналымды валютадан (ЕАВ), арнайы қарызға алу құқығы (СДР), аффинацияланған бағалы металдардан тұруы мүмкін. ЕАВ-даңы қаражат жоғары дамыған елдердің үкіметтері мен халықаралық қаржы ұйымдарымен (Дүниежүзілік Банк, Европалық қайта құру және даму банкі, Азия даму Банкі, Европалық Одақ, Ислам Даму Банкі, Солтүстік Инвестициялық Банк және басқалар) шығарған бағалы қағаздарға инвестициялануы мүскін. Қлттық Банк Басқармасының қанидаларына сәйкес Қазақстанның АБР-нің жиынтық портфелі 2 протфельге : ликвидті және инвестициялық болып бөлінеді. Ұлттық Банктің АБР-нің ликвидті портфелі ұлттық валюта бағамын ағымды реттеу, Ұлттық банктің қысқа мерзімді жоспарланған және жоспарланбаған міндеттемелерін жабу, ішкі және сыртқы валюталық рынок конъюктурасының ауытқуына оңтайлы әсер ету мүмкіндігі үшін құрылады және пайдаланады. Ликвидті портфельді басқару үшін активтермен құралдарды таңтау белгіленген ликвидтілік талаптарынан шыға отырып анықталады. Ұлттық Банктің инвестициялық портфелі мемлекеттің орта және ұзақ мерзімді міндеттемелерін жабуға қызмет етеді және тұрақты стратегиялық резерв болып табылады. Инвестициялық портфельді басқару кезінде қолданылатын құралдарды таңдау инвестицияланған қаражаттардың сақталуы мен сенімділігінің жоғары деңгейін қамтамасыз ету кезінде ликвидтілік талабын төмендету есебінен күтілген табыстылық нормасынан да тұрақтырақ табыс алу қажеттігін анықтайды.

Айналымы жоқ валюта - ұлттық және шетелдік валюталарды кіргізу және шығаруға, валюталық айырбасқа, валюталар мен валюталық құндылықтарды сату және сатып алуға қатысты резиденттер үшінде әртүрлі шектеулер мен тыйымдар бар, көптеген бағамдар және басқа да валюталық реттеу шаралары қолданылатын елдердің валютасы.

Айналымды облигациялар - белгілі бір уақыттан кейін оларды алдын ал белгіленген баға бойынша жай немесе артықшылықты акцияларға конверсиялау құқығымен заемдық капитал есебінен шығарылатын облигациялар.

Акция - нарықтық қатынастар жағдайында ең кең тараған бағалы қағаздардың бір түрі. Акция оның иесінің акционерлік қоғам нысанында ұйымдасқан кәсіпорын, фирма, банктер капиталының (акционерлік қордың) белгілі бір үлесіне қатысуын куәландырады. Акциялар әдетте капиталға деген қажеттілік ұсыныстан артқан жағдайда шығарылады. Акция дивиденд түрінде пайданың бір бөлігін алуға құқық береді, бірақ оны ұстаушы акционерлік қоғам таратылған жағдайды қоспағанда акция құнын қайтаруды талап ете алмайды және оның сатып алу, сату пәні болып табылады және оның номиналды құны

ерекшеленетін бағаға (акция бағамы) ие. Акция бағамы төленетін бағам деңгейіне тікелей тәуелді және керісінше – ссудалық пайыз деңгейіне тәуелді.

Анд тобы -- Латынамерикандық интеграция (ЛАИ) шеңберіндегі елдердің субаймақтық сауда-экономикалық тобы. Латынамерикандық еркін сауда – экономикалық тобы. Латынамерикандық еркін сауда ассоциациясы (ЛЕСА) ның іршінде субаймақтық бірлестік ретінде Картакен келісім негізінде 1969 жылы құрылған. Жаға топты құру қажеттігі негізінен интеграция процесін тежеген шешім қабылдаудың күрделі механизмінің жетілмеуінен, ЛЕСА-ның ірі елдері арасындағы қарама – қайшылықтардан туындады. Анд елдері интеграциясының негізгі мақсаттары болып индустриализация, қатысушы мемлекеттердің экономикалық дамуын тездету, олардың экономикалық саясатын үйлестіру, өнеркәсіптік державалардың тәуелсіз болу дәрежесін арттыру, АҚШ-пен сауданың елеулі бөлігін аймақ ішілік тауар айналымын алмастыру, субаймақтық ортақ рынок құру жарияланды. Бастапқыда Анд тобына Боливия, Колумбия, Перу, Чили, Эквадор кірген. 1973 жылы оларға Венесуэла қосылды. 1976 жылы топ құрамынан Чили шығып кетті. Топтың басқарушы органдарының бас пәтері Лима қаласында (Перуде) орналасқан. 70 жылдардағы Анд елдерінің интеграциясы бәраз жеделтетіліп, аймақтағы жалпы дағдарыспен, сондай-ақ шаруашылық және экономикалық құрылымның бірқалыптығымен, көлік байланыстарының дамымай қалуымен, саяси өзгешеліктермен байланысты болған 80-жылдардағы топтың үлкен дағдарысының кейін 90-жылдардағы топтың үлкен дағдарысынан кейін 90-жылдарға интеграцияның жаңа стратегиясы қабылданған. 1989 жылы әзірленген интеграцияның жаң бағдарламасы мүше елдердің ішкі экономикалық саясатын либеризациялауды, әлемдік рынокқа қатысты ашықтыққа өтуді, субаймақта 1995 жылға дейін еркін сауда аймағын (ЕСА) және кеден одағын құруды көздеген. Ақырғы мақсат – ЕО үлгісінде елдердің қауымдастығын құру. 1992 негізінен еркін сауда режимінен алынып тастау тізімі аса үлкен болғандықтан аяқталмаған деп саналатын Анд елдерінен ЕСА құрылған. 1995 жылдың ақпанында бәрыңғай сыртқы тариф (БСТ) және құрамында Венесуэла, Колумбия, Эквадор және БСТ-ке қарағанда төменірек болатын өздерінің ұлттық тарифтарын пайдалану құқығын алған формальді түрде кірген Батвия бар кеден одағы күшіне енді. ЕСА мен кеден одағын құруды аяқтау сауда қызметтерін либерализациялаумен қатар 2000 жылға жоспарланған. 90 жылдар Анд тобындағы өзара сауда есеппен жылына 30%ке арта отырып, 1995 жылы 4 млрд долларды құрады. Анд елдерінің жиынтық экспортындағы аймақ-ішілік экспортындағы аймақ-ішілік экспорттың үлесі 1970 жылы 1,8-дан 1995 жылы 12% -ға дейін өсті. 1995 жылы қыркүйек айында Анд тобындағы мемлекет басшылары Анд тобын Андтық интеграция жүйесіне қайта ұйымдастыру және топ органдарының бүкіл құрылымын қайта құру туралы шешім қабылданған Кито (Эквадор) қаласында жиналысқа жиналды. Андтық интеграция жүйесі өзине Анд тобының барлық органдары мен құрылымын өзине алады деп болжанды. Оған басты саяси орган – Андтың президент кеңесі, сыртқы істер министрлігінің кеңесі, Анд парламенті, Анд соты, Андтың даму корпорациясы, резервтік қоры кіреді. Тым бюрократиялық болып кеткен негізгі атқарушы орган – Қартахен шартының кеңесін Анд президенттік президттік кеңесіне бағынатын неғұрлым жинақы жеміс органы – бас секретариатқа алмастыру қайта құрудың басты элементі болады.

Аутрайт – 1) айырбас бағамы алдын ала белгіленетін, ал операцияның өзін шарт жасалғаннан кейін 2 жқмыс күнінен кешіктірілмейтін кейінге қалдырылған уақыт аралығынан соң орындауға жол берілетін сыйақы немесе дисконттан тұратын форвардтық валюаттық айырбас операциясы, 2) сыйақы немесе жеңілдікті есепке алатын банк аралық мерзімді валюталық мәмілелер кезіндегі валюталық бағам.

Африка даму банкі (АФДБ) - Африканың дамушы елдеріне қаржылай, техникалық және экономикалық көмек көрсету, сыртқы сауда және экономикалық даму бағдарламаларын қаржыландыру үшін құрылған Африканың тәуелсіз елдерінің бірінші халықаралық қаржы ұйымы. Африка даму банкі 1963 жылы құрылған. АФДБ-нің бас

пәтері Абиджанда орналасқан бастапқыда жарғы бойынша Африка құрылығының елдері ғана орналасқан. Бастапқыда жарғы бойынша Африка құрылығының елдері ғана АФДБ-не мүше бола алды. Ресурстардың жетіспеушілігіне байланысты АФДБ өзіндік бір филиал - 23 аймақтық емес донор елдердің қатысуымен Африка даму қорын (АДК, 1972 жыл) құруға мәжбүр болды, ал 1982 жылдан бастап банк мүшелігіне дамыған елдер де қабылданды. Басқа аймақтық банктер секілді АФДБ қз ресурстарын қалыптастыру кезінде облигация шығару жолымен әлемдік қаржы рыногынан заемдық қаражаттарды тартуға сенеді. АФДБ 70-жылдардың ортасынан бастап басқа аймақтық банктерге қарағанда аса ірі емес сомада және неғұрлым қысқа мерзімге болса да облигациялық заемдарды шығарады. АФДБ-ң негізгі қызметі әсіресе кешеуілдеп дамып келе жатқан елдердегі жеткілікті дәрежеде табысты емес, бірақ кешенді даму үшін қажет экономикалық және әлеуметтік инфрақұрылым объектілерін жеңілдікпен несиелеуге арналған арнайы қорларды құру болып табылады. Жеңілдікті несиелер 40 жылға дейінгі мерзімге беріледі, ал олар бойынша ставалар 1-ден 4-ке дейінгі жылдық пайызға өзгеріп отырады. Интеграциялық процесті несиелік ынталандыруда артықшылық инфрақұрылымға автострада, айлақ, әуежай және т.б. құрылысы мен модернизациясына беріледі. Несиелердің жартысынан астам мөлшері экономикалық және әлеуметтік құрылым үлесіне келеді. Бұл ішкі аймақтық байланыстардың кеңеюі ғана емес, шетелдік капиталды қызықтыратын экономика басқа да салаларының қалыптасуы да оның дамуына байланысты болуымен түсіндіріледі. Несиелеу көлемі бойынша екінші орынды агроөнеркәсіп объектілерін (25-30%) қоса алғанда, ауыл шаруашылығы алады. Несиелік салымдардың үшінші аясы өнеркәсіпте (15 %) келеді. АФДБ несиелердің елеулі көлемін төлем қабілеті жоғары клиенттері – Марокко, Заир, Кения, тунис, және т.б. берді. АДК-нің құрылуымен АФДБ Орталық және Батыс Африканың дамуы артта қалған елдерін де несиелей бастады.

Ә

Әлемдік баға - әлемдік рыноқта өткізілетін тауар құны. Әлемдік бағаның негізінде белгілі бір өнім түрінің негізгі өндірушілері өндірісінің орташа шығындары жатады. Халықаралық сауда да әлемдік баға негізгі сатушылар мен сатып алушылардың, ірі әлемдік сауда орталықтарының бағасы ретінде болады. Олар әлемдік рыноктардағы немесе халықаралық жәрменкеде әрә мәмілелерді жүзеге асыру барысында қалыптасады. Жекелеген тауар түрлері бойынша әлемдік баға қалыптастыру орталықтары құрылды. Мысалы, алтын, түрлі-тісті металдарға – Лондон биржасы, көмірге импорттық баға - Батыс Европалқ порт, машиналар мен құрал-жабдықтарға әлемдік бағалар – американдық, европа және жапон фирмалары мәмілелерінің бағаларымен анықталады. Сондай-ақ әлемдік бағалар – белгілі бір дәрежеде шартты ұғым. Нақты әлемдік рыноқта көптеген бағалар қолданылады. Ол айтарлықтай қозғалысты және сқраныс пен ұсынысқа, валюта бағамына, әлемдегі және жекелеген елдердегі саяси жағдайларға, т.б. байланысты. Халықаралық мәміле бағасына мәмілеердің талапатары мен сиптаы елеулі әсер етеді, ал мұндай мәмілелердің ірі масштабтарда олар әлемдәі баға деңгейіне әсер етуі мүмкін.

Әлемдік валютаның жүйенің эволюциясы - әлемдәк валюталық жүйенің уақыт бойынша дамуы. Тарихи тұрғыда алғашқы әлемдік валюталық жүйе деп париш валюталық жүйе деп Париш валюталық жүйесін санау қабылданған Заңды түрде ол алытнды әлемдік ақшаның жалғыз нысаны деп таныған 1867 жылға Париш Конвенциясында мемлекетаралық келісіммен рәсәмделген. Осы жүйенің негізі алтын монета стандарты болып табылады. Алтын стандарты алтын монеталарын пайдалануға негізделген. Алтын стандарты барлық елдерде төлем балансының тепе-тендігін бір уақытта белгілеуге көмегін тигізетін жан-жаөты автоматтандырылған механизмдерге ие. Олардың неғұрлым маңыздысы - төөем баланстарын теңестіру механизмі.. 1752 жылы

Д.Юммен сипаттаған, оған сәйкес шығындар мен баға ұсынысы артады. стандарт жүйесі симметриялық болып табылады. Өйткені әрбір ұлттық валютаның алтын құрамы бар. Валюталардың алытн құрамына сәйкес олардың алтындық паритеттері белгіленеді. , ал ұлттық валюталық жүйелер тең жағдайда болып , бірдей ойын ережелері бойынша жүреді. Алтын стандарт жүйесіне іс жүзінде алғаш 1914 жылы европа елдері алтын стандартынан бас тартып, орасан зор бюджеттік шығыстарды қаржыландыру үшін еш нәрсемен қамтамасыз етілмеген ақшаларды басуға көшкен кезде күмән келтірілді. Европа алтынға айырбастап , АҚШтан қару-жарақ және әскери мұқтаждықтар үшін басқа да тауарлар сатып алып отырды. Нәтижесінде АҚШта алтын толды және жағадан құрылған Федералдық резервтік жүйе алтынды монетаға айналдырып, бағаны екі есеге көбейтуге мәжбүр болды.1914 жылдан 1924 жылға дейін АҚШ валютасы алтын стандартына негізделген жалғыз ел болып қалды., басқа елдер өз валюталарын алтынға емес ,долларға жапсыра бастады.

1922 жылы алтын девиздік стандарт жүйесіне өтуге шешім қабылдаған Генуя экономикалық конференциясы өтті. Оның негізі алтын және девиздер болды. Девиздер – бұл алтынға айырбасталатын халықаралық есеп айырысуға арналған шетел валютасы. Валютаның алтынға айырбасталуы шетел валютасы арқылы тікелей де жанама да жүзеге асырылады. Алтын стандарты жүйесінің басты кемшілігі экономикалық саясаттың сыртқы мақсаттарына бағынуы болып табылады. Осылайша тқлем балансының тапшылығы жағдайында валюталық бағам дефляциялық саясат , яғни жұмыссыздықтың артуы мен ел ішіндегі тұрғандар қарсылығының өсуіне әкелуі мүмкін. Бағаны төмендету қолымен реттеледі. Саясаттың ішкі мақсаттарының мәні бірінші д.ниезүзәләк соғыстан кейін 1918 жылдан 1939 жылға дейінгі соғыс аралық жылдардың ғаламдық экономикалық тұрақсыздық салдарынан күрт өсті. Осылайша алтын стандарты әскери де , экономикалық та дағдарыс кездерінде әрекетке қабілетсіз болып шықты.

1936 жылы жаңа валюталық жүйе – доллар алтынға қатысты бекітілген жалғыз валюталық бағамнан алтын доллар стандартына жол салған валюталық келісім жасалды. Алтын доллар стандарты келесі негізгі ержелерге негізделді: 1) АҚШ баға деігейлерінің тұрақтылығын қамтамасыз етуге міндетті; 2) АҚШ алтынның соңғы сатып алушысы немесе сатушысы ретінде болады; 3) қалған әлем елдері төлем баланстарының тепе-теңдігін қолдауы тиіс; 4) Қалған әлем елдері АҚШ долларының соңғы сатып алушысы немесе сатушысы ретінде болады. Алтын доллар стандарт жүйесі шектелген жағдайларда қолданылады. АҚШ-тың алтын қоры мен қалған әлем елдерінің доллар қоры шектеулі. Болады. Олардың таусылуы бүкіл жүйенің құрауына әкеледі. Алтын доллар жүйесәнәі жетіспеушілігі - оның ассиметриялылығы: АҚШ алтын да доллар да қоя алады., ал қалған әлем елдері тек алтынға айырбастап қана қосымша долларға жеткізе алады.

Валюталық жүйенің проблемалары Вьетнамдағы соғыстың салдарынан 60-жылдардың соңында ұшықты, АҚШ әскери мақсаттарға көп ақша жұмсады, қаржылық саясат бар ақша массасына қатысты тым кеңейтілді. 1965 жылы АҚШ Федералды резервтік жүйенің банкноттары бойынша 25 -дық алтынмен қамтамасыз етілу талабын алып тастады. 1971 жылдың тамызында Ұлыбритания доллары алтынға айырбастауды талап етті. АҚШ одан бас тартты. Алтын доллар стандарт жүйесі тіршілігін жойды. 1971 жылдан кейін валюталардың долларға баламалауына негізделген доллар стандартының жаңа смитсондық әлемдік валюталық жүйесі пайда болады.Доллар стандартының алтын доллар стандартынан негігі айырмашылығы АҚШ-тың АҚШ долларын алтынға айырбастауынан бас тартуында, АҚШ доллары енді алтынды стаып та ламады, сатпады да , АҚШ өзінің қаржылық саясатын әлемде баға тұрақтылығына қол жеткізу үшін пайдалануы тиіс болды, бірақ бұл олардың осы қалағанын білдірмеді. АҚШ-тың төлем балансының орасан зор тапшылығы және экспансионистік саясат қалған әлем елдеріне доллар резервінің күрт өсуін тудырып, бекітілген бағамдар жағдайында инфляция «импортына» алып келді. 70-жылдары АҚШтың өзіндегі инфляция жылына 13-14 ға жақындады, алтын бағасы күрт өсті.

Осы жағдайлардағы барлығы 1973 жылы доллардың девальвациялануына алып келді. долларлық стандарт жүйесі жойылып, валюталық бағамды еркін кезеңі басталды. ХВҚ –ға мүше елдердің 1976 жылы Кингстондағы (Ямайка) келісімі кезекті әлемдік валюталық жүйені рәсімдеді. Осы кезеңдегі халықаралық ақша-несие жүйесі валюталардың өзара байланыстарын басқармайды, бағаларды тұрақтандырмайды. ХВҚ қарыздық инспектордың арнайы макроэкономикалық кеңесші рөлінің пайдасына реттеуші рөлменен бас тартты. Әрбір елдің өзінің жеке валюталық жүйесі болады. Халықаралық валюта рөлін іс жүзінде АҚШ доллары орныдайды. Доллардың жоғары тұрақсыздығы еуропа елдерін интеграцияға жол іздеуге мәжбүрледі. 1978 жылы Еуропаның жетекші елдері Еуропалық валюталық жүйені, иілгіш валюталық жүйені, иілгіш валюталық бағамдардың әлемдік жүйесі шеңберіндегі аймақтық жүйені құру жөнінде келісті (қараңыз: ЕВРОПАЛЫҚ ВАЛЮТАЛЫҚ ЖҮЙЕ).

Б

Банк – ақша қаражаттарын тарту, несие беру, қолма-қол ақшасыз несиелеу, клиенттердің тапсырмасы бойынша қолма-қол ақшасыз есеп айырысу, ақша белгілерін шығару, бағалы қағаздарды орнадастыру, инновациялық қызмет және басқа да операциялармен айналысатын ерекше институт (мекеме) Қазіргі банктердің келесідей негізгі түрлері бар:

- орталық (эмиссиялық) банктер, елдің бүкіл несиелік жүйесін басқарады, ақша белгілерін шығару бойынша монополиялық құқыққа ие, мемлекеттің ақша-несие саясатының басты өткізгіш болып табылады; елдің орталық банкісінің бағалы қағаздарды сатып алуы мен сатуы (ашық рыноктағы операциялар) коммерциялық банктердің несиелік және пайыздық саясатына, мемлекеттік бағалы қағаздар бағамына ықпал ету құралы ретінде пайдаланылады.;

- коммерциялық (депозиттік) банктер заңды және жеке тұлғаларға банктік қызмет көрсету бойынша депозиттер тарту, вексельдерді есепке алу, несие беру, бағалы қағаздармен операцияларды және т.б. операцияларды орындайды;

- арнайы банктер жекелеген операцияларға немесе жекелеген клиенттерге қызмет көрсетуге немесе жекелеген клиенттерге қызмет көрсете уге шоғырланған банктер (инвестициялық, жинақтаушы, сауда, ауыл шарушылық, сыртқы сауда, ипотекалық және т.б.);

Корпоративтік банктер – несиеге және басқа да банктік қызметтерге деген өзара қажеттілікті қанағаттандыру үшін үлестік бастамада тауар өндірушілермен құрылатын мамандандырылған қаржы-несиелік институттар; салалық немесе аумақтық қағида бойынша құрылады, коммерциялық банктердің бір түрі;

- әмбебап банктер – жекелеген банктік операцияларға маманданған банктерге қарағанда банктік операциялардың барлық негізгі түрлерін жасайтын несиелік мекемелер.

, Меншік нысаны бойынша мемлекеттік, акционерлік, корпоративтік, муниципалдық, аралас (мемлекеттің қатысуымен) және халықаралық банктер бар.

Бағамы түсіп бара жатқан валюта - өз номиналына және тұрақты валютаға қатысты құнсызданып бара жатқан валюта.

Баға – тауар құнының ақшалай көрінісі. Ғалар масштабында қабылданған ақша бірлігі анықтайды. Бағалар сұранысының деңгейі өнім өндірісінің өзіндік құнына және оған деген сұранысқа байланысты нарықтық экономикада «сұраныс-ұсыныс» тепе-теңдігінің бағасы қолданылады, яғни баға өнімге сұраныс қысқарғанда төмендейді және оның тапшылығында көтеріледі.

Биржалық сауда - биржа делдалдығымен тауар, валюта және бағалар, қағаздар саудасы. Биржаларда алдын ала қарусыз белгілі бір (базистік сорттағы стандартты партияларға мәмілелер жасалады. 5-10% жуық жағдайларда сатып алу сатудың пәні

нақты тауар болады.(сатушы оны биржаға ұсынуға, ал стаып алушы биржадан алуға міндетті.). 90-95% жағдайында фьючерстер болады.

Бекітілген валюталық бағамдар жүйесі - валюталардың алтынға немесе басқа тұрақты валютаға қатысты белгілі бір ара қатынаспен белгіленумен сипатталатын валюталық айырбас жүйесі. Мемлекеттік бағамдардың осы ара қатынаспен белгіленумен сипатталатын валюталық айырбас жүйесі. Мемлекеттік бағамдардың осы ара қатынасын реттей отырып, елдің төлем балансының тепе-теідігіне қол жеткізу мақсатында рынок қызметіне араласады. Бұл ретте өз валютасына қатысты шетел валютасы бағамының түсуі импорт кезінде өтелетін экспорт кезіндегі құн шығындарын туғызады және керісінше, осы бағам көтерілгенде шығын қосымша экспортпен жабылуы тиіс импорт кезінде пайда болды.

Банкноттар - банк билеттері, несиелік ақшалардың бір түрі. Банкноттар - эмиссиялық банктермен шығарылатын арнайы вексельдер, олар айналымда жеке коммерциялық вексельдерді алмастырады. Өткен заманда банкноттар онда көрсетілген сомадағы нақты ақшамен (алтын немесе күміспен) төленуге жататын эмиссиялық банктердің төлемдік міндеттемелері болды. Банкноттар екі жақты қамтамасыз етіледі – несиелік (коммерциялық вексельдер) және металдық (эмиссияның алтын қоры), бұл оларды қағаз ақшаға қарағанда тұрақты етеді. Айырбасталатын банкноттар айналымының зағы ; айналымдағы олардың саны айналымға қажет алтын санына үтең келеді, ал әрбір банкнота онда бейнеленген алтын санының өкілі болып табылады. Еркін айырбас кезінде артық банкноттар айналымда қалған емес. Олар алтынмен салыстырғанда құнсыздануға ұшырамай оларды алтынға айырбастау жолымен эмиссиялық банкке қайтарылып отырған. Бірінші дүние-жүзілік соғыс кезінде банкноттарды алтынға айырбастау бірқатар елдерде алынып тасталды, олар мемлекеттің қарыздық міндеттемелермен қамтамасыз етілді.Нәтижесінде банкноттар қағаз ақша сипатына ие болды. Әлемдік экономикалық дағдарыс (1929-1933жж) кезінен бастап осы күнге дейін мемлекеттің қаржыландыру көзі болатын айырбасталмайтын банкноттар ғана шығарылады. Егер банкноттар саны шектен тыс болып кетсе, олар құнсызданады. Сондықтан банкноттар қазір әс жүзіндегі қағаз ақшалар болып табылады.

Бағалардың либерализациялануы - бағалардың нарықтық экономика заңдары бойынша тауар өндірушілердің бәсекелестігі, сондай-ақ тауар ұранысы мен ұсынысының ықпалы мен еркін қалыптасуы.

Бағалы қағаз валютасы – бағалы қағаз шығарылған ақша бірлігі, яғни бұл тауар ақша қатынастарындағы объектінің эмитенттің белгілі бір ақша бірлігіндегі бағасы, бұл борышқор немесе несие беруші елдің не үшінші бір елдің валютасы болуы мүмкін.

Бағалы қағаздар рыногі - бір мезетте меншік титулы және қарыздық міндеттеме болып табылатын және өздерінің номиналды құны болмаса да жоғары рыногтық бағамен сатылуы мүмкін бағалы қағаздар рыногінің дамуы жылдам процесс бола алмайды, өйткені ол меншік қатынастарының өзгеруіне (мемлекеттік кәсіпорынды жекешелндіру мен акционациялауға) мемлекеттің қаржы саясатының өзгеруіне тікелей байланысты. Бағалы қағаздар рыногі экономикалық субъектісіне қажетті ақша ресурстарын; акция шығару – оларды тегін және мерзімсіз алу; облигация шығару – банк шарттарымен салыстырғанда неғқрлым тиімді шарттармен несие алу мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Бағалы қағаздар рыногі көптеген күтпестен өтетін процестерді , соның ішінде капитал инвестициялауды реттейді. Бағалы қағаздар капитал миграциясы механизмінің жұмысына септігін тигізеді – ол қайда болса да уақытша бос капидатлы жинайды және сатып алу сату арқылы оның қажет бағытқа инвестициялануы көмектеседі. Осылайша, капитал қоғамға қажет өндіріске орнадырылады, оның нәтижесінде қоғамдық өндіріс, қоғамдық сұранысқа сәйкес келеді, бұл нарықтық экономиканың артықшылығы.

Бағалы қағаздар рыногінің даму деңгейіне, оның мемлекетпен реттелу дәрежесіне байланыссыз осы рыногқа әмбебап талаптар қойылады: 1(бағалы қағаздардың нақты түрге бөлінуі; 2(эмитенттердің қажетті ақпаратты ашу балабы; 3(бағалы қағаздар

рыногының кәсіби қатынастардың қызметіне қадағалау жүргізу және қанағалау жүргізетін органдардың құзіреттігін анықтау; 4) бағалы қағаздар рыногының кәсіби қатысушылары – брокерлер, диллерлер, зейнетақы қорлары, басқарушы компаниялардың инвестициялық қызметіне нақты талаптар қою; 5) бағалы қағаздар рыногындағы арам жүріс-тұрысқа қарсы қорғанысты қамтамасыз ету; 6) бағалы қағаздар рыногындағы заңсыз әрекеттер үшін жауапкершілік шаралары; Қазақстанда бағалы қағаздар рыногін дамыту үшін маңызды шарт корпоративті бағалы қағаздар рыногының инфрақұрылымын – бағалы қағаздар рыногына қызмет көрсету бойынша ұйымдар жүйесін (депозитариилер, реестр ұстаушылар, брокерлер, дилерлер) дамыту болып табылады. Қаржы делдалдығын жүзеге асыру және біліктілік, кәсібилік негізінде қор рыногында қызмет ететін кәсіби мамандарсыз қркениетті бағалы қағаздар рыногін құру және оның қызмет етуі мүмкін емес.

Биржалық табыс - қор биржасындағы бағалы қағаздар саудасына алынатын кіріс. Биржалық табыс құрылтайшы табыс-биржалық бағам бойынша бағалы қағаздарды сатудан алынған сома мен акционерлік қоғамға салынған нақты капитал құны арасындағы айырма немесе белгілі бір мерзімге бағалы қ. Қағазды сатып алу – сату бойынша мәмілені жасасқан және ол жүзеге асырылған кезде бекітілген бағамдар арасындағы айырма.

Бағамдық шығындар – шетелден капитал экспорттаушы, импорттаушы және инвестицияларды, сыртқы экономикалық байланыстардың басқа да қатынастарында пайда болатын валюталық бағамның қолайсыз қозғалысымен байланысты шығындар.

Банктерде шоттар ашу – кәсіпорын құрудың заңдылығын растайтын жарғы немесе басқа құжат негізінде жүргізілетін процедура. Жарғысыз кәсіпорындар банкте шот ашу үшін тиісті жарғылық кәсіпорынның сенім хатын ұсынады. Әрбір кәсіпорын (ұйым) өзінің есеп айырысу немесе ағымдағы шотын ашатын банк мекемесін дербес таңдайды. Кәсіпорын (ұйым) тек бір есеп айырысу (ағымдағы) шотын аша алады. Егер қажет болса банктегі барлық басқа шоттар кәсіпорында есеп айырысу (ағымдағы) шот болғанда ғана аша алады.

Бекітілген валюталық бағам - валюталардың нарықтық бағамдарының ауытқуын 1% шегінде қатаң шектеумен заңды түрде атқаратын валюталық әрекеттерге негізделген ұлттық валюталардың ресми белгіленген ара қатынасы.

Бағамдық кіріс, шығын - ұлттық валюта бағамының өзгеруі нәтижесінде пайда болатын валюталық пайда немесе төлем нормаларындағы айыппа.

Бағамдық шалыс - валютаның ресми жән нарықтық бағамның сәйкес келмеуі.

Банктер консоциумы – несие, кепілдік немесе басқа да банк операцияларын бірлесіп жүзеге асыру үшін қандай да бір себептер бойынша мұндай операцияларды бір ғана банктің дербес жүргізілуге мүмкіндігі болмаған кезде ірі банктердің бірінің басқаруымен уақытша біріккен банктер тобы. Бірлескен кәсіпкерлік зонасы - шетелдік капитал салымына және жеңілдікті салықтық және кедендік негізде бірлескен кәсіпкерлікті жүзеге асыруға қолайлы жағдай жасайтын ерекше (жеңілдікті) жалдамалық, валюталық, визалық, еңбектік және басқа режимдер енгізілетін елдің кедендік аумағынан тыс аумақ ретінде қарастырылатын оқшауланған аумақ бөлігі.

Бағалар масштабы - нақты мемлекетке ақша бірлігі ретінде қабылдаған тауар бағасын өлшеуге қызмет ететін металдың салмақтық саны. Жалпыға ортағ эквивалент ретінде ақшамен барлық товарлардың құны өлшенеді. Ақшада көрініс тапқан тауар құны баға деп аталады. Әртүрлі тауарлар бағасын салыстыру үшін оларды бірдей бірліктерде көрсету, яғни оларды бір масштабқа сәйкес келтіру қажет. Бағалар масштабын қолдану алтынның әртүрлі мөлшерін (әртүрлі тауарлар құны сәйкес келетін) ақша бірлігінде бекітілген мөлшерде өлшеу. Ақша масштабы заңды тәртіпте белгіленеді. Осылайша 1897 жылы ақша реформасына кейін Ресейдегі баға масштабы 0,774234 грамм таза алтыннан тұратын рубль болып табылды. АҚШ та бағалар масштабы 1934 жылдан бері 0,888671 грамм (1972 жылдың мамырынан бері 0,818513 грамм) таза алтыннан тұратын доллар

болып табылады. Және т.б. Бағалар масштабы бір ғана алтын мқлшері неғұрлым ұзық уақыт өлем бірлігі болса, өз қызметін соғұрлым жақсы орындайды. Егер ақша бірлігінің алтындық құрамы екі есеге кемісе барлық тауарлар бағасы сәйкесінше көтерілуі тиіс. Кері жағдайда олар і жүзінде тқмендейді. Баға масштабының жиі өзгеруі оның шаруашылық айналымы күрделендіреді.

Бенилюкс - 1(ішкі кедн баждарын алып тастау; 2) бәрыңай сыртқы тариф қабылдау; 3) жанама салық салу және ішкі қаржы саясаты аясындағы саясатты үйлестіру мақсатында 1948 жылы құрылған үш европа елң – Бельгия, Нидерланды және Люксембургтың кедендік-экономикалық одағы. Бенилюкс Европалық Кеңесті құруда үлгі болып, оған құрамдас бөлігі ретінде кірді.

Биржа - стандарттар емес үлгілер бойынша с атылатын массалық тауарлардың үнемі қызметте болатын рыногының қазіргі неғұрлым дамыған нысаны. Тауар, қор, валюта, еңбек биржасы бар. Биржаның басты органы болып жалпы ереже бойынша құрамында көшіру комитеті бар биржалық комитет табылады.

Тауар биржасы – үлгілер немесе стандарттар бойынша көпшілік тауарлардың (бидай, металл, және т.б.) ірі көтерме сауда өтетін жер. Жекелеген биржалар көбіне тауарлардың бір тобы бойынша ғана маманданады. Мәмілелер баға айырмасында ойнауға мүмкіндік жасайтын мерзімді (неғұрым кең тараған мерзім 6 ай) сипатқа ие болады. Котировкалар түріндегі биржалық бағалар туралы мәліметтер биржалық бюллетендерде жүйелі түрде жарияланады.

Қор биржасы акциялармен және облигациялармен операцияларды жүзеге асырады. Бағалы қағаздардың бағамы дивиденттер мөлшерінің, пайыз нормасының оларға деген сұраныс пен ұсыныс ара қатынасының әсер етуімен қалыптасады. Биржалық операциялар ақша капиталдарын тартуға және оларды қоғамдық өндірістің түрлі аялары арасында қайта бөлуге септігін тигізеді. Қор биржасында мәмілелер бағалы қағаздардың ақысы бірден немесе жуық арадағы 2-3 кунде төленетін кассалық, ай көлемінде есеп айырысатын мерзімді деп бөлінеді.

Валюталық биржа валюталармен операциялар жүргізеді және оның котировкасын келтіреді. Сауда валютасы қазіргі жағдайларда банктер арасында ірі масштабтарда өндіріледі. Алайда бірқатар елдерде - Франция, Италия, Нидерландыда банкаралық валюталық рынокпен қатар арнайы валюталық биржалар бар.

Еңбек биржасы еңбектік жалдау кезінде делдалдық қызметтер орындайтын мемлекеттік мекемелерімен белгілі. Олардың қызметін негізгі бағыттары жұмыссыздарды есепке алу және оларға жәрдемақы тқлеу, жұмыспен қамтылуына көмектесу.

Брокер - қор, тауар және валюта биржаларында мәмілелер жасау бойынша коммерциялық, валюталық, несиелік және сақтандыру операцияларында делдалдық қызметпен айналысатын жеке тұлға немесе фирма. Брокерлер әдетте клиенттерінің тапсырысы бойынша және солардың есебінен де мәмілелер жасасады, сондай-ақ өз атынанда, бірақ сенім білдірушілердің (сатып алушылар немесе сатушылардың) тапсырыс бойынша және солардың есебөнен қызмет ете алады. Бағалы қағаздар, тауарлар, қымбат металдар және т.б. сатып алушылар мен сатушылар арасындағы делдалдық үшін брокерлер тараптардың келісімі бойынша немесе биржалық комитетпен белгіленген таксаға сәйкес сыйақы алады.

Бағалы қағаздар - тиісті құжаттарды ұсынбайынша басқа тұлғаға сатылмайтын немесе берілмейтін оның иесінің қандай да бір мүлікке немесе ақша сомасына меншік құқығын растайтын құжаттар. Бағалы қағаздарға акциялар, облигациялар, мемлекеттік қазынашылық міндеттемелері, жинақтау сертификаттары, векселдер жатады. Бағалы қағаздар атаулы және ұсынбаулы болуы, еркін рынокта айналымға түсуі немесе түспеуі мүмкін. Бағалы қағаздар бағамы –бағалы қағаздардың сатылатын және сатып алынатын бағасы, банкке салына отырып, пайыздардан бағалы қағаздардан түсетін табысқа тең табыс алып келетіндей ақша сомасына тең келеді. Бағалы қағаздар бағамы олар әкелетін табысқа тікелей пропорционалды. Мысалы, номиналды құны 100 бойынша пайыз 5

жылдық пайыз көлемінде әрекет етсе, мұндай акцияның нарықтық бағасы 200 теңгені құрайды.

В

Валюталық құндылықтар – валюталық заңдармен ерекше айналым режимі бекітілген құндылықтар. Қазақстан Республикасының валюталық заңдарына сәйкес валюталық құндылықтарға : шетел валютасы , номиналды шетел валютасында көрініс тапқан бағалы қағаздар мен төлем құжаттары құймадағы аффинацияланған алтын , олармен резиденттер мен резидент еместер арасында операциялар жасалған жағдайда номиналы ұлттық валютада көрініс тапқан ұлттық валюта, бағалы қағаздар және төлем құжаттары.

Валюталық бағамның өлшемдік функциясы - ұлттық

Және халықаралық рыноктардағы немесе егер ұлттық бағалар келісім-шарттар белгіленсе , ұлттық рыноктарда бағалардың орташа деңгейлерінің негізінде салыстырмалы валюталардың сатып алыну қабілетін өлшеуге мүмкіндік беретін функция.

Валюталық бағамның бөлу функциясы ---жергілікті және халықаралық рыноктардағы қаржылық нәтижелердің сәйкес келуінен көрінетін функция. Валюталық бағам бұл жағдайда шетел валютасындағы экспорттық түсімді ұлттыққа қайта санау тәжірибесі ретінде болады.

Қосымша қайта бөлу валюталық бағамның өзі баға, оның негізінде анықталуын білдіретіндіктен жүргізіледі, ал оның негізінде ол анықталған орталықтандырылған бағалар нақты мәміле бағаларымен сәйкес келуі мүмкін емес. Сондықтан валюталық бағамдық коэффициент ретінде болады және оларға жаңа сандық мін береді.

Валюталық бағамның ынталандырушы функциясы - объективті түрде оның бөлу функциясымен байланысты функциялар қатысушылардың валюталық бағамды қолдану кезінде пайда болатын бөлу процесін өз пайдасына айналдыруға тырысуынан көрініс табады. Осы процестерді жүзеге асырудың әр түрлі жолдары бар. Соның ішінде ұлттық валюта бағасын көтеру және түсіру.

Валюталық Фьючерс - ол бойынша сатушы көрсетілген мерзімде белгіленген бағам бойынша белгілі валюта санын сату, ал сатып алушы сатып алу міндетін қабылдаумен болашақта валюта сатып алу сатуға жасалатын келісім-шарт. Алайда фьючерлік келісім шарт сатып алушымен қайта сатылуы , яғни онда көрсетілген орындау күніне дейін бір сатып алушыдан басқасына өту мүмкін. Сондықтан фьючерстер саудасы кезінде:

-оның сатып алу күнімен салыстырғанда валюталық бағамның болашақтағы өзгеруін болжау;

- фьючерстік бүкіл қолданылу мерзімінің барысында баға өзгерісін үнемі бақылау және қолайсыз тенденцияны ұстанып, дер кезінде келісім шарттан құтылу маңызды.

Валюталық қор - кәсіпорынның баланстық не балансталған шоттардағы валюталық қаражаты.

Валюталық құқықтың реттеу нысандары – а) объектісі валютамен байланысты қоғамдық қатынастар болып табылатын құқықтық нормалар құрудан (әзірлеу және бекітуден) тұратын нормативтік құқықтық реттеу; б) жеке құқықтық реттеу: нақты валюталық құқықтық қатынастардың пайда болуына , өзгеруіне және тоқтатылуына алп келетін нақты өмірлік мән-жағдайларға құқық нормаларын қолдану.

Валюталық заңдар арасындағы заңды жауапкершілік - бұл құқық бұзушыға валюталық заң нормаларының санкцияларымен көзделген ұйымдастырушылық не мүліктік сипаттан айыру нормасында көрініс табатын мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдану.

Валюталық блокада - мемлекеттердің басқа мемлекеттерге қатысты оларды қандай да бір талаптарды орындауға итермелеу мақсатында пайдаланылатын мәжбүрлі валюталық іс-шараларының жиынтығы. Бі Валюталық блокада кезінде әдетте шоттарды

жауып тастау, валюталық шектеулер, алтын және несие блокадалары және т.б. сияқты шаралар қолданылады.

Валюталық блок – бір-біріне және белгілі бір мықты валютаға жетекші валютаға қатысты өз валютасыны айырбас бағамын бекіту туралы қандай да бір елдер тобының арасындағы келісім, тәуелді елдерді қор рыногі, шикізат көзі және капитал салу аясы ретінде пайдалану мақсатында мемлекеттердің валюталық гегемониясын қамтамасыз ету үшін құрылған валюталық топ.

Вальвация - ақшалай есеп айрысуға әкеп соғатын халықаралық экономикалық айырбасқа және басқа да халықаралық байланыстарға қатысатын елдің ақша бірлігі. Қазіргі кезде халықаралық төлем құралы ретінде алтынға айырбастамаған ұлттық ақша бірліктері шығады. Әлем елдерінің валюталарын келесідей негізгі белгілері бойынша түрлерге болуға болады. \сыртқы айналым дәрежесіне байланысты валюталар еркін айналымды, ішінара айналымы және айналымы жоқ (тұйық) валюта болып бөлінеді. Еркін айналымды валюталар деп резиденттер- осы елдің заңды және жеке тұлғалары үшін де резидент еместер- шетелдік заңды және жеке тұлғалар үшін де валюталық шектеулер толығымен алынып тасталған елдердің валюталары аталады. Ішінара айналымды валюталарға барлық валюталық операциялар бойынша емес немесе тек резидент еместер үшін ғана валюталық шектеулерді алып тастаған валюталары жатады. Айналымы жоқ валюталарға резиденттер үшін де, резидент еместер үшін де, барлық валюталық операциялар бойынша валюталық шектеулер толығымен сақталған елдердің валюталары жатады. Валютаны әлемдік резерв ретінде пайдалануға байланысты валюталар резервтік және резервтік емес болады. Резервтік валюта халықаралық және резервтік құрал ретінде кеңінен қолданылады. Негізгі резервтік валюталарға АҚШ доллары, евро және СДР жатады.

Валюта бағамының тұрақтылығына байланысты іргетастық макроэкономикалық заңдылықтармен қозғалатын тұрақты валюталық бағаммен сипатталатын қатты валюта және тұрақсыз валютадық юбағаиен сипатталатын жұмсақ валюта белгілі.

Валюталық бақылаудың негізгі бағыттары - валюталық бақылау мақсатына қол жеткізу кезінде басты болып табылатын негізгі іс-шаралар. Біздің еліміздегі валюталық бақылаудың негізгі бағыттары : а) жүргізіліп отырған валюталық операцияларды, қолданыстағы заңдарға сәйкестігін және олар үшін қажетті лицензия және рұқсаттың болуын анықтау; б) резиденттердің мемлекет алдында шетел валютасындағы мандаттемелерін, сондай-ақ Қазақстан Республикасының ішкі валюта рыногында шетел валютасын сату жөніндегі міндеттемелерін орындауын тексеру; в) шетел валютасындағы төдемдердің негізділігін тексеру; г) Қазақстан Республикасы валютасындағы резидент еместердің валюталық операциялары бойынша тіркеу мен есептіліктің толықтығы мен растығын тексеру.

Валюталық бақылау агенттері - банкілік операциялардың жекелеген түрлерін жүзеге асыратын уәкілетті банктер және уәкілетті ұйымдар, сондай-ақ алынған лицензияларына сәйкес операцияларды жүргізу кезінде валюталық заңдарын сақталуын бақылау міндетті жүктелген өзге де ұйымдар. Қазақстан республикасының валюталық заңдарына валюталық бақылау агенттері:

- операцияларды жүргізу, соның ішінде клиентердің тапсырмасы бойынша жүргізу кезінде валюталық заң талаптарын сақтауға;
- валюталық операциялар бойынша есепке алу және есептіліктің толықтығы мен шынайылығын қамтамасыз етуге;
- өзгелерге мәлім болған клиенттерінің жіберген валюталық заң бұзушылық фактілері құқық қорғау органдары мен Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкін хабардар етуге міндетті.

Валюталық қатынастың субъектілері – валюталық қатынастың қатысушылары. Қазақстан Республикасының валюталық заңдарына сәйкес оларға:

- жеке тұлғалар, заңды тұлғалар;
- резиденттер, резидент еместер;
- валюталық реттеу органдары, валюталық бақылау органдары, валюталық бақылау агенттері;
- уәкілеттік банктер, уәкілетті банк клиенттері жатады.

Валюталық шоттар – заңды не жеке тұлғалардың банктегі шетел валютасындағы шоттары. Валюталық шоттар бойынша операциялар сипаты елдердің валюталық жүйесіне, шот ашылған валютаға байланысты.

Валюталық арбитраж – мәні баға анықтаудағы айырма есебінен байланысты қаржы рыноктарында бір мезетте мерзімдері бойынша бірдей немесе әр түрлі қарама-қайшы ұстанымдарды ашуда болатын валюталық операция. Арбитраждың негізгі қағидасы – валютаны арзанға алып қымбатқа сату. Екі валютамен жүзеге асырылатын қарапайым және үш және одан да көп валюталармен жүзеге асырылатын күрделі валюталық арбитраж бөлігі. Ақша-несие және әлмдік валюта жүйесінің дамуына қарай валюталық арбитраж нысандары өзгеріп отырады. Мақсатына байланысты спекулятивтік және конверсиондық валюталық арбитраж ажыратылады. Спекулятивтік арбитраж ауытқуына қарай валюта бағамының айырмасынан пайда көруді көздейді. Бұл ретте бастапқы және қажетті валютаны сатып алуды мақсат етеді. Іс жүзінде бұл түрлі банктердің бәсекелес котировкаларын бір немесе әр түрлі валюталық рыноктарда пайдалану. 70-жылдардан бастап тұрақсыз валюталық бағам жағдайларында валютаны сатып алу және сату мерзімдерінің сәйкессіздігіне негіделген уақытқа байланысты валюталық бағам кеңінен тараған. Осыған деген қажеттілік мынадан шығады: түрлі валюталарда және ірі сомаларға операциялар жасайтын ірі банктерге бірегей тәртіпте олардың орнын қарсы мәмілелермен жабу әр кезде ақылға қонымды емес немесе тіпті мүмкін де емес. Банктерге қарсы бағыттағы мәмілелерді тарта отырып және бұл ретте сатушы мен сатып алушының бағдары арасындағы маржда ұта отырып, өз котировкаларының негізінде валюталық операцияларды жүзеге асыру тиімдірек. Дилерлер мен банктер, маркет-мейкерлер өздерінің көзқарастары бойынша жекеленген валюталарды сатып алу және сатудың неғұрлым қолайлы ара қатынасын құратын валюталық операцияларды жүзеге асыруға тырысады. Бұл ретте олар сәйкесінше болуы мүмкін клиенттер үшін неғұрлым тартымды ете отырып өз котировкаларын өзгертеді, ал қажет болған кезде өздерін қызықтыратын операцияларды жүргізу үшін, соның ішінде жеке валюталық ұстанымын түпкілікті реттеу үшін басқа банктерге жүгінеді. Валюталық арбитраждың әдеттегі валюталық спекуляциядан айырмашылығы дилер операцияның қысқа мерзімділік сипатына бағдарланады жән мәмілелер арасындағы қысқа уақыт аралығында бағамның ауытқуын болжауға тырысады. Бұл үшін дилер рынокты жақсы білуі және валюталық бағам қозғалысын болжап, бақылай алуы тиіс.

Валюталарды топтастыру - әр түрлі негіздер бойынша валютаны түрлерге бөлу. Валюталардың келесідей негізгі топтары ажыратылады.

Валюталарды топтастыру - әр түрлі негіздер бойынша валютаны түрлерге бөлу.

Валюталардың мәртебесі бойынша

1. Ұлттық валюта – нақты бір мемлекеттің заңдарымен белгіленген ақша бірлігі; ұлттық валюталық жүйенің негізі.

2. Шетел валютасы- басқа елдердің ақша бірлігі. Оған шетелдік банкноттар мен монеталар, сондай-ақ банктік салым, вексель және чек түріндегі шетел валютасында көрініс тапқан талаптар жатады; валюталық рынокта сатып алу-сату объектісі болып табылады, банктердің шоттарында сақталады, бірақ нақты мемлекеттің аумағында заңды төлем қаражаты болып табылмайды (күшті инфляция кезеңін қоспағанда).

3. Халықаралық валюта – шет мемлекеттердің ақша белгілері, сондай-ақ шетелдік ақша бірліктерінде көрініс тапқан және халықаралық есеп айырысуларда пайдаланылатын төлем және несие қаражаттары.

4. Аймақтық валюта – Еуропалық одақтың валютасы (евро).

5. Евровалюта – коммерциялық банктер осы валюталарды шығаратын елдердің шегінен тыс қолма-қолсыз депозиттік-ссудалық операцияларды жүзеге асыратын евровалюта рыногы мен евროрыноктың валютасы (бағалы қағаздар).

Валютаны қолдану режимі бойынша

1. Еркін айналымды – кез келген шетел валютасына шектеусіз айырбасталатын валюта. Айналымды деп валюталық шектеулерді, ең болмағанда ағымдағы операциялар бойынша алып тастаған елдің валютасы саналады.

2. Ішінара айналымды - әр түрлі шектеулер бар елдің валютасы.

3. Айналымы жоқ – резиденттер және резидент емесетер үшін валюта айырбастауға тыйым салынған елдің валютасы.

Валюталық операциялардың түрлері бойынша

1. Келісім-шарт бағасының валютасы – сыртқы экономикалық келісім-шарттарда тауар бағасы белгіленетін немесе халықаралық несиенің сомасы көрініс табатын ақша бірлігі.

2. Төлем валютасы – сыртқы экономикалық мәмілелерде тауар бағасы төленетін немесе халықаралық несие өтелетін ақша бірлігі.

3. Несие валютасы – несие беру кезінде әріптестрмен белгіленген валюта.

4. Клиринг валютасы – келісілген есеп айырысу валютасы.

5. Вексель валютасы – вексель қойылған ақша бірлігі.

Басқа валюталар бағамына қатысы бойынша.

1. Күшті (қатты) валюта – оған қатысты жақын болашақта құнсыздану күтілмейтін бағамы тұрақты валюта. Әдетте қатты валюта - экономикалық және саяси тұрақтылығы бар елдердің ұлттық валютасы.

2. Әлсіз (жұмсақ) валюта - өз номиналы мен басқа валюталар бағамына қатысты тұрақсыз валюта. Әдетте жұмсақ валюта – төлем балансы әлсіз елдің ұлттық валютасы.

Материалдық-заттық нысаны бойынша

1. Қолма-қол валюта

1. Қолма-қол валюта – банкоматтар, қазынашылық билеттер түріндегі ақша бірлігі; айналымдағы және тиісті мемлекетте немесе мемлекеттер тобында заңды төлем құралы болып табылатын монеталар; айналымнан алынған немесе алынатын, бірақ айырбастауға жататын ақша белгілері.

2. Қолма-қолсыз валюта – шет мемлекеттердің ақша бірліктерінде және халықаралық ақша немесе есеп айырысу бірліктерінде шоттарда болатын қаражат.

Қалыптастыру қағидасы бойынша

1. «Қоржын» түріндегі валюта – ұлттық және шетелдік валюта, сондай-ақ халықаралық (аймақтық) валюталық бірлік кодировкасы кезінде негізге алынатын қандай да бір валюталар жинағында кіретін валюта.

2. Қарапайым валюта.

Валюталық демпинг – сыртқы рыноктарда бәсекелестерді шығарып кетуге мәжбүр ету мақсатында валюталық бағаның төмендеуіне ақшаның сатылып алынушылығының құлдырауы артта қалып отыруымен байланысты тауарлардың орташа әлемдік бағадан төмен бағамен көптеп экспортталуы. Валюталық демпинг үшін келесілер тән: 1) экспорттаушы тауарларды ішкі рынокта инфляция ықпалынан көтерілген бағамен сатып ала отырып, сыртқы рынокта оларды әлемдік орташа бағадан төмен бағамен неғұрлым тұрақты шетел валютасын құнсызданған ұлттық валютаға айырбастаған кезде пайда болатын бағамдық айырма болады; 3) ірі көлемде тауар шығару экспорттаушының артық пайда алуын қамтамасыз етеді. Демпингтік баға өріс бағасынан немесе өзіндік құннан төмен болуы мүмкін.

Валюталық демпинг 1929-1933 жылдары әлемдік экономикалық дағдарыс кезінде алғаш қолданыла бастады. Әлемдік валюталық дағдарыс дамуының бір қалыпсыздығы оның тікелей алғышарты болды. Ұлыбритания, Германия, АҚШ, Жапония өз валюта бағамының төмендеуін тастама тауар экспорты үшін пайдаланған. Кей жағдайда валюталық құралы ретінде орын алады. Алайда, бұл жағдайда оған валюталық демпингтің

белгіленген жағдайларында санкциялар қолдану мен арнайы процедураларды қарастыратын 1967 жылы ГАТТ шегінде қабылданған Халықаралық Демпингке қарсы Кодекс оған кедергі келтіреді. ГАТТ ережелерімен демпингтен шығынға ұшыраған мемлекеттің тиісінше тауарларға экспорттаушы елдің рыногындағы ішкі баға мен осы тауар экспортталатын баға арасындағы айырмаға тең келетін арнайы демпингке қарсы импорттық баж салу құқығы қарастырылған.

Валюталық келісім-шарт – валютаны келісім-шартта көрсетілген мерзімде және бағам бойынша айырбастау туралы келісім; валюталық бағамдардың өзгеруі жағдайында сақтау үшін жасалады.

Валюталық бақылау – уәкілетті мемлекеттік органдармен жүзеге асырылатын валюталық заңдардың сақталауы бойынша ұйымдастырушылық-құқықтық шаралар, сондай-ақ оларды осы заңдарды бұзушыларға қолданылатын шаралар. Валюталық бақылаудың мақсаты – валюталық операцияларды жүзеге асыру кезінде валюталық заңдардың сақталауын қамтамасыз ету. Валюталық бақылаудың негізгі бағыттары: жүргізіліп отырған валюталық операциялардың қолданыстағы заңдарға сәйкестігін және ол үшін қажет лицензия мен рұқсаттың болуын анықтау; резиденттердің мемлекет алдындағы шетелдік валютадағы міндеттемелерін орындауын тексеру; шетел валютасындағы төлемдердің негізділігін тексеру; валюталық операциялар бойынша тіркеу мен есептіліктің толықтығын және растылығын тексеру. Қазақстан Республикасындағы валюталық бақылау валюталық бақылау органдарымен және валюталық бақылау агенттерімен жүзеге асырылады. Қазақстан Республикасындағы валюталық бақылау органдарына Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі мен Қазақстан Республикасында резидент жән резидент еместердің жүргізетін валюталық операцияларын осы операциялардың Қазақстан Республикасының заңдарында, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің лицензиялары немесе тіркеу куәліктерінің талаптарына сәйкестігі бөлігінде бақылауды жүзеге асыруға міндетті. Валюталық бақылау орагандары ретінде Ұлттық Банк келесідей қызметтерді атқарады: валюталық операцияларды жүзеге асыру құқығына несие мекемелердің қызметін лицензиялау; орындауға міндетті нормативтік құқықтық актілерді шығару; есептілік нысандарын белгілеу; валюталық операцияларды жүргізу тәртібін анықтау; анықталған валюталық заң бұзушылықты жою туралы талап қою. Валюталық бақылау агенттері болып банк операциярды жүргізу тәртібін анықтау; анықталған валюталық заң бұзушылықты жою туралы талап қою. Валюталық бақылау агенттері болып банктер мен уәкілетті ұйымдар, сондай-ақ алынған лицензияға сәйкес операцияжүргізу кезінде валюталық заңдардың сақталауын бақылау міндеті жүктелген басқа ұйымдар табылады. Валюталық бақылау агенттері ретінде уәкілетті банктер: операцияларды жүргізу, соның ішінде клиенттердің тапсырмасы бойынша жүргізу кезінде валюталық заңдардың талаптарын сақтауға; валюталық операциялар бойынша тіркеу мен есептіліктің толықтығы мен растылығын қамтамасыз етуге, өздеріне белгілі болған клиенттері жіберген валюталық заң бұзушылық фактісі туралы құқық қорғау органдарына және Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкіне хабарлауға міндетті. Уәкілетті бактермен қатар кеден органдары валюталық бақылау агенттері болады, кеден заңдарына сәйкес олар: сыртқы экономикалық қызметке қатысушылардың валюталық заңдарды сақтауын қамтамасыз етеді; кеден ісі мәселелері бойынша уәкілетті органдардың Ұлттық Банкпен келісуімен анықталған тәртіпте тауарлар мен көлік құралдарының кеден шекарасы арқылы қозғалуы жайлы Ұлттық Банкті хабардар етеді; кеден органдары анықталған валюталық заң бұзушылық туралы Ұлттық Банк пен екінші деңгейдегі банктерге хабарлайды.

Валюталық өзін-өзі өтеу – кәсіпорындар мен ұйымдардың сыртқы экономикалық шаруашылық есеп айырысу қызметінің қағидасы. Кәсіпорындар мен ұйымдық валюталық шығындарын олардың валюталық табысы есебінен өтуін білдіреді. Валюталық жүйе – ұлттық заңдармен немесе халықаралық шарттармен (мемлекетаралық келісімдермен) бекітілген валюталық қатынастарды ұйымдастыратын нысан. Валюталық жүйенің

маңызды элементтері валюталық бағам режимі, валюталық шектеулердің болуы не болмауы, халықаралық есеп айырысу нысандары, валюталық өзара қайтарым жағдайлары халықаралық валюталық рынок және алтын рыногының режимі халықаралық валюталық-несиелік ұйымдар мәртебесі және т.б. болып табылады.

Ұлттық, аймақтық және әлемдік (халықаралық) валюталық жүйелер болады.

Ұлттық валюталық жүйе бір жағынан ақша жүйесінің бөлігі, басқа жағынан ол басқа ұлттық валюталық жүйемен өзара әрекеттеседі. Оның ерекшелігі елдің экономикасы мен сыртқы экономикалық байланыстарының даму дәрежесі және жай-күйімен анықталады. Ұлттық валюталық жүйенің элементтеріне:

1) валюталық қатынастардың субъектілері – валюталық қатынастардың қатысушылары; 2) валюталық қатынастардың объектілері валюталар және валюталық құндылықтар; 3) валюталық қатынастар валюталар және валюталық құндылықтармен операциялар жасау кезінде пайда болатын қатынастар; 4) валюталар және валюталық құндылықтармен операциялар жүргізуге қызмет ететін институттар; 5) ұлттық валюталық реттеу органдары – орталық банк, үкімет; 6) валюталық саясат; 7) валюталық заңнама жатады.

Аймақтық валюталық жүйе аймақтық жүйенің жүйесі (мысалы: Еуропалық валюталық жүйе) ретінде болатын бірқатар ұлттық жүйелер жиынтығының бірлігі. Аймақтық валюталық жүйе ұлттық жүйеге қарағанда неғұрлым тұрақты болып табылады.

Әлемдік валюталық жүйе – мемлекетаралық келісіммен бекітілген халықаралық валюталық қатынастарды ұйымдастыру нысаны. Әлемдік валюталық жүйе ХІХ ғасырдың ортасында қалыптасты. Тарихи тұрғыда алғашқы әлемдік валюталық жүйе деп Париж валюталық жүйесін санау қабылданған. Ол заңды түрде алтынды жалғыз әлемдік ақша нысаны деп таныған 1867 жылғы Париж конференциясындағы мемлекетаралық келісіммен рәсімделген (қараңыз: **ӘЛЕМДІК ВАЛЮТАЛЫҚ ЖҮЙЕ ЭВАЛЮЦИЯСЫ**). әлемдік валюталық жүйе қызмет ету сипаты мен тұрақтылығы оның қағидаларының әлемдік шаруашылық құрылымына, күштердің бөлінуі мен жетекші елдердің мүдделеріне сәйкестік дәрежесіне байланысты болды. Осы жағдайлар өзгерген ретте оның құрылуы мен және валюталық жүйенің құрылуымен аяқталған әлемдік валюталық жүйенің периодты дағдарысы пайда болды.

Әлемдік валюталық жүйе ғаламдық әлемдік шаруашылық мақсаттарды көздеп, ерекше қызмет ету механизмі болса да, ұлттық экономикалық қызметке қызмет ететін ұлттық банктер арқылы жүзеге асырылады. Және мемлекетаралық валюталық реттеу мен жетекші елдердің валюталық саясатын үлестіруінен көрініс табады.

Валюталық спекуляция – валюталық рыноктағы валюта бағамының өзгеруінен пайда алуға есептелген банктер мен фирмалар қызметі; валюталық тәуекелді әдейі қабылдау. Бұл бағамдағы айырмадан пайда алу мақсатында шетел валютасымен мәмілелер жасау. Спекулянттар қолда валюта жоқ бола тура бағамдардың көтерілуіне немесе түсуіне ойнайды. Түсуге ойнайтындар белгілі мерзімге (әдетте бір айға) валюта сатады, яғни белгіленген мерзімде алдын-ала белгіленген бағам бойынша белгілі бір валюта сомасын өзінің контрагент сатып алушыларының беруге міндеттенеді. Мерзім соңына қарай мұндай мәмілелер валюта берумен емес, ұтылған жаққа бағамдардағы айырманы төлеумен аяқталады. Егер валюталық бағам түссе, онда түсуге ставка жасаған сатушы спекулянттар ұтылады, бағам көтерілген жағдайда көтерілуге ойнаған сатып алушы спекулянттар ұтады. Күнделікті тірлікте спекуляцияны басқа типтегі операциялардың ажырату қиын. Белсенді немесе бәсең спекуляцияға рыноктағы барлық тұлғалар жүгінеді.

Валюталау мерзімі – тиісті қаражат іс жүзінде мәміле бойынша тараптардың билігіне түсетін күн, валютаны сатып алу-сату мәмілелерінде маңызды болады. Спот операциялар кезінде валюталаудың стандартты күні-мәміле жасаған күннен кейінгі екінші жұмыс күні. Бұл кезең жүргізілген операцияларды құжат түрінде рәсімдеуге және банктер әртүрлі уақыттық белдеулерде орналаса да, ісжүзінде есеп айырысуға мүмкіндік береді.

Валюталау күні демалыс (мереке) күніне келсе, валюталау мерзімі демалыстан кейінгі күндердің бірі болып саналады. Мысалы: егер GBP/LJSD мәмілесі бейсенбі 31 тамызда жасалған барлық спот-мәмілелер сейсенбі 4 қыркүйек болады. Егер бұл күн Ұлыбритания немесе АҚШ-та мереке ретінде аталып өтсе, бейсенбі 31 тамызда жасалған барлық спот-мәмілелер сейсенбі 5 қыркүйекте төленеді. Кейде валюталық мәмілелерде орындау мерзімі – сол жұмыс күні немесе мәміле жасалған күннен кейінгі күн. Мұндай жағдайда әңгіме overnight немесе tommext бағамдары бойынша мәмілелер туралы болады. Бұл ретте “спорт” мәмілесінің бағамы осы жағдайда тиісінше валюталар бойынша пайыздық ставкалар дәрежесіне байланысты түзіледі. Алайда осы ережелерден біраз ауытқылау бар. Австаралияда таңертең ерте ақы төлеуге нақты күн әлі болмаған АҚШ-тың валюталық рыногымен жұмыстың үздіксіздігі мен синхрондығын қамтамасыз ету үшін бір күн ғана берілуі мүмкін. Лондон уақыты бойынша түн ортасынан кейін барлық бағалар әдеттегі қолма-қол бағаларға айналады. Басқа проблема валюталық рыног жұмада жабық, бірақ сенбіде ашық болатын Орта Азия елдерінен валюта саудасы кезінде пайда болады. Сәрсенбіде жасалған LJSD/SAR мәмілесінде АҚШ доллары /Сауд Аравия риалы ақы төлеу күні екіге бөлінеді: доллар – жұмада, риал – сенбіде төленеді.

Валюталық қоржын — басқа валюталық бағамға катысты ұлттық валюта бағамын белгілейтін орган бағдарланатын валюталар жинағы Валюталық қоржынға жүгіну қажеттігі әр түрлі валюталар бағамының тұрақсыздығымен байланысты.

Валюталық коридор - валютаны сатып алу және сату арқылы орталық банктермен белгіленетін және қолдау жасалатын валюталық бағам ауытқуының шектері.

Валюта котировкасы - валюталық бағамды белгілеу процесі Коммерциялық банктер жүзеге асыратын валюта котировкасы тура және кері болуы мүмкін. Шетел валютасының тура котировкасы - шетел валютасы бағасының ұлттық валюта бірліктерінде көрініс табуы. Валюталық бағамдардың көбі АҚШ долларының түрлі елдердің валютасына тура котировкасын білдіреді. Мысалы, 1 АҚШ долларына 142,5 теңге немесе 1 АҚШ долларына 2,0276 неміс маркасы. Кері (жанама котировка - ұлттық валютаның шетел валютасы бірліктеріндегі бағасының көрінісі. Тарихи тұрғыда ағылшын фунт стерлингті котировкасы кері болды. Мысалы, 1 фунт стерлингке 1,53501 АҚШ доллары. Бұл дәстүр ағылшын валютасы үлесіне барлық халықаралық есеп айырысулардың 80%-ы тиген (1913ж.) жетекші әлемдік валюта болған кезге жатады Қазіргі таңда ағылшын фунт стерлингiнен басқа ирландия фунт стерлингiнiң, австралия мен жаңа зеландия долларының, сондай-ақ бiрқатар басқа валюталардың керi котировкасы бар. 1978 жылдан бастап АҚШ долларының iшiнара керi котировкасы енгiзiлген. Әлемдiк тәжiрибеде валютаны әдетте туралықпен үтiрден кейiнгi төртiншi белгiге дейiн - тура котировка кезiнде бiр базалық пункт немесе керi котировка кезiнде пипске (pip) дейiн белгiленедi. Котировканың жүз базалық: пункттерi «үлкен фигураны» құрайды. Валюталық дилерлер белгiлi бiр валюта шеңберiмен саудаға маманданатындықтан, «үлкен фигура» әрбiр жұмыс күнiне белгiлi және валютаны сатып алу-сату кезiнде сирек өзгередi. Негiзiнде бизнес күн барысында котировка пункттерi өзгередi. Мысалы, 1 АҚШ долларына 1,7678-ден 1,7689-ға дейiн маркасы бзғамының өзгеруi кезiнде неміс маркасының бағамы 11 пунктке түстi «үлкен фигура» 1,76-ны құрайды деп айтады. «Котировка базасы (базалық валюта) және «котировка валютасы» (котировкалық валюта) деген ұтымдар ажыратылады. Базалық валюта деп оған катысты басқа валюталар бағамы белгiленетiн валюта аталады. Базалық валюта бүкiл әлем бойынша мойындалады немесе кейде тарихи себептер бойынша неғұрлым ұсақ валюта болады, мысалы, австралиялық доллар және жаңа зеландиялық доллар(АҚШ долларының құны неғұрлым жоғары екендiгiне қарамастан котировка кезiнде екеуi де базалық болып табылады.

Валюталық дағдарыс – валюталық аядағы қайшылықтардың лезде ауытқуынан, масштаб бойынша валюталық резервтердің жылдам және елеулі қозғалысынан, валюта девальвациясы мен ревалбвациясынан, халықаралық валюталық ликвидтіліктің нашарлауынан көрінеді.

Валюталық құқық әдісі - көмегімен валюталық қатынастарды құқықтық реттеу жүзеге асырылатын амалдар мен тәсілдер. Валюталық Қатынастарды реттеу механизмі оның қатысушыларына уәкілетті мемлекеттік органның арнайы рұқсатынсыз заңдарда тікелей және ақырғы валюталық операцияларды ғана жасауға құқық беруге саяды, яғни "рұқсат етілгеннен басқасының бәріне тыйым салынады" деген қағида билік етеді. Сәйкесінше, валюталық құқықтың реттеу әдісі негізінен императивті өктем орталықтандырылған әдіс, ауытқуға және субъектілердің қарауына жол берілмейді.

Валюталық реттеу әдістері - валюталық реттеу мақсаттарына қол жеткізу валюталық қатынастарға ықпал ету тәсілдері. Қазақстан Ұлттық Банкі келесідей негізгі валюталық реттеу әдістерін пайдаланады:

1. Валюталық операциялардың субъектілері мен объектілерін, валюталық операциялар субъектілерінің құқықтары мен міндеттерін валюталық операцияларды топтастыру, валюталық құндылықтарды ұстау (иелену, пайдалану және билік ету) ережелерін бекіту және т.б. көздейтін валюталық операцияларды жүргізу тәртібін валюталық реттеу мәселелері бойынша сәйкесінше нормативтік құқықтық актілер шығару жолымен бекіту.

2. Сипаты, субъектілері объектілері, операция көлемі және т.б. байланысты белгілі бір валюталық операцияларды жүргізуге валюталық шектеу (тыйым) енгізу. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасында келесідей валюталық шектеулер қолданылады:

- резиденттер арасында барлық төлемдер Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің нормативтік құқықтық актілерімен, сондай-ақ салық және кеден заңдарымен көзделген жағдайларды қоспағанда тек Қазақстан Республикасының валютасын жүргізуі тиіс;

- тауар және қызметке төленген ақы ретінде, сондай-ақ несие ретінде резиденттер алатын шетел валютасы егер Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің лицензиясымен өзгеше көзделмесе, олардың уәкілетті банктердегі шоттарына міндетті түрде аударылуға жатады.

3. Шетел валютасымен байланысты қызметтерді лицензиялау.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі:

- шетел валютасында банк операциясын жүргізу, соның ішінде шетел валютасымен айырбастау операциясын ұйымдастыруды; колма-қол шетел валютасы бөлшек сауданы жүзеге асыру және қызмет көрсетумен байланысты қызметті;

- резиденттердің шетел банктері мен қаржы институттарында шоттар (ұлттық валютадағы шоттарды қоса) ашуды;

- валюталық құндылықтардың резиденттерден резидент еместердің пайдасына өтуін (қозғалуын) көздейтін капитал қозғалысымен байланысты операцияларды лицензиялайды.

4. Валюталық операцияларды тіркеу. Қазақстан Ұлттық Банкі 100 мың АҚШ долларынан асатын немесе басқа валютадағы эквиваленті сәйкес келетін сомадағы қаражаттың резидент еместерден резиденттер, пайдасына өтуін (қозғалуын) көздейтін капитал қозғалысымен байланысты операцияларды тіркейді. Олар:

- 180 күннен асатын мерзімге несие алу;

- 180 күннен асатын мерзімге резидент еместердің резиденттердің экспорт мәмілелерін несиелеуімен байланысты есеп айырысуды жүргізу;

- 180 күннен асатын мерзімге импорттық мәмілелер бойынша резидент еместердің резиденттерді несиелеуімен байланысты есеп айырбасуларды жүргізу;

- Қазақстан Республикасындағы резиденттерді инвестициялары;
- жылжымайтын мүлікке мүліктік және өзге де мүліктік құқықтарға ақы төлеу бойынша аударымдар;
- сондай-ақ, 180 күннен асатын мерзімге экспорттық мәмілелер кезінде резиденттердің резидент еместерді несиелеуімен байланысты есеп айырысуларды жүзеге асырады.

5. Валюталық операциялар туралы есептілікті жинау және талдау. Валюталық операциялар бойынша тіркеу мен есептілік тәртібі және нысандары олардың құзіреттері шегінде уәкілетті мемлекеттік органдармен келісу бойынша Қазақстан Ұлттық Банкімен белгіленеді және Қазақстан Республикасы аумағындағы заңды және жеке тұлғаларды) орындауы міндетті.

6. Валюталық заңдардың сақталуы бақылау, оның ішінде экспорттық-импорттық мәмілелерді паспорттау және тексеру жүргізу (инспекция) процедурасын белгілеу арқылы бақылау.

7. Валюталық реттеу мәселелері бойынша халықаралық ынтымақтастық. Мысалы, 1992 жылдың ортасынан бастап Қазақстан ХВҚ мүшесі болып табылады, ал 16 шілде 1996 жылдан бастап Қазақстан мемлекетінің өз валютасының айналымын қамтамасыз ету, яғни ағымдағы валюталық операциялар бойынша шектеу қоймау міндеттемесін көздейтін ХВҚ Келісімінің VIII Бабына қосылды.

Валюталық монополия - мемлекеттің елдің валюталық шаруашылығы мен халықаралық валюталық қатынастарын басқаруға айрықша құқығы. Мемлекеттердің валюталық саясаты көрініс табатын құқықтық институт ретінде ол барлық валюталық ресурстарды өз билігіне шоғырландыру, елдің шет елдермен барлық төлем айналымын жоспарлау (валюталық жоспарлау), халықаралық есеп айырысуды несиелік және басқа операцияларды реттеу және жүргізу мемлекет жүргізетін іс-шаралардың белгілі бір жүйесін білдіреді.

Валюталық қайтымдылығы - бір ел валютасының басқа ел валютасына айырбастау мүмкіндігін (валюта конверсиясын) сипаттау үшін қолданылатын термин. Валюта айырбасы елдің орталық банкі белгілейтін ресми бойынша не қара рыноктың (заңсыз валюта саудасы) келісімдік бойынша жүргізіледі.

Валюталық қазынашылық міндеттемелер – республикалық бюджеттің ағымдағы тапшылығын қаржыландыру мақсатында Қазақстан Республикасының Үкіметі атынан Қазақстан Республикасының Қаржы Министірлігі шығаратын Қазақстан Республикасының эмиссиялық мемлекеттік бағалы қағаздары, Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңдарына сәйкес Қазақстан Республикасының бағалы қағаздар рыногында еркін айналады.

Валюталық ескертпе - несие беруші мен экспорттаушыны келісім жасаған мезгіл мен ақы төлеу мезгілінің арасында валюта бағамының түсу тәуекелінен сақтандыру мақсатында шартқа енгізілетін талап. Бұл қай валюта қарыз валютасы болып отыр, төлем қандай валютада жүргізілуі тиіс, төлем кезінде көрсетілген валюталар арасындағы бағамдық ара қатынас қандай болуы тиіс екендігін көрсететін шарт талабы.

Валюталық шектеулер - мемлекеттің сыртқы төлемдерін реттеу құралдары; заң шығарушылық немесе әкімшілік тәртіпте жүргізілетін және елдің төлем балансын теңестіруге, тұрақты валюта бағамын ұстауға. Валюталық ресурстарды мемлекет билігіне шоғырландыруға бағытталған іс-шаралар жиынтығы. Олар бұзылуы мемлекет тарапынан санкция қолдануға алып келетін валюталық операцияларды жүргізу тәртібіне қатысты белгіленген арнайы талаптар болып табылады.

Валюталық операциялар - валюталық құндылықтарға меншік құқығының және өзге де құқықтардың өтуімен байланысты операциялар. Кез келген тәсілмен Қазақстан Республикасына валюталық құндылықтарды кіргізу және аудару,

сондай-ақ Қазақстан Республикасынан шығару және аудару. Резиденттер мен резидент еместер арасындағы валюталық операциялар ағымдағы операциялар және капитал қозғалысымен байланысты операциялар қолма-қол (спот) және мерзімді (форвард) болуы мүмкін. Қараңыз: СПОТ, ФОРВАРД.

Валюталық құқық бұзушылық жасағаны үшін жауапкершілік - субъектіге валюталық заң нормаларының санкциясымен көзделген ұйымдастырушылық не мүліктік сипаттағы айыру нысанынан көрінетін мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдану.

Валюталық қатынастар - валютамен және валюталық құндылықтармен операцияларды жүзеге асыру кезінде пайда болатын қоғамдық қатынастардың жиынтығы. Валюталық қатынастарды дамыту қажетілігі халықаралық еңбек бөлінісі, оның әлемдік сауда арқылы мамандануы мен одан арғы кооперациясымен шартталған. Валюталық қатынастардың объективтік негізі болып халықаралық тауар, капитал және қымет айырбасын туғызатын қоғамдық жаңғырту процесі. Валюталық қатынастардың жай-күйі ұлттық және әлемдік экономиканың дамуыні саяси жағдайға, елдер арасындағы күштердің ара қатынасына байланы Сыртқы экономикалық байланыстарда саясат пен экономика, дипломатия мен коммерция, өнеркәсіп өндірісі мен сауда қиысатындықтан, валюталық қатынастар ұлттық және әлемдік шаруашылықта ерекше орын алады. Әлемдік рынокты капитал айналымы процесіне қосу ақша капиталының бір бөлігін ұлттық ақшадан шетелдік валютаға айналдыру және керісінше Барлық басқа қатынастардағы сияқты қатынастардың да өз субъектілері ішкі және сыртқы болады.

Ел ішіндегі валюталық қатынастардың субъектілеріне жататындар:

- Қазақстан Республикасының Үкіметі;
- Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі;
- уәкілетті банктер;
- экспорттық-импорттық операцияларды жүзеге асыратын кәсіпорындар мен ұйымдар;
- валюталық биржалар;
- инвестициялық зейнетақы қорлары;
- валюталық және брокерлік фирмалар;
- резидент жеке тұлғалар.

Валюталық қатынастардың сыртқы субъектілеріне жататындар:

- шет мемлекеттердің үкіметтері;
- халықаралық валюталық-қаржылық ұйымдар;
- шетелдік заңды және жеке тұлғалар,

Валюталық қатынастардың объектілері болып валюталар және валюталық құндылықтармен операциялар табылады.

Валюталық есептілік - мемлекеттік валюталық бақылау органдарына валюталық операцияларды жүзеге асыратын уәкілетті заңды және жеке тұлғалармен берілетін валюталық есеп айырысудың жай-күй туралы ақпарат.

Валюталық аударымдар - мемлекеттің кәсіпорындарға валюталық табыстың бір бөлігін (белгілі бір пайызын) өзіне қолдануына рұқсат беруі калған бөлігі ұлттық валютаға сату түрінде мемлекетке өткізіледі.

Валюталық жоспар - алдағы кезеңде шетелдік ұйымдарға түсетін және сол кезең үшін шетелдік ұйымдар төлейтін шетел валютасындағы түсімдер мен төлемдер жоспары.

Валюталық құнның көтерілуі - валютаның айырбас бағамының түсуі (мысалы, фунт стерлингтің баға егер оның айырбас бағамы 1 фунт стерлингке 1,5 доллардан 1 фунт стерлингке 1,4 долларға азайса, өз құнын түсіреді).

Валюталық позиция шетел валютасындағы банк (фирма) талаптары мен міндеттерінің ара қатынасы. Олар тең болған жағдайда

валюталық позиция жабық, сәйкес келмесе - ашық деп саналады. Егер талптар міндеттерден асып түссе, позиция "ұзақ" деп аталады. Керісінше жағдайларда - "қысқа".

Валюталық саясат — мемлекеттің ағымдағы және стратегиялық мақсаттарға сәйкес халықаралық валюталық және басқа да экономикалық қатынастар аясында жүзеге асырылатын іс-шаралар (экономикалық, құқықтық және ұйымдастырушылық) жиынтығы. Валюталық саясат мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатының құрамдас бөлігі болып табылады және валюталық бағам тұрақтылығы мен төлем балансының тепе-теңдігін қамтамасыз етуге бағытталған. Көрсетілген мақсатқа қол жеткізу ұлттық валютаны қорғау, оның айналымын арттыру, ішкі валюталық рыноктың дамуына жағдай жасау сияқты міндеттерді шешуден көрінеді. Валюталық саясатты жүзеге асырудың келесідей нұсқалары бар.

1. Еркін валюталық бағам әдетте дамыған нарықтық экономикасы бар және кіріс деңгейі жоғары елдерге қолданылады. "Еркін" бағамды табысты қолдану үшін мемлекеттің экономикалық және саяси тұрақтылығы, инфляцияның болмауы не елеусіз қарқында болуы, тұрақты макроэкономикалық жағдай қажет.

2. Валютаның реттелетін "еркіндігі". Мемлекеттің араласуы елеусіз және қысқа мерзімді (кейде орта мерзімді) ауытқуды орнына келтіру үшін қолданылатын бұл саясатты жүзеге асыру үшін мемлекетке елеулі валюталық резерві, сондай-ақ бағамды болжамдау үшін салмақты материалдық база қажет. Реттелетін "еркіндік" мемлекет үшін ірі шығынға әкеледі және жоғары кәсіпқойлық деңгейді талап етеді.

3. Үнемі бекітілетін бағам. Бірқатар алдыңғы қатарлы Батыс елдерінің тәжірибесі көрсетіп отырғандай валюталық саясаттың осы нұсқасын тұрақсыз экономикадағы ішкі дағдарыс жағдайында қолданған жөн. Ол инфляцияның неғұрлым төмен қарқынын қамтамасыз етеді. Бұл ретте егер атқарушы биліктің ұлттық валюталық бағамын тұрақты деңгейде ұстап тұру қабілетіне күмән болмаса ғана, валютаны тұрақсыздандыру спекуляциясының ықтималдығы төмен болады.

Валюталық құқық - пәні валюталық операциялар жасау, валюталық бақылау, сондай-ақ валюталық заңдарды бұзғаны үшін жауапкершілік аясындағы валюталар және валюталық құндылықтар болып табылатын табиғаты бойынша әр түрлі субъектілер қатынасының ерекше кешенін реттейтін заң нормаларының жүйесі болатын құрама құқық саласы. Валюталық құқықпен реттелетін қатынастардың ерекшелігі – бұл қатынастардың барлығы "валюталық" элементпен күрделендірілген. Басқаша айтқанда, бұл қатынастар пәні валюталар және валюталық құндылықтар болып табылатын қатынастарды реттеуге арнайы арналған құқықтық әдістер мен тәсілдердің тікелей ықпалымен пайда болатын және реттелетін қатынастар. Бұл жерде қандай да бір кодификацияланған және құқықтық нормаларының жүйесі айтылып отырған жоқ. Алайда соңғы жылдарда валюталық құқық басқа заң салаларынан нық оқшауланады:

өз субъектілері қалыптасты, оның өз объектілері, әдістері, қағидалары, институттары мен нормаларының ерекше белгілері бар.

Оның бәрі валюталық құқықтың дербес құқық саласы ретінде қалыптасуы туралы тезисті келтіруге мүмкіндік береді.

Валюталық құқықтың объектілері болып:

- валюталық операциялар;
- валюталар және валюталық құндылықтарды иелену, пайдалану және билік етуден туындайтын заңды әрекеттер;
- құқық нормаларын қолдану бойынша іс жүргізу қатынастары (валюталық операцияларды лицензиялау, жауапкершілік

шараларын қолдану тәртібі және т.б.) табылады.

Валюталық құқықтың субъектілері болып:

- жеке тұлғалар, заңды тұлғалар;
- резиденттер, резидент еместер;
- валюталық реттеу, валюталық бақылау органдары, валюталық бақылау агенттері;

уәкілетті банктер табылады.

Валюталық құқық бұзушылық - ол үшін валюталық заңдармен жауапкершілік белгіленетін валюталық қатынастар субъектілерін қасақана немесе абайсызда жасалған құқыққа кайшы кінәлі іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік).

Валюталық құқықтық қатынастар- валюталық заңдармен реттелетін валюталар және валюталық құндылықтармен операцияларды жүзеге асыру кезінде пайда болатын қоғамдық қатынастар жиынтығы

Оларға:

1) Қазақстан Республикасының аумағында валюталық және валюталық құндылықтарды иелену, пайдалану және билік ету барысында қалыптасқан құқықтық қатынастарды;

2) Қазақстан Республикасының аумағында болуына байланысты резиденттер қатынастарын және валюталар мен валюталық құндылықтар пайда болуына алып келетін немесе алып келуі тиіс құқықтық қатынастарды;

3) резидент еместер мен резиденттер арасындағы Қазақстан Республикасының валютасында есеп айырысуға байланысты қалыптасқан құқықтық қатынастарды;

4) алдыңғы үш топтағы құқықтық қатынастардың іске асырылуына байланысты қалыптасатын құқықтық қатынастарды жатқызуға болады.

Валюталық бағамның детерминанты - валюталық бағаммен бірігіп валюталық рыноктағы сұраныс пен ұсынысты анықтайтын фактор.

Валюталық резервтердің диверсификациясы - халықаралық есеп айырысуларды, валюталық интервенция жүргізуді және валюталық залалдардан қорғауды қамтамасыз ету мақсатында оның құрамына әр түрлі валюталарды енгізу арқылы валюталық резервтердің құрылымын реттеуі бағытталған мемлекеттердің, банктердің, трансұлттық компаниялардың саясаты. Бұл саясат әдетте тұрақсыз валюталарды сатып, неғұрлым тұрақты, сондай-ақ халықаралық есеп айырысу үшін қажет валюталар сатып алу арқылы жүзеге асырылады.

Валюталық заңнама - ел ішіндегі валюталар және валюталық құндылықтармен мәмілелер жасасумен байланысты қатынастарды, сондай-ақ ұлттық және шетел валютасын және өзге де валюталық құндылықтарды шет елден және шет елге кіргізу, шығару, аудару және салу тәртібін реттейтін қандай да бір мемлекеттің ішкі құқықтық нормаларының жиынтығы. Валюталық заңнама түсінігіне осы елдің ішінде қоланылатын да, халықаралық төлем келісімдерінен немесе осы мемлекетпен жасалған клирингтік есеп айырысулар туралы келісімдерден шығатын да нормалар жатады. Валюталық заңнама мемлекет тарапынан валюталық операцияларды қадағалауға қол жеткізуге бағытталған. Ел экономикасының жалпы жай-күйіне, капитал қозғалысының балансына, валютаны шет елге шығаруға балансты валюталық реттеу жүйесін кезеңділікпен қайта қарастырылып отырады. Көптеген елдерде валюталық бақылау қандай да бір дәрежеде капитал кіргізу мен шығаруға, валюталық операцияларға қатысты шектеулер қоюды көздейді. Қазақстан Республикасының валюталық заңдары елдегі валюталық операцияларды жүзеге асыру қағидаларын, валюталық реттеу және бақылау органдарының өкілеттілігі мен қызметтерін, валюталық құндылықтарды иелену, пайдалану және билік етуге қатысты жеке және заңды тұлғалардың

құқықтары мен міндеттерін, валюталық заңдарды бұзғаны үшін жауапкершілікті анықтайды.

Валюталық жылан - 1973 жылдың наурызынан бастап белгіленген ФРГ, Франция, Бельгия, Голландия, Люксембург, Дания, Швеция, Норвегия, валюталарының бағам катынасы. Валюталық бағамдардың бір-біріне катысты ауытқулары +/- 2,25% шегінен шықпауы тиіс. Осы келісімдерге кірмеген елдерге оның қатысушылары еркін бағам жүйесін қолданады. 1979 жылы «жылан» рөлін жаңа ұжымдық ақша бірлігі ЭКЮ алмастырады.

Валюталық зона - өзара валюталық қатынас ережелерін сақтайтын жетекші елдің валютасының, зона елдері мен қалған елдердің арасандағы есеп айырысулардағы анықтаушы рөлін танитын мемлекеттер тобының бірлестігі. Валюталық зонаның негізгі ережелері болып әдетте: 1) жетекші валютаны төлем құралы ретінде және резервтік құрал ретінде және резервтік құралы ретінде; 2) осы валютаның көмегімен сыртқы төлемдерді жүзеге асыру; 3) валютаның бір елден екінші елге еркін қозғалуы табылады. Валюталық зонаны құрайтын мемлекеттер арасында әдетте валюталық шектеулер жоқ.

Валютаның айналымдылығы - валютаның қолданыстағы бағам бойынша кез келген басқа валютаға еркін айырбасталу, сондай-ақ әлемнің кез келген елінде төлем құралы бола алу қабілеті; валюта айырбасы бойынша мәмілелерге шек қойылмайтындығын білдіреді. Валюта айналымына шектеудің болуына байланысты ішкі айналымдылық және капитал қозғалысының есебі бойынша айналымдылық ажыратылады.

Ішкі айналымдылық резиденттердің бірқатар актив түрлерін шетел валютасына сатып алу және ұстау мүмкіндігін білдіреді (мысалы, қолма-қол ақша және банк депозиттері). Ішкі айналымдылық резиденттерді валюталық ресурстарын банк аясына бағыттай отырып, қолма-қол валютасын сатуға немесе депонациялауға, сондай-ақ «кара» рынок ресми экономикалық құрылымға интеграциялап, осылайша трансакциялық шығындарды төмендету және валютлық бағамның унификациялануына септігін тигізуге ынталандыру мақсатында енгізіледі.

Ағымдағы операциялар есебі бойынша валюта айналымдылығын енгізу әрбір елге олар бойынша әлемдік сауданың дамуына, ресурстар тиімді бөлінуіне, өндірістің өсуіне, экономикаға шетел капиталын тартуға көмектесетін салыстырмалы артықшылықтарға ие болатын тауарлар мен қызметтерді өндіруіне мүмкіндік береді. Алайда айналымдылыққа жылдам өту салдарынан күшейген бәсекелестік жағдайында бәсекеге қабілетілікті қолдау ұзақ мерзімді тепе-теңдікке сәйкес бағамға қарағанда неғұрлым төмен нақты валюталық бағамды қолдауды талап етеді; осының салдарынан экспорттың салыстырмалы бағасының көтерілуі егер инвесторлар нақты валюталық бағамның болашақта өзгеруін көре алмаса, ресурстарды үнемсіз орналастыру құрылымының қалыптасуына алып келуі мүмкін. Ұлттық экономиканың бірқатар салаларын кәсіпорындарына импорт тарапынан бәсекелестік қысымның шектен тыс күшеюі көптеген өндірістердің қысқартуына немесе тіпті жабылуына әкеледі.

Капитал қозғалысының есебі бойынша айналымдылық капиталдың ұлттық шекара арқылы өтуіне, соған сәйкес осындай операциялар, жүзеге асыру кезінде валюта айырбасына шектеудің жоқ екендігін білдіреді. Алайда валюта айырбасы бойынша мәмілелерге қандай да шектеудің болмауы сыртқы саудалық шектеулер жоқ дегенді білдіреді. Валюта айырбасы бойынша мәмілелерге де, халықаралық саудаға шеттеудің болмауы валютаның толық айналымдылығы деп аталады. Капитал қозғалысының есебі бойынша айналымдылықты енгізу экономикаға шетел инвестициясын таратуға және экспорттың өсуін септігін тигізеді. Капиталды бақылауға алу кәсіпорындар мен тұлғалар үшін шетел активтерін сатып алу мақсатымен ұлттық валютаны ресми айналымға енгізу мүмкін

еместігінен, кәсіпорын үшін шет активтерін иемденуге тыйым салудан, экспорттық табысты міндетті түрді репатриациялау және оны түгел немесе жартылай ұлттық валютаға айналдыру талаптарынан көрінеді. Капитал қозғалысының есебі бойынша валюта айналымдылығының теріс салдары капиталдың елден кетуіне және ұлттық өндіріске инвестицияланатын ресурс көлемінің қысқруына алып келетін жоғары инвестициялық тәуекелдерде, жеке сектордың тиімді қызметі үшін жағдайдың жеткілікті дәрежеде жасалмауында.

Валюталық операцияларды құқықтық реттеу қағидалары

- бірізділік қағидасы;
- экономикалық қағидасы;
- басымдылық қағидасы;
- симметрия қағидасы;
- тең жағдайлар қағидасы;
- келісушілік қағидасы;
- қаржылық тұрақтылық қағидасы;
- статистикалық мониторинг қағидасы;
- айрықшылық қағидасы.

Валюталық протекционизм -- валюталық бағамның үкіметтің Экономикалық саясатына сәйкес бағытталған қозғалысын қамтамасыз ету мақсатында ұлттық валютаны қорғау бойынша шектеу шараларының жүйесі.

Валюталық реттеу - уәкілетті мемлекеттік органның ұлттық валюта мен елдің төлем балансын қорғалуы мен тұрақтылығын қамтамасыз ету, ішкі валюталық қалыптастыру мен дамыту мақсатында валюталық иелену, пайдалану және билік ету ережелерін, валюталық операцияларды жүргізу тәртібін белгілеу жөніндегі қызметі. Бұл олардың жүргізетін валюталық саясатының мақсаттарына қол жеткізуге бағытталған мемлекетпен жүзеге асырылатын шаралардың жиынтығы. Көрсетілген шараларға: а) мемлекеттің ішкі валюталық рынокқа тікелей экономикалық ықпал етуі; б) валюталық операциялар жүргізу бойынша шектеулер белгілеу; в) валюталық бақылау органдарының валюталық заңдардың сақталуын тексеру және оны бұзғаны үшін санкция қолдану кіреді. Валюталық реттеу ұлттық, мемлекетаралық және аймақтық деңгейлерде жүзеге асырылады. Ұлттық валюталық реттеу тікелей және жанама болады. Тікелей валюталық реттеу заң актілерін шығару және атқарушы билік әрекеттерін жүзеге асырады; жанама рыноктың экономикалық агенттерінің жүріс-тұрысына ықпал етудің экономикалық, оның ішінде валюталық-несиелік әдістерін пайдаланумен жүзеге асырылады. Мемлекетаралық валюталық реттеу мақсаттарды көздейді: жекелеген елдердің валюталық саясаттарын ұйымдастыру, валюталық дағдарыстан шығу бойынша шаралар, жетекші елдердің басқа елдерге қатысты валюталық саясатын келісу. Аймақтық валюталық реттеу дамушы елдердің аймақтық топтарында экономикалық интеграциялық бірлестіктер шегінде жүзеге асырылады.

Валюталық операцияларды құқықтық реттеу - мемлекеттің құқықтық құралдар арқылы валюталық қатынастарға оларды тәртіпке қорғау және дамыту мақсатында нормативтік-ұйымдастырушылық ықпалды жүзеге асыру. Қолданыстағы валюталық қатынастарды құқықтық механизмі оның қатысушыларына уәкілетті мемлекеттік органдарының арнайы рұқсатынсыз заңда тікелей тізімі берілген валюталық операцияларды ғана жасауына құқық беруге келіп саяды, яғни "рұқсат етілгеннен басқаға тыйым салынады" деген қағида үстемдік етеді.

Валюталық бағамдар режимі - валюталық бағамдарды реттеу әдістерінің жиынтығы. Әлемде ондаған валюталық бағам режимдері бар, өйткені ХВҚ-дың өзгертілген Жарғысы (1978ж) мүше елдерге тандау бостандығын берді. Валюталық бағам режимдерін келесідей топтастыруға

- 1) бекітілген валюталық бағам режимі;
- 2) шектеулі валюталық бағам режимі;
- 3) еркін валюталық бағам режимі.

Бекітілген валюталық бағам режимі одан бір жағына қарай немесе басқа жағына қарай 2,25%-дан аспайтындай уақытша ауытқуына жол берілетін валюталар арасындағы ресми белгіленген ара қатынас. Көптесген елдер АҚШ долларына қатысты өз бағамдарын бекітеді (Аргентина, Литва, Түркменстан). Бекітілген валюталық бағам режимі жағдайында ұлттық айырбас бағамының төмендеуі - девальвация, ал оның көтерілуі ревальвация деп аталады.

Шектеулі иілгіш валюталық бағам режимі - қатаң түрде бекітілген ережелерге сәйкес валюталық бағамның біраз ауытқуына жол беретін валюталық режимдер арасындағы ресми белгіленген ара қатынас АҚШ долларына қатысты мұндай бағам негізінен Сауд Аравиясында және Біріккен Араб Эмираттарында бар.

Еркін валюталық бағам режимі оның сұраныс пен ұсыныс ықпалымен еркін өзгеруін көздейді. Алайда мемлекет рөлі жоққа шығарылмайды. Еркін валюталық бағам режимінде ауытқу шегі жоқ. Еркін валюталық бағам режимінің бір түрі болып "басқарылатын еркіндік" табылады. Бұл жағдайда валюталық бағам іс жүзінде валюталық режим емес, орталық банкпен белгіленеді. Мұндай режим негізінен Ресейде, Египетте, Греция; Норвегияда, Польшада қолданылады. Еркін валюталық бағам режимі жағдайында ұлттық айырбас бағамының төмендеуі - құнсыздану, оның көтерілуі - қымбаттау деп аталады.

Валюталық бағам режимін таңдау экономикасының даму деңгейі мөлшерімен, оның анықтық дәрежесімен, қаржы рыногының жай-күйімен өндірістің диверсификациялану дәрежесімен, төлем балансының жәй-күйімен, бәсекеге қабілеттілік деңгейімен, шетел валютасы резервінің өлшемімен, экономиканың сыртқы саудаға тәуелділік дәреже қоғамдық-саяси климатпен, ұлттық ақша жүйесінің жай-күйімен мемлекеттік тапшылық болатын экономикалық қиындықтардың табиғаты мен ерекшеліктерін анықтайды. Әлемдік тәжірибеде еркін валюталық бағам режимі бар елдердің саны басым.

Валюталық тәуекел - сыртқы сауда, несие, валюталық операциялармен, қор және тауар биржасында операциялар жүргізу кезінде ұлттық валютаға қатысты шетел валютасының бағамын қолданумен байланысты валюталық шығын қаупі, ашық валюталық позиция болған кезде пайда болады. Валюталық тәуекелдер кезінде валюта сатып алумен не несие тартумен, сондай-ақ мерзімді валюталық мәмілелер жасасу жолымен жабылуы мүмкін.

Валюталық-бағалық тәуекел - шетел валютасының бағалы металдар мен бағалы қағаздар бағамының (бағасының) оларды сатып алу сату бойынша мәмілелерді жүзеге асыру кезінде өзгеруімен байланысты шығынға ұшырау тәуекелі.

Осы тәуекел түрі АВР портфелінің валюталық диверсификациясы ортақ портфельде активтердің рұқсат етілген ауытқу лимиті арқылы басқарылады. Бағалы металдарға валюталық бағамдар мен бағаның өзгеруінен пайда алу мақсатында валюталық резервтердің бөлігін белсенді басқару жағдайында (арбитраж) валюталық-бағалық тәуекел ашық позиция және шағын лимиттерін шектеуі керек.

Валюталық рынок – сұраныс пен ұсыныс негізінде қалыптасатын бағам бойынша шетел валютасын ұлттық валютаға сатып алу-сату жүргізілетін ресми орталық. Валюталық рыноктың негізгі құралдары болып банктік аударымдар мен акценттер, аккредитивтер, чектер, векселдер мен депозиттік сертификаттар табылады. Валюталды айырбастау бойынша операциялар ежелгі әлемде және орта ғасырда айырбас ірі түрінде ежелгі уақыттан бері бар. Алайда валюталық рыноктың қазіргі түсінігі ХІХ ғасырда қалыптасты. Валюталармен операциялар жасасатын субъектілер бойынша валюталық рынок банкаралық (тікелей және брокерлік), және биржалық рынок деп бөлінеді. Валюталық шектеулерге қатысы бойынша еркін және еркін емес валюталық рынок, валюталық бағамды қолдану түрі бойынша валюталық бағамы қолдану түрі бойынша валюталық бағамы бір режимді болады. Валюталық операциялардың сипаты қолданылатын валюта санына байланысты әлемдік, аймақтық, ұлттық (жергілікті) валюталық рынок болады, Валюталық операциялар сатушылар мен сатып алушылар ол арқылы өзара әрекеттесетін механизмді білдіреді. Шетел валютасы рыногының объектісі болып еркін айналымды валюта табылады. Валюталық рыноктағы валюта саудасы қандай да бір географиялық нүктеге байланып қалған емес, сондай-ақ ашу және жабудың бекітілген уақыты жоқ. Валюталық рынок ұлттық реттеудің әр түрлі режимдері бар валюталарды біріктіреді.

Әлемдік валюталық рыноктар әлемдік қаржы орталықтарына шоғырланған. Олардың арасында Лондон, Нью-Йорк, Франкфурте-на-Майна, Париж, Цюрих, Токио, Сянган, Сингапур, Бахрейндегі валюталық рыноктар ерекшеленеді. Әлемдік валюталық рыноктарда банктер олардың олардың мәртебесі мен сенімділігіне байланысыз айналымында кеңінен пайдаланылатын валюталармен операциялар жүргізеді және аймақтық, жергілікті маңыздағы мүлдем мәмілелер жасамайды деуге болады. 90 жылдардың басында әлемдік сауда көлемінен көптеген есе асып түсетін халықаралық валюталық мәмілелердің жартысына жуығы үш әлемдік валюталық рыноктарға шоғырланады: Лондон (күніне 303 млрд. доллар), Нью-Йорк (192 млрд), Токио (128 млрд).

Аймақтық және жергілікті валюталық рыноктарда белгілі бір айналымды валюталармен операциялар жүзеге асырылады. Белгілі бір айналымды валюталармен операциялар үшін пайдаланылатын валюта котировкасы салыстырмалы түрде үнемі осы аймақ банктерімен, ал жергілікті маңыздағы валюталармен котировкасы олар үшін осы валюта ұлттық болып табылатын және жергілікті клиенттермен мәмілелер жасау кезінде белсенді қолданылатын банктермен жүзеге асырылады. Ішкі валюталық рынок - бұл бір мемлекет рыногы. Ол нақты бір ел аумағында орналасқан банктермен олардың қатарында халықаралық валюталық операцияларды, сондай-ақ өздерінің валюталық операцияларын жүргізуге маманданбаған компаниялар, жеке - тұлғалар, банктер болуы мүмкін клиенттеріне валюталық қызмет керсету бойынша жүзеге асырылатын операциялардың барлық жиынтығы түсініледі. Валюталық заңдармен шектелген елдерде ресми валюталық рынок әдетте "қара" (заңсыз рынок) және "сұр" рынокпен (онда банктер айналымы жоқ валюталармен операциялар жасайды) толықтырылады. Валюталық рынок - оларға әсер ете отырып, экономика мен саясаттағы өзгерістерге тура ықпал ететін әлемдік шаруашылықтың маңызды звеноларының бірі. Шаруашылық өмірді интернационализациялау валюталық рыноктың дамуына септігін тигізеді. Олардағы мәмілелер көлемі күн сайын триллиондаған долларды құрайды. Еркін валюталық бағам жағдайында бағамдық ара қатынастың лезде ауытқуы валюталық рынок қызметін киындатады. Валюталық рынок механизмі валюталық алаяқтыққа жағдай жасайды, өйткені колда валюта болмай-ақ мәміле жасауға мүмкіндік береді. Валюталық операциялар нәтижесінде "ыстық" ақшаның күтілмеген қозғалысы, валюталық бағам ауытқуы күшейе түседі. "Валюталық безгек" әлсіз валютаға жойқын ықпал етеді, жекелеген елдердің, әлемдік экономиканың және валюталық жүйенің валюталық-экономикалық жағдайының тұрақсыздығын күшейтеді. Валюталық рыноктың стихиялық қызметімен ұшықтырылған валюталық қиындықтар елдің экономикалық саясатына белгілі бір әсер етеді және экономиканы реттеу бойынша олардың қызметін келістіру кезі маңызды проблема болып табылады. Шетел валюталы рыногының негізі болып ұлтаралық банктік рынок табылады. Ол коммерциялық банктік валюталық шоттарының өзара әрекеттестік нәтижесі болып табылады. Осы рыноктардың ресурстары коммерциялық банктерге, екіншілері - орталық эмиссиялық банктерге тиесілі. Осы рынокта оның көмегімен мемлекет өзіне қолайлы валюталық саясатты іске асыратын 30%-ға дейін ресми ресурстар шоғырланған.

Қазіргі валюталық рыноктың ерекшелігі валюталық операцияларды жасаудың орталықсыздандырылған сипаты болып табылады. Мәмілелердің басым көпшілігі электронды техниканы (Рейтер - дилинг телерейт), телекс және телефонды қолданып, тікелей банктер арасында жасалады. Дегенмен кейбір елдерде (ФРГ, Франция, Жапония, Бенилюкс елдерінде, Скандинавияда) валюталық биржалар сақталып қалды, олардың рөлі елеусіз және негізгі функциясы анықтамалық валюталық бағамын бекіту. Бұл ретте валюталық рынок биржа рөлі тікелей операцияларды шамалы басып озатын қаржы (қор) рыногын айтарлықтай артта қалдырды.

Валюталық құқықтың пәні - ерекше белгілері бар және өзге байланысты құқықтық нормалар жиынтығымен реттелетін валюталық аядағы қоғамдық қатынастар жиынтығы. Осы қатынастардың ерекшелігі 1) олардың объектілері болып әрқашан

валюталар және валюталық құндылықтар табылады; 2) олардың пайда болуына валюталар және валюталық құндылықтармен операцияларды жүзеге асыруымен байланысты осы қатынастар субъектілерінің қызметі негіз болады; 3) олар табиғаты бойынша әр алуан және өзара байланысты нормалар кешенімен реттеледі.

Валюталық клиринг - сыртқы экономикалық операциялар бойынша пайда болатын өзара қарыздар мен талаптарға қатысты, шетел валютасын аударусыз арнайы ұйымдар не орталық эмиссиялық банктер арқылы өзара есеп айырысу туралы екі не одан да көп мемлекеттердің үкіметтері арасындағы келісім.

Валюталық бағам –жекелеген елдердің валюталары арасындағы ар қатынасты білдіретін валюталық жүйенің маңызды элементі немесе басқа елдердің валюталарына көрініс тапқан бір елдің валюта "бағасы". Валюталық бағам келесі жағдайлар үшін қажет:

- тауар, қызмет саудасы кезінде, капиталдар мен несиелердің қозғалысы кезінде өзара валюта айырбасы үшін экспорттаушы басқа елдің валютасын мемлекет аумағында заңды сатып алу және төлем құралы ретінде айналымға түсе алмайтындықтан, алған шетел валютасын ұлттық валютаға айырбастайды. Импорттаушы шет елден сатып алған тауарына ақы төлеу үшін ұлттық валютаны шетелдік валютаға айырбастайды. Борышқор сыртқы заемы бойынша борышын өтеу және пайыздарын төлеу үшін ұлттық валютаға шетел валютасын сатып алады;

- әлемдік және ұлттық рынок бағаларын, сондай-ақ ұлттық емес те шетелдік валютада көрініс тапқан әр түрлі елдердің құндық көрсеткіштерін салыстыру үшін;

- фирмалар мен банктердің шетел валютасындағы шоттарын кезең-кезеңмен бағалап тұру үшін.

Валюталық бағамдардың ауытқып тұруы отандық тұтынушылар үшін басқа елдің тұтынушылары үшін отандық тауарлар бағасын өзгертеді. Мемлекеттің валюталық бағам жүйесі иілгіш (еркін) бағам немесе бекітілген валюталық бағам түрінде ұйымдастырылуы мүмкін. Валюталық бағам экспорт және импорт көлеміне әсер етеді. Олар өз кезегінде қаржы құралдары - экспорт және импортқа салық-кедендік баждар - алынатын және бөлінетін қаржы ресурстарының мөлшеріне және мемлекеттің де, экспорттық-импорттық өнімді, тауарлар мен қызметтерді өндірушілер мен тұтынушылардың қаржылық жағдайларына әсер етеді.

Валюталық бағамға әсер, ықпал ететін факторлар:

- елдің төлем балансының жай-күйі;
- инфляция деңгейі;
- елдегі іскерлік белсенділік;
- шетел валютасына сұраныс пен ұсыныс ара қатынасы;
- саяси оқиғалар мен әскери факторлар;
- ұлттық тауарлардың әлемдік рыноктағы бәсекеге қабілеттілігі;
- ұлттық табыстың өсу қарқыны;
- бағалы қағаздар рыногының даму дәрежесі;
- банктің пайыздар ставкасының деңгейі;
- телекоммуникацияның даму және елді әлемдік валюта рыногына кіргізу;
- мемлекеттік реттеу.

Валюталық сауда-саттық - бұл ретте тауарды ең жоғары бағаны ұсынушы алатын арнайы тұлғаның (аукционердің) жетекшілігімен өтетін жария сауда болып келетін сұраныс пен ұсынысты есепке ала отырып, шетелдік еркін айналымдағы валютаны келісілген бағамен немесе еркін айырбасталатын бағамен айналымы шектелген ұлттық валютаға сатып алу-сату нысаны. Аукционды валюта айналымы шектелген тиісті банкісі жүргізеді.

Валюталық интеграция - оның шегінде валюталық бағамдардың сапыстырмалы тұрақты ара қатынасы, қатысушы елдердің валюталық қарым-қатынасын бірлесіп

реттеу және үшінші елге қатысты бірыңғай валюталық саясат қамтамасыз етілетін қатысушы мемлекеттердің белсенді көмегімен аймақтық зона құрудың шынайы шартталған процесі.

Валюталық интенсификация - 1) валюталық биржаға шетел валютасының көпшілік массасын шығара отырып, елдің орталық банк қолданатын шаралар, оның нәтижесінде қалған сатушылар бағаны төмендетуге мәжбүрлі; 2) бір немесе бірнеше мемлекеттердің басқа мемлекеттің қаржы ісіне зорлықпен араласудан орын алған интенсификация.

Валюталық интервенция - шетел валютасының сатып алу-сату арқылы ұлттық валюта бағамына ықпал ету мақсатымен елдің орталық банкісін валюталық рыноктағы операцияларға араласуы. Оған тән белгілер салыстырмалы ірі масштабтар және салыстырмалы қысқа қолдану кезеңі. Валюталық интервенция ресми алтын валюта резервтерінің немесе орталық банктердің банкаралық «своп» келісімдері бойынша ұлттық валютадағы қысқа мерзімді өзара несиелері есебінен жүзеге асырылады.

Валюталық банк - осы елде белгіленген тәртіпте шетел валютасын сатып алу мен сату және валютамен басқа да әрекеттерді жасау міндеті жүктелген (немесе құқық берілген) банк. Елдің орталық банкісіне (әдетте елдің орталық эмиссиялық банкі) валюталық операцияларды жүзеге асыру ғана емес, басқа банктердің (уәкілетті банктердің) операцияларын бақылау да жүктелген.

Вексель валютасы - вексель қойылған ақша бірлігі. Елдің ішкі айналымындағы векселдер әдетте осы елдердің валютасында, халықаралық айналымда борышқор елдің, не несие беруші елдің, үшінші бір елдің валютасында қойылады.

Вексель - вексель ұстаушыға вексельде көрсетілген мерзімде борышқордан оның ақысын толық көлемде талап етуге даусыз құқық беретін қатаң түрде белгіленген нысанда құрастырылған жазбаша қарыздық міндеттеме. Векселдер әдетте коммерциялық несиелерге қызмет етеді, ал векселдік айналым (векселді бір иесінен басқа бір иесіне беру) жолымен ақшаны алмастырады. Векселді беру оның кері жағына өткізу жазбасын жазу (индоссамент) арқылы рәсімделеді. Вексельдер белгілі бір соманы сөзсіз төлеу міндеттемесі болған кезде жай вексель болады және қандай да бір тұлғаға қатысты белгілі бір соманы төлеу бойынша сөзсіз бұйрық болса, аудармалы вексель немесе тратта болады. Вексельдің төленуі үшін акцептан (импорттаушы немесе банк) жауапкершілік көтереді. Банкпен акцептелген тратталарды есепке алу арқылы қолма-қол ақшаға айналдыру оңай.

Тратталардың нысаны, реквизиттері, шығару және төлеу шарттары 1930 жылы Женева векселдік конвенциясымен қабылданған біртекті векселдік заңға негізделген вексельдік заңдармен реттеледі. Тратталардың қарапайым түрі XII-XIII ғғ. Пайда болған ұсынушыға (әдетте саудагерге) жергілікті валюта тиісті соманы төлеу өтініш бар хаттар болды. Таур-ақша қатынастарының дамуымен және шаруашылық байланыстардың ғаламдануымен вексель әмбебап есеп айырысу құжаттарына айналды.

Женева вексель конвенциясы мен 1882 жылғы аудармалы вексельдер туралы англия заңдарында негізделген векселдік заңдарды да Женева вексельдік жүйесіне негізделеді, бірақ қолданыстағы заңдар бойынша вексель бағалы қағаз емес, ол бойынша заң нормалары вексельдің тек құжаттық нысанында орындалуы мүмкін төлем құжаты болып табылады. Қазақстан Республикасының вексельдік заңдары бойынша вексель біржақты сөзсіз ақшалай міндеттемеден тұратын қатаң түрде белгіленген нысандағы төлем құжаты деп саналады. Жай және аудармалы вексель бар. Жай вексель вексель берушінің ештеңемен шартталмаған уақыты келгенге дейін оны ұстаушыға белгілі бір соманы төлеу міндеттемесін білдіреді. Аудармалы вексель немесе тратта вексельде көрсетілген ақша сомасын үшінші тұлға – оны

ұстаушыға немесе ремингентке төлеу бойынша төлеушіге немесе трассатқа адрестелген вексель ұстаушының немесе трассанттың жазбаша бұйрығынан тұрады. Банктік траттаның артықшылығы – экспорттаушы ол үшін қол жетімді төлем сомасының тура расталуын алады.

Егер бұл тратта аванстық төлем үшін жазылып беріліп, экспорттаушы оны алғандығын тауарды шетелге жіберуші адында тізімдесе, осы тікелей растау оның ауыртпалығын жеңілдетуі мүмкін. Құжаттық вексельге қарағанда өзге құқықтық табиғатқа ие және сәйкесінше өзге құқықтық режимді талап ететін «құжатсыз вексельдер» де шығарылады. Қазіргі кезде Ұлттық Банк Қазақстан Республикасындағы вексельдік айналымды дамыту жұмысын белсенді түрде ынталандырады.

Валюталық экспорттық пайда - өндіріс экспорты үшін төлем түрінде резиденттер алған, соның ішінде Қазақстан Республикасының аумағында резидент еместердің тауар (жұмыс, қызмет) сатуынан алынған шетел валютасы, сондай-ақ Ұлттық Банк лицензиясына сәйкес шетел валютасына қызмет көрсету және көтерме сауданы жүзеге асырушы ұйымының валюталық пайдасы.

Д

Дамно - 1) ақшаның номиналды және бағамдық (ағымдағы бағам бойынша есептелген) құны арасындағы айрыма; 2) комиссияға өткізілгенл векселдерді инкассалаумен, яғни осы векселдер бойынша қолма-қол ақша алумен байланысты банк мекемелерінің шығындары.

Дүниежүзілік банктер тобы - құрамына Халықаралық қайта құру және даму банкі (ХҚДБ), Халықаралық даму ассоциациясы (ХДА), Халықаралық қаржы корпорациясы (ХҚК) және Көпжақты инвестицияларды кепілдендіру агенттігі кіретін БҰҰ-ның мамандандырылған қаржы мекемесі. Дүниежүзілік банкке кіретін құрылымдардың қызметі біртұтас стратегияға бағындырылған, бірақ олардың әрқайсысы ортақ мақсатты басшылыққа ала отырып, өзінің айрықша қызметтерін атқарады. Дүниежүзілік банк - міндеттері кедейшілік және артта қалушылықпен күресу, дамушы мемлекеттер мен өтпелі экономикасы бар елдердегі экономикалық өсу мен нарықтық қатынастарды ынталандыру болып табылатын әлемдегі ірі инвестициялық институт. Әлемде болып жатқан процестерге көңіл бөле отырып, Банк қызметінің шеңберін кеңейтеді.

Девальвация - елдегі ақша бірлігінің ресми алтын құрамының аз; немесе басқа елдердің валютасына немесе халықаралық ақша бірліктеріне қатысты оның бағамының төмендеуі. Девальвация экспорттаушы елдің келетін тауарлардың бәсекеге қабілеттілігіне айтарлықтай ықпал етеді. Әлемдік рыноктардағы бәсекеге қабілеттілік жағдайында девальвация төлем балансын жақсарту мақсатында экспортты ынталандыру және импортты қысқарту үшін пайдаланылады. Бүкіл ел валютасы девальвацияға ұшыраған жағдайда экспорттаушы бүкіл ел валютасындағы баға деңгейін сақтап, солайша тиісінше сыртқы рыноктардағы сатып алушылары үшін баға деңгейін сақтай отырып, шетелдік валютамен сатып алушылары үшін өз өнімінің бағасын түсіруге, осы екі деңгей арасындағы орташа бағаны белгілеуге мүмкіндік алады. Бірінші паритет қысқа уақыт аралығының шегінде және осы тауарға деген сұраныс сатудың алынған пайда девальвациясының салдарынан орын алатын импорттық шикізаттарға келетін кірістердің өсімін және жалақының көтерілуін жабатындай көлемде артуына мүмкіндік жасаған жағдайда қолданылады Екінші және үшінші варианттар бәсекелестердің мүмкін болатын әрекеттерінің алдын алуға байланысты сұранысты арттыру және бағаларға түзетулерді оңтайлы енгізуге арналып жүргізілетін жарнама компаниясына жіберетін қосымша шығындарды талап етеді. Девальвация инфляция қарқыны жоғары және төлем баланстары тепе-тең болмаған

жағдайда пайдаланылады. Сыртқы экономикалық қызметтің тиімділігіне ынталандырушылық ықпал көрсете отырып, ол экономикадағы жағымсыз тенденциялардың күшеюіне - инфляцияның өсуіне, мемлекетаралық бәсекелестік күрестің ушығуына, өмір сүру деңгейінің төмендеуіне алып келеді. Сондықтан әлемдік валюта жүйесінің еркін бағам механизміне өтуі айтарлықтай мөлшерде төлем балансының тапшылығымен күресу құралы ретіндегі девальвация тиімділігін төмендетеді.

Девиздер – 1) шет елде жататын халықаралық төлем құралдары (аударымдар, чектер, аккредитивтер, төлем тапсырмалары мен вексельдер) сондай-ақ шетелдік банк билеттері мен монеталар; 2) экономикалық, кәсіпкерлік операцияларды шарты түрде белгілеу үшін қолданылатын сөздік символдар, мысалы, биржада саудаласу девизи: «төмен бағаға сатып ал да, жоғарғы бағаға сат».

Декорт – алдын ала төлем жасағаны үшін немесе тауар саны мен сапасының мәміле талаптарына сәйкес келмегендігі үшін тауар бағасына жаалатын жеңілдік.

Демпинг – рынокты жаулап алу мақсатында төмендетілген бағамен тауар экспорттау. ГААТ ережелері бойынша демпинг бір елдің тауарын басқа елдің рыногында «қалыпты» бағадан төмен бағамен сатып, осы ұқсас өнімнің ұлттық өндірісіне елеулі зиян келтірген кезде салыстырмалы бағадан: әдеттегі сауда, тауарлық шығындар мен пайдаға ақылға қонымды үстеме қосылған өндіріс шығындарының болуы жағдайларында басқа елдерге экспортқа жіберілетін ұқсас тауар үшін ең жоғарғы бағадан елеулі болса, ол баға қалыпты деп танылмайды. Сыртқы саудадағы демпингтік бағалар тауар өндірісі алынған табыстар өндірісінің көлеміне байланысты болатын барлық тұрақты және кезеңдік шығындарды жабаындай дәрежеге жеткенде, яғни өндіріс тепе-тендік нүктесіне жеткен жағдайларда қолданылады. Бұл жағдайда өнім бірлігі өндірістің кезеңдік шығындарынан аз ғана жоғары белгіленген кез келген баға пайда әкеледі. Демпингтік бағаларды қысқа мерзімді сату үшін жабық рынокта қолданған жөн, өйткені импорттаушы елдің үкіметі әдетте демпингке қарсы баждарды пайдалана отырып, күтпеген бәсекелестерден қорғау шараларын жүргізеді.

Дүниежүзілік суда ұйымы (ДСҰ) – ГАТТ негізінде 1 қаңтар 1995 жылы құрылған әмбебап халықаралық сауда кедендік ұйымы. ДСҰ-ның бас пәтері Женевада (Швейцарияда) орналасқан. ДСҰ-ның қызметтеріне: сауда дауларын реттеуге көмектесі; әлемдік экономикалық саясаты бірлесіп әзірлеу ісіне басқа халықаралық ұйымдармен ынтымақтастыққа қатысу жатады. ДСҰ-ның жоғарғы органы – екі жылда бір рет шақырылатын министрлер дәрежесіндегі конференция. Ағымдағы жұмысты Бас директор басшылық ететін ДСҰ-ның Хатшылығы жүзеге асырады. Келесідей кеңестер мен комитеттер жұмыс жасайды: Тауар саудасы жөніндегі кеңес, Қызмет саудасы жөніндегі кеңес, Интеллектуалдық меншік құқығы аспектілерінің саудасы жөніндегі кеңес, Сауда және даму жөніндегі комитет, Төлем балансын шектеумен байланысты шектеулер жөніндегі комитет және Бюджнь, қаржы және әкімшілік мәселелер жөніндегі комитет. ДСҰ-ның заңды тұлға мәртебесі бар және БҰҰ-ның мамандандырылған мекемелері берген барлық артықшылықтар мен иммунитеттерді пайдаланады. Ұйымның бюджеті мен жекелеген қатысушы мемлекеттер жарнасының мөлшері. ГААТ-1947 әдеттік тәжірибесі мен ережелеріне негізделеді. ДСҰ жөніндегі Келісім оған қосылудың әр түрлі жолдарын қарастырады. ДСҰ-ның құру туралы Келісім қабылдау туралы Министрлердің Марракеш шешімінне сәйкес қосылатын елдер бірнеше топтарға бөлінеді. ГАТТ қатысушылары ДСҰ ның мүшесі болу үшін ГАТТ-ты (ГАТТ-1994-ті қоспағанда) дамытатын көпжақты сауда келісімдерін, сондай-ақ қызметтер саудасы жөніндегі Бас келісімді (ГАТС) интеллектуалдық меншік құқығының саудасы жөніндегі Бас Келісімді қабылдауы тиіс. Уругвай раундының қатысушы елдері (ГАТТ-қа мүше емес) ДСҰ-ның мүшесі болу үшін алдымен ГАТТ-1947-ге, кіру туралы келіссөздерді аяқтауы, ГАТТ бойынша өзінің тарифтік талаптан кайтуы мен ГАТС бойынша нақты міндеттемелерінің тізімін беруі тиіс болатын. Іс

жүзінде ГАТТ ережелерін қолданған дамушы елдер осындай күйде болды. Мұнан басқа 1993 жылдың маусымында сауда келіссөздері жөніндегі комитет ГАТТ-та келіссөздер жүргізетін, бірақ Уругвай раундының қатысушысы мәртебесіне ие емес елдер мен аумақтар раундқа қатысып, ДСҰ-на қосылу шарттары бойынша келіссөздерді бастай алады деп қаулы етті. Соңғы топты 30 ел құрайды, олардың ішінде Қазақстан да бар, Қосылу туралы шешімді ДСҰ мүшелерінің 2/3 даусымен Министрлік Конференция қабылдайды. ДСҰ-на қосылу процедурасы келесідей сипатқа ие. Қосылатын ел өзінің ниеті туралы ДСҰ-ның Бас директорын хабардар етеді. ДСҰ-на сыртқы сауда режимі (тауарлар мен қызметтер) туралы Меморандум береді. Осыдан кейін қосылу шарттарының мәселесін ДСҰ-ның Бас еңесі құратын жұмыс тобы қарайды. Жұмыс тобы елдің сыртқы сауда режимдерін, оның заңдары мен оны қолдану тәжірибесін зерттейді. Бір мезетте тауарлық барьерлерді өзара төмендету туралы екі жақты келіссөздер жүргізіледі, осы аядағы талапты қайтару мен міндеттемелер тізімінен тұратын үш хаттама (тарифтік міндеттемелер бойынша хаттама, ауыл шаруашылығы бойынша хаттама, қызметтер рыногына кіру мүмкіндігі бойынша хаттама) олардың нәтижесі болуы тиіс. Жұмыс тобының тұжырымдарынан тұратын топтың Бас Кеңесінің баяндамасы жұмыс тобы отырысының қорытындысы болады. Жұмыс тобының баяндамасы мен қосылу туралы хаттама ДСҰ-ның Бас Кеңесімен қабылдануы тиіс. Елді қабылдау туралы шешім 2/3 даусымен қабылданады. Және оны қосылушы ел бекіткен соң 30 күннен кейін күшіне енеді. ДСҰ-на мүше ретінде ресми қатысу мемлекетке дауларға қатысуға, ДСҰ-ның басқа да мүше мемлекеттерінің қызметі туралы мағлұматқа ие болу мүмкіндігін береді. ДСҰ-ның қатысушы мемлекеті өз мүдделерін қорғап, әлемдегі сауда, валюта, кеден саясаттарының қалыптасуы мен жүзеге асырылуына ықпал ете алады.

Деноминация - ақша жүйесінің қалыпты жұмысын қамтамасыз ету және оның қызметінің тиімділігін арттыру мақсатында мемлекетпен қолданылатын қаржы құралы. Деноминация нәтижесінде белгіленіп қатынас бойынша ескі ақша белгілерін жаңасына айырбастау арқылы ұлттық ақша бірлігі нығаяды. Деноминацияның тағайымы — айналымда ақша массасын азайту, сондай-ақ есеп айырысуларды қарапайымдау, өйткені оны жүргізілгеннен кейін ақша айналымының жалпы сандық мәліметтерді бірнеше есеге азаяды. Бұл ретте бір мезетте тауарлармен қызметтердің бағасы, тарифтер, жалақы, зейнетақы, банк шоттарындағы қаражаттың қалдығы, кәсіпорындар мен ұйымдардың баланстары қайта есептелінеді.

Депозит – қаржы – несие, кеден, сот және әкімшілік мекемелерге сақтауға берілген ақша қаражаттары немесе бағалы қағаздар. Депозит бірнеше мағынаны білдіреді: банктер мен жинақ кассаларына салынған салымдар; қаржы-несие институттарына сақтауға берілген бағалы қағаздар; кеден баждарын, алымдар мен салықтарды төлеуге арналған жарналар; талап арыздың, қатысудың, т.б. қамтамасыз етілуі үшін әкімшілік органдарға өткізілген жарналар. Депозитарий қайтаруды талап еткенде дейінгі кезеңде бұл қаражаттар несиелік ресурстар ретінде пайдаланылады.

Доу Джонс индексі – XIX ғасырдың соңынан бастап Доу Джонс фирмасының жарияланатын АҚШ-тың бірқатар ірі компаниялары акцияларының биржалық бағдарламаның орташа көрсеткіштері. Осы индексті өзгеруі АҚШ және басқа да елдердегі әр түрлі экономикалық және саяси оқиғаларға іскерлік топтардың әсерін сипаттайды.

Депорт – бағалы қағаздың сатушысы осы қағаз (валюта, акция және т.б.) бағамының күтіліп отырған төмендеуіне байланысты бағамдық айырмадан «ақша табуы» көздейтін биржалық мәміленің бір түрі. Биржалық мәміленің қарама-

қарсы түрі – репорт. Депорт кезінде брокер бұл кезде рыноктағы валюта бағамы валютаның сатылу бағамынан төмен болады деп болжамдағандықтан, белгілі бір мерзім өткен соң неғұрлым жоғары жаңа бағаммен сату үшін валюта сатып алады.

Доу Джонс теориясы – До Джонс акциялары бағамдарының өнеркәсіптік және көліктік индексіне негізделген рыногы топтау теориясы: егер осы бағамдардың бірі бұрын орын алған бағамдардың ең жоғарғы шегінен асып, басқа бағамдардың осындай көтерілуімен бірге жүрсе (не одан кейін жүрсе), рынокта көтеріңкі тенденция болады. Егер екі бағам да бұрын орын алған елеулі төмендеуден де төмен түссе, бұл төмендетуші тенденцияны растау ретінде қарастырылады. Доу Джонс индексі нарықтық индекстердің бір түрі болып табылады.

Дж.М.Кейнс теориясы – 1936 жылы “Жұмыспен қамтылу, пайыз және ақшаның жалпы теориясы” деген еңбегінде классикалық теория негізін сынға алынған ағылшын экономисі ұсынған экономикалық теория. Ол капитализмге толық жұмысбастылықты кепілдендіретін мехиизм жоқ деді. Капитализм өмір бойы гүлденуге қабілетте өзін-өзі реттейтін жүйе болып табылмайды. Капитализм өмір бойы гүлденуге қабілетті өзін-өзі реттейін жүйе болып табылмайды. Нарықтық экономика циклды түрде дамиды. Дж.М.Кейнстің пікірі бойынша циклдық қозғалыс – бұл оны туындататын күштер жиынақталып, бірі-бірі күшейтетін, бірақ кейін белгілі бір сәтте қарама-қарсы бағытта әрекет ететін күштермен алмастырылмайынша біртіндеп әлсірейтін экономикалық жүйенің дамуы. Экономикалық цикл әдетте 2-ден 10 жылға дейін жалғасатын немесе экономиканың көпшілік секторындағы экономикалық белсенділіктің кең масштабты кенейуі немесе қысылуы мен сипатталатын ұлттық өнімнің, табыс пен жұмысбастылықтың ауытқымалы қозғалысын білдіреді. Дж.М.Кейнстің ұсынысы Ф.Рузвельт саясатының негізіне алынып оның жетістігіне септігін тигізді. Дж.М.Кейнстің теориясы нарықтық экономиканың реттеушісі ретіндегі мемлекет рөлі туралы түсінікті түбегейлі түрде өзгертті. Мемлекеттің экономикалық рөлі ол орындайтын функциялар арқылы анықтала бастады: нарқтық жүйенің тиімді қызметін қамтамасыз ету, кірістерді салықтық-бюджеттік жүйелері арқылы қайта бөлу жолы мен кірістерді бөлудегі теңсіздікті азайту, экономиканың макроэкономикалық саясаттың көмегімен экономиканың тұрақтандыру.

Дүниежүзілік банкаралық қаржылық телекоммуникация қауымдастығы (ДБҚТҚ) – ағыл. SWIFT – Society for World-Wide Interbank Financial Telecommunications- бантерді басқару тиімділігін арттыру және олардың арасында аударымдарды тездету мақсатында халықаралық байланыс жүйесін компьютеризациялауды ұйымдастыратын қатысушы банктердің кооперативтік қауымдастығын білдіретін телекс бойынша қаржылық есеп айырысу жөніндегі халықаралық банкаралық ұйым. Оны құру туралы келісімге 1973 жылы бірқатар ірі европалық банктер мен бірқатар ірі солтүстік американдық банктердің филиалдары мен еншілес банктері арасында қол жеткізілді, ал операциялар 1977 жылдан бастап жүзеге асырыла бастады. ДБҚТҚ батапқыда американдық трансұлттық корпорациялардың (соның ішінде банктердің) негізгі офистері мен олардың европалық филиалдары немесе еншілес фирмалар арасындағы телекоммуникациялық каналдары негіз болды, оның жоғарғы технологиялық деңгейін, шекті мүмкін сенімділігін, қорғанысының ыңғайлығы мен салыстырмалы арзандығы қамтамасыз етті. ДБҚТҚ бас пәтері Брюссельде арналасқан. Коммерциялық емес кооперивтік ұйым ретінде ұйымдасатырлған. Оның негізінде Нидерланды (Европа үшін), Вашингтон жанында (Солтүстік Америка үшін), Бразилияда (Латын Америкасы үшін) және Токиода (Оңтүстік Шығыс Азия үшін) орналасқан әлемдік аймақтық процессигтік орталықтар жатыр. Сондай-ақ, банктері ДБҚТҚ жүйесіне мүше болып табылатын әрбір

елдерде процессигтік ДБҚТҚ орталық құрылған. ДБҚТҚ телекоммуникациялық жүйесіне мүше бактерде орнатылған терминалдык компьютерлерде тұйықталады ДБҚТҚ жүйесіне мүше бактерге хат-хабар, сондай-ақ ақпараттық жүйе беру үшін автоматтандырылған халықаралық телекоммуникациялық ифрақұрылым береді. Жүйеге мүше елдер құрылымдалған хат-хабарлармен мәліметтерді өңдеуші (процессингті), сондай-ақ олардың арықарай берілуін (трансмиссия) жеңілдетеді. ДБҚТҚ әртүрлі хат-хабар форматтарының 120-дан астам типтерін, соның ішінде клиенттік және банктік қорлар аударымы, валюталар, несиелер, құжаттық инкассо, аккредитивтер айырбасы, сондай-ақ шоттар мен әкімшілік хат жазысу бойынша есептерді жіберуге арналған типтерді де қамтиды.

Девиздік саясат – мемлекеттік органдардың шетел валютасын сатып алу-сату (девиз) арқылы ұлттық валюталық бағамды көтеру мақсатында орталық банк шетел валютасын ұлттық валюта орына сатады, ал түсіру үшін – сатып алады. Девиздік саясат көбінесе валюталық интервенция түрінде жүзеге асырылады.

Дисконттық (есепке алу) саясат – бір жағынан халықаралық капитал қозғалысына, екінші жағынан ішкі несие, ақша массасы, баға динамикасына, сұраныс жиынтығына ықпал ету арқылы валюталық бағам мен төлем балансын реттеуге бағытталған орталық банктің есепке алу ставкаларының өзгерісін білдіретін іс-шаралар жиынтығы.

Дифференцияландырылған валюталық коэффициент – ұлттық валютаға келісі-шарттың экспорттық-импорттық бағалардың қайта есептелуі үшін өнім топтары мен түрлері бойынша өнеркәсіп және кәсіпорын салаларына арналып бекітілген нормативтік көрсеткіштер.

Дефляция – жасанды түрде шамадан тыс ақша массасының бір бөлігін айналымнан алу; ақшаның сатылып алыну қабілетін көтеру мақсатында берілетін несие мөлшері мен айналымдағы қағаз ақшаның санын қысқартуға бағытталған іс-шаралардың жиынтығы; инфляция қарқынын салықтарды көбейту, бағалы қағаздар сату, сыртқы судалық және валюталық реттеуді күшейту, тіркеу ставкаларын көтеру және т.б. жолдармен түсіру мақсатында үкімет органдарымен жүргізіледі.

Дивиденд – акционерлер арасында оларға тиесілі акциялардың табысы түрінде жыл сайын бөлінетін акционерлік қоғам кірісінің бөлігі.

Дизажио - ақша белгілерін, векселдердің, басқа да бағалы қағаздарының нарықтық бағамының олардың тұрақты құнынан төмендеу жығана қарай ауытқуы, олармен биржалық мәмілелер жасасу кезінде тұрақты бағамның әр түрлі құндылықтарды алып тастау. Дизажио әдетте номиналға қатысты пайыздық қатынаста көрініс табады.

Дилер - өз атынан және өз есебінен биржалық және сайда делдалдығымен айналысатын заңды тұлға. Дилерлердің қызметі турарды сату және сатып алу мәмілелерінен пайда көруге негізделген, бұл ретте өндіруші фирмалар рыноктық конъюктура өзгерісінің нәтижесінде үлкен үлесті тәуекелден босатылады. Дилерлер – биржалық делдалдар, бағалы қағаздар, асыл металдарды сатып алып, сатумен айналысады. Дилерлердің табысы валюталар мен әр түрлі бағалы қағаздардың сатып алыну және сату бағаларының арасындағы айырма есебінен, сондай-ақ биржадағы бағамның өзгеруі нәтижесінде құралады. Сауда делдалы ретінде дилер меншік иесі ретінде қатысады; тауарды негізінен көліктік және басқа да техниканы көрсететін ауданның жеке сатып алушыларына сатады.

Дистрибьюторлар – белгілі бір тауарлар немесе қызметтерді сатып алып, келісілген аумақ немесе рынок шегінде қайта сатуға айрықша немесе басым құқық берілген заңды және жеке тұлғалар. Дистрибьюторлардың қызметіне маркетингпен байланысты әр түрлі іс-шаралар: жекелеген өндірушілердің тауарларын бір жинаққа біріктіру (тауарды құрамдас бөліктермен қайта ірілеу); тұтынушылардың мүддесіне орай тауарларды рынок талабына икемдеу; тауарлардың орын ауыстыру (қоймаға қою,

тасымалдау); баға белгілеу; тауарды жүргізу және сату; тұтынушыларға несие беруді жүзеге асыратын делдалдың барлық міндеттері кіреді.

Дотация – табысы белгілеген нормативтік шығындардың орын жаппайтын шаруашылық субъектілеріне қызметін жүзеге асыру үшін тегін беріледі. Дотация белгілеу мемлекет белгілі бір өнім (азық-түлік тауарлы, балаларға арналған, қарттарға арналған тауарлар және т.б.) немесе қызмет (қалалық көлікке, тұрғын үйге, электр энергиясына, жылуға және т.б. ақы төлеу) түрлеріне баға деңгейін шектегенде белгілі бір әлеуметтік бағдарламаларды іске асырумен байланысты. Нарықтық экономика жағдайында дотация масштабты елеулі түрде қысқарады. Бұл ретте көбіне белгілі бір өнім өндірушілер емес, халықтың осы тауарларға мұқтаж, бірақ табысы жеткіліксіз тобы – зейнеткерлер, көп балалы жанұялар, мүгедектер және т.б. дотацияланады.

Е

Евро - 1 қаңтар 1999 жылы енгізілген біртұтас европалық валюта. Үш жыл бойы ол көзге көрінбейтін электронды нысана болып, кейіннен жаңа банкматтар мен монеталар пайда болды. Евро өзіне герман маркасын, француз франкін, итальян лирасын, голландиялық гульденді, бельгия мен люксембург франкін, испан пессетасын, португалия эскудонын, ирландия фунтын, австралия шиллингін, фин маркасын біріктірді. Евроны енгізу –ЕО-тың ішінде құрылып жатқан экономикалық және валюталық одақтың бір қыры. Қысқартылыған валюта атауларының жүйесіндегі Халықаралық стандарттау ұйымының евроға атауларының жүйесіндегі Халықаралық стандарттау ұйымының евроға берген коды – EUR. Банкноттардың жеті түрі бар – 5,10,20,50,100,200,500 евро.

Евровалюта – коммерциялық банктер осы валютаны шығарушы елдерден тыс жерлерде қолма-қолсыз депозиттік-ссудалық операцияларды жүзеге асыратын евровалюта рыногы мен евродоллар. Одан басқа евромаока (Батыс Еуропаның басқа елдеріндегі, АҚШ-тағы, Жапониядағы және бір қатар басқа елдердегі резидент емес банктердің шоттарындағы ФРГ маркасы), сондай-ақ еврофранк, еврофунт, еврогульден және т.б. бар.

Евродоллар – оның иелері АҚШ-тан тыс жерлерде орналасқан банктерге, негізінен европа банктеріне салған АҚШ долларындағы ақша қаражаты болатын европа доллары. Доллардағы банк шоттары шот ашылған банктерге доллар әлемдік валюта ретінде танылғандықтан, ссудалық капиталдардың хылықаралық рыногындағы операциялар үшін доллар ақшаларын пайдалануға мүмкіндік береді.

Есеп айырысу чегі – тауар немесе қызмет көрсеткені үшін есеп айырысуға арналған чек. Чекпен есеп айырысу кезінде шот иесі (чек беруші) несие мекемесіне (банкке) чекте көрсетілген белгілі бір ақша сомасын қаражатты алушының шоттарына аудару туралы жазбаша тапсырма береді. Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес чек бағалы қағаз болып табылады және тауар мен қызмет үшін есеп айырысуда жеке тұлғалардың да, заңды тұлғалардың да пайдалануына беріледі. Чек Қазақстан Республикасының тыс жерлеріне шығарылмайды. Чек бланкілері бірыңғай үлгімен дайындалады және қатаң есептілік бланкілері болып табылады.

Чек алу үшін кәсіпорын банкке кәсіпорынның шоттары бойынша операциялар жасау үшін құжаттарға қол қою құқығы берілген тұлғалардың қолы қойылып, оның мөрі соғылған бір дана (төленуі банкпен кепілденген чектерді алу үшін екі данада) арыз өткізеді. Банк қол қойдыра отырып, чек алып отырған тұрғаны оны толтыру тәртібімен таныстыруға, сондай-ақ чек берушіні жоғалтылған немесе ұрлатылған чек үшін жауапкершілікті ескере міндетті. Кәсіпорын белгіленген тәртіпте төлеуге қабылданған чектерді қызмет көрсетуші банк мекемесіне өткізуге міндетті. Төлеушінің (банктің) жоғалған немесе ұрланған чекті төлеуінен орын алған шығынды, чектің төлеушінің қасақаналығы немесе абайсыздығы салдарынан төлегендігі дәлелденбесе, чек беруші көтереді.

Банктерден чек қабылдайтын Қазақстан Республикасының Ұлттық Банктің есеп айырысу-кассалық орталықтары оларды толтырудың дұрыстығын тексереді және кейін оны қызмет көрсететін есеп айырысу-кассалық орталығына дебеттеумен чекке ақы төлейді. Төлеуші банктің шотынан қаражат жаздырып алуды қызмет көрсетуші есеп айырысу-кассалық орталық дебеттік авизо кезінде алынған чектер реестрінің негізінде дереу жүргізіледі. Есеп айырысу-кассалық орталықтар чектерді дұрыс толтырудан болған шығындар үшін жауап береді. Чектерді олардың жеткізуші иелерінің (чек ұстаушының) индоссамент арқылы беруіне тыйым салынады.

Егер банк чек берушіге чектің төленіне кепілдік бермесе, чек берушінің қаражаты болмаған кезде не банк кепілдік сомандан асқан кезде ұсынылған; банк чектер бойынша төлемдерді кепілдендіруден бас тарту туралы хабарлама жіберген күннен кейін жызылған чектер жарамсыз деп саналады.

Европалық валюта бірлігі (ЭКЮ) – еуропа елдерінің есеп айырысуларында қолданылатын ақша бірлігі; бұл валютаның бағамы бірқатар еуропа елдері қоржынының негізінде белгіленеді. ЭКЮ-дің шарттары құны ЕО-тың 12 елінің валютасы кірген валюталық қожын әдісі бойынша анықталған. ЭКЮ қожынындағы валюталардың үлесі ЕО-қа мүше мемлекеттердің біріккен ЖІӨ-дегі, олардың өзара тауар айналымындағы елдердің үлестік салмағына және қысқа мерзімді қолдау несиелеріне қатысуына байланысты болды. Сондықтан ЭКЮ-дің ең салмақты құрамдас бөлігі – 1/3 жуығы ФРГ маркасы болды. ЭКЮ әлемдік несиелік ақшалардың алғашқы түрі болып табылады, банкнота түріндегі материалдық нысаны жоқ, тиісті елдердің арнайы шоттарына аударылады және олар бойынша қолма-қолсыз ақша аударымдары түрінде пайдаланылады. СДР-ден (ДВҚ-ғы елдердің арнайы шоттарына жазба жазу жолымен қолма-қолсыз әлемдік есеп айырысу үшін пайдаланылатын әлемдік ақша нысаны) айырмашылығы ресми ЭКЮ эмиссиясы ЕО-қа мүше мемлекеттердің ресми резервтерінің 20% -ын біріктіру есебінен алатын және доллармен ішінара қамтамасыз етілген. СДР-ге қарағанда ЭКЮ тек ресми ғана емес, жеке секторларда да қолданылды. ЭКЮ ЕО валюталарының паритеттері мен бағамдарына негіз; бірлескен қорлар мен халықаралық валюта-несие және қаржы ұйымдарына валюталық бірлік; халықаралық валюта-несие және қаржы ұйымдарына валюталық бірлік; біртұтас ауыл шаруашылық бағалар валютасы; валюталық интервенцияларды жүргізу кезінде ЕО-тың орталық банктерінің мемлекетаралық есеп айырысу құралы; бастысы евронесиелер бойынша көпвалюталық ескертпелерге негіз; несиелер валютасы болады. Жеке (коммерциялық) ЭКЮ еврооблигациялық заемдардың, синдицияланған несиелердің, банк депозиттері мен несиелерінің валютасы ретінде қолданылады. 500-ден астам ірі халықаралық ұйымдар ЭКЮ-ді несиелер беру кезінде қолданды. 1984 жылдан бастап ТҰК ЕО-та прејскуранттарын жариялады, шот-фактураларды жазды және ЭКЮ-мен есеп айырысты. ЭКЮ-мен валюталық есеп айырысуды жеңілдету үшін 1986 жылы банкаралық валюталық клиринг құрылды. 1 қаңтар 1999 жылы Европалық одақ туралы Маслихат шартына (1992 жыл) сәйкес ЭКЮ 1:1 қатынасында еуромен алмастырылды.

Европалық валюталық жүйе (ЕВЖ) – экономикалық интеграция шегінде валюта қызметімен байланысты экономикалық қатынастардың жиынтығын білдіретін халықаралық (аймақтық) валюталық жүйе; валюта бағамын тұрақтандыру және интеграциялық процестерді ынталандыру мақсатындағы «ортақ рынок» елдерінің валюталық қатынастарын ұйымдастырудың мемлекеттік-құқықтық нысаны. ЕВЖ 13 наурыз 1979 жылы Берменде құрылған. Оның мақсаттары: экономикалық интеграцияға қол жетімділікті қамтамасыз ету, долларлық стандартқа негізделген Ямайка валюталық жүйесіне қарсы келетіндей валютасы бар европалық тұрақтылық аймағын құру, «ортақ рынокты» доллар экспансиясынан қорғау. ЕВЖ ЭКЮ – европалық валюталық бірлікке негізделген ЭКЮ-дың шартты құны ЕО-тың 12 елінің валютасынан тұратын валюталық қожын әдісі бойынша анықталған. ЭКЮ қожынныңдағы валюталар үлесі ЕО-қа мүше мемлекеттердің біріккен ЖІӨ-дегі, олардың өзара тауар айналымындағы елдердің үлестік салмағына және қысқа мерзімді қолдау несиелеріне қатысуына байланысты болды.

Алтынның демонетизациясын заңды түрде бекіткен Ямайка валюталық жүйесіне қарағанда ЕВЖ оны нақты резервтік актив ретінде пайдаланды. Біріншіден, ЭКО эмиссиясы ішінара алтынмен қамтамасыз етілген.

Екіншіден, осы мақсатта ЕВЖҚ-дағы ЕВЖ елдердің ресми алтын резервтерінің 20% -ын біріктіру есебінен бірлескен алтын қоры құрылған. Орталық банктер қорға 2,66 мың тонна алтын (ХВҚ-ға – 3,2 мың тонна) қосты. Жарналар елдердің алтынға меншік құқығының сақталуы үшін жаңартылып отыратын үш айлық «своп» мәмілелері нысанында жүзеге асырылып отырады. Алтынға айырбастаған ЭКЮ ресми қорларға аударды. Үшіншіден, ЕО елдері алтын қорының жарнасын анықтау үшін, сондай-ақ ЭКЮ-дағы резервтер эмиссиясы мен мөлшерін реттеу үшін алтынның нарықтық құнына бағдарланды. Валюталық бағамдар режимі өзара ауытқулардың валюталардың белгіленген шегінде «европалық валюталық жылан» формасындағы валюталардың бірлескен еркіндігіне негізделген. ЕВЖ-де валюталық интервенсиямен байланысты төлем балансы мен есеп айырысулардың уақытша тапшылығын жабу үшін орталық банктің несиелер беруі жолымен мемлекетаралық аймақтық валюталық реттеу жүзеге асаралады. ЕВЖ-нің нақты жетістіктері: әлі толық көлемде болмаса да, әлемдік валютаның бірқатар белгілеріне ие болған ЭКЮ-дің ілгерілеп дамуы; тар шеңберде валюталық бағдарламаның келісімді ауытқу режимі; бағамдық қатынастарды арасында қайта қарастырылып тұрса да, валютаның салыстырмалы тұрақтылығы; ресми алтын доллар резервінің 20% -ын біріктіру; мүше мемлекеттерді қолдаудың несиелік-қаржылық механизмнің дамуы; экономиканы мемлекетаралық реттеу және ұлттық реттеуден жоғарғы элементтер.

Еркін пайздық ставка – мөлшері бүкіл несиелер мерзіміне бекітілмей, осындай несиелер рыногындағы жағдайлардың өзгеруімен қайта қаралып отыратын орташа мерзімді және ұзақ мерзімді несиелер бойынша қолданылатын ставка. Бұл ретте пайыз сомасының көбеюі тәуекелін заем алушы көтереді.

Европалық қайта құру және даму банкісі (ЕКДБ) -29 мамыр 1990 жылғы елдердің келісім негізінде құрылған халықаралық ұйым. ЕКДБ-ның құрылтайшылары болып барлық еуропа елдері (Албания басқа), АҚШ, Канада, Мексика, Марокко, Египет, Израиль, Жапония, Жаңа Зеландия, Австралия, Оңтүстік Корея, сондай-ақ ЕЭК және Европалық инвестициялық банкі (ЕИБ) табылады. Нәтижесінде КСРО, Чехословакия және СФРЮ акциялары олар құрылғаннан кейін пайда болған жаңа мемлекеттер арасында бөлінді. Еуропа елдерін қоспағанда, ДВҚ-ның бас пәтері Лондонда орналасқан. ЕКДБ-ның басты міндеті постсоциалистік еуропа елдерінің нарыққа бағдарланған ашық экономикаға өтуіне, сондай-ақ жеке және кәсіпкерлік бастаманың дамуына септігін тигізу. ЕКДБ келесідей қызметтер атқарады:

- жеке сектордың, бірінші кезекте шағын және орта кәсіпкерліктің дамуы, құрылуы және кеңеюіне көмектесу;

- жоғарыда көрсетілген қызметті орындау үшін шетелдік және жергілікті капиталды жұмылдыру;

- өндіріс аясын, сондай-ақ қаржы секторы мен қызмет көрсету аясын инвестициялау;

- жобаларды әзірлеу және іске асыру үшін техникалық көмек көрсету;

- капиталдардың ұлттық рыногын ынталандыру және дамыту;

- экология және тұрақты даму саласында белсенді операциялар жүргізу;

- бірнеше бенефициар елдер қатынасын экономикалық жағынан тиімді жобаларға қолдау жасау.

Банк Жарғысында Банк өз операцияларын жүзеге асыратын елдер көппартиялық, плюрализм және нарықтық экономика қағидаларын ұстану тиіс екендігін қарастыратын саяси мандат бар. Банк қызметін басқаруды басқарушылар кеңесі (Жоғарғы өкілді орган), директорлар кеңесі (Бас атқарушы орган) және Президент (4 жылға сайланады) жүзеге асырады.

ЕКДБ өз қызметінде келесідей операция нысандарын пайдаланылады:

- өндірісті дамытуға несие беру (бірлесіп қаржыландыру қосқанда);
- капиталға инвестициялау;
- бағалы қағаздардың кепілдендірілген орналасуы;
- кепілдіктер беру және басқа да нысандардағы көмек көрсету арқылы капитал рыногын кіруді жеңілдету;
- олардың пайдаланылуын анықтайтын келісімдерге сәйкес арнайы қорлар ресурсын орналастыру;
- инфрақұрылымды қайта құрылымдау және дамытуға заемдар беру және техникалық көмек көрсету.

Европалық валюталық институт (ЕВИ) (1991-1998жж) – негізгі міндеті ЕОБ-қа өз қызметтерін орындалуына қажет құқықтық ұйымдастырушылық және материалдық-техникалық алғышарттарды анықтаған Европалық орталық банктің (ЕОБ) алдында болағн ұйым. ЕВИ сондай-ақ Европалық Одақтың құрылуы қарсаңында мүше елдердің ұлттық ақша саясатын үлестірудің нығайуы үшін жауап берді және осы ретте олардың орталық банктеріне ұсыныстар енгізе алады. Мүше елдердің экономикалық саясатын үйлестіру және олардың ЕО Министрлер Кеңесінің ұсыныстарын, негізінен бюджет тәртібін сақтау жөніндегі ұсынысына орындауы мақсатында мынадай экономикалық санкциялар қолданылады: Европалық инвестициялық банктен несие алуды шектеу, бюджет тапшылығы түзелгенше ЕО атына белгілі сомаға пайызсыз салым ашу; айыппұл.

Европалық валюталық ынтымақтастық қоры (ЕВЫҚ) – 1973 жылдан 1993 жылға дейін жұмыс істеді. Аймақтық мемлекетаралық валюталық реттеу мақсатында Европалық валюталық жүйенің енгізілуіне орай құрылған. Қор валюталық бағамды реттеумен байланысты төлемдік баланс тапшылығы мен есеп айырысуларды өтеу үшін ЕВЖ-ге мүше елдерге несиелер берді. ЕВЫҚ жариялау құқығымен мерзімі 3-6 ай қысқа мерзімді несиелер қоры мен мерзімі 2-5 жылға дейінгі орта мерзімді несиелер қорын біріктірді. Несиелер заем беруші ел тұрақтандыру бағдарламасын (ДВҚ үлесіне) орындаған жағдайда берілді. ЕВЫҚ –ның ресурсы 25 млрд. ЭКЮ-ды құрады. Жалпы ЕВЫҚ қызметі жеткілікті тиімді болған жоқ, оның несиелерінің көлемі емес мүше елдер төлем балансының тапшылығын өтеу үшін евронесиелер алуды қалады. Сондықтан Европалық валюталық одақ құрудың екінші кезеңіне байланысты Фраккфуд-на Майнадағы Европалық валюталық институт ЕВЫҚ-ны алмастырды.

Евровалюта рыногы – еврорынок сегменті; операциялар евровалютада жүзеге асырылатын ұлттық ақша рыногынан ұйымдастырушылық жағынан оқшауланған ссудалық капиталдың хылықаралық рыноктық бөлігі. Несиелік және валюталық операциялар элементтерін үйлестіретін әмбебап халықаралық рынок. Евровалюта рыногына ссудалық капиталдың ұлттық рыноктарының ережелері мен шектеулері тартылмайды. Евровалюталар валюталық бақылау туралы ұлттық ережелермен реттелместен, олардың ұлттық валютаға конверсиялануынсыз мемлекеттік шекаралардан өте береді. Евровалюта рыногындағы депозиттік-судалық операциялар қай елдің банкінде шот ашылғанына қарамастан бір валютасындағы несилеумен салыстырғанда неғұрлым табысты етеді. Евровалюта рыногы валюта түрлері бойынша бөлінген: евродоллар рыногы, евромарка рыногы, еврофранк рыногы және т.б.

Екілік валюталық рынок – бекітілген және еркін валюталық бағамдар рижимдерінің арасында аралық орын алатын валюталық саясат нысаны. Оның мәні валюталық рынокты екі бөлікке бөлуде: коммерциялық операциялар және қызметтер бойынша ресми валюталық бағам; қаржылық (капитал, несие қозғалысы және т.б.) бойынша рыноктық бағам қолданылады. Коммерциялық мәмілелер бойынша төмендеген бағам тауар экспортын ынталандыру және төлем балансын теңестіру үшін пайдаланылады. Кейбір дамушы елдерде ғана қолданылады.

Еркін валюталық бағам, флотинг – бекітілмеген бағам, баға, ставка, ауытқымалы валюталық бағамның бір түрі. Сонғысынан айырмашылығы жекелеген валюталардың

немесе валюталар жинағының (валюталық қоржын) бағамдары динамикасын есепке ала отырып белгіленеді. Несиелік келісімдегі “еркін” пайыздың ставка шарты ставка деңгейі рыноктағы бағам деңгейіне сәйкес әдетте үш-алты айда бір рет үнемі өзгеретіндігін білдіреді. Ұлттық валюта бағамдарының лезде ауытқуын шектеу үшін алдымен ЕО-қа мүше елдер (1972 ж.), содан соң Европалық валюталық жүйеге кірген елдер (1979 ж.) еркін валюталық бағам режимінің шегінде валюталық бағамдардың өзара ауытқуының салыстырмалы шектерін келісу туралы шешім қабылдады.

Екі жақты бағам – ұлттық валюта бағамын жеке-жеке коммерциялық және қаржылық операциялар бойынша екі жақты белгілеуден тұратын мемлекеттік валюталық реттеу әдісі.

Еркін айналымды валюта – ағымдағы нарықтық бағам бойынша барлық жерде төлемге қабылданатын валюта. ДВҚ Жарғысының жаңа басылымында (1978 ж.) бұл ұйым «еркін қолданылатын валюта» ұғымымен алмасырылады. ДВҚ бұл санатқа АҚШ долларын, ФРГ маркасын, иенаны, фунт стерлингті, француз франкін жатқызды. Іс жүзінде еркін айналымды деп негізінен өнеркәсібі дамыған мемлекеттерде және дүниежүзілік қаржы орталықтары қалыптасқан немесе ДВҚ алдында валюталық шектеулер жоқ елдің валюталары саналады. Толық айналымды валюталар (қаржы операцияларының еркіндігін қосқанда) 20 жетекші дамыған елдерде, ағымдағы операциялар бойынша 60-тан атсам елдерде бар.

Есеп айырысудың аккредитивтік нысаны – неғұрлым күрделі және қымбатқа соғады. Аккредитивтік операцияларды (авизалау, растау, құжаттарды тексеру, төлем) орындағаны үшін банктер есеп айырысудың басқа нысандарынна қарағанда неғұрлым жоғары комиссия алады, мысалы инкассо.

Еркін сауда валютасы – ел аумағының ерекше (жабық) бөлігі, әдетте ірі теңіз айлағының, темір жол, әуежай және кедендік бақылауда болатын шетел капиталын тарту және зона шекараларында сауда белсенділігін арттыруға қолайлы жағдай жасайтын ерекше заңи және экономикалық мәртебесі бер оларға жалғасып жатқан аудандардың бөлігі. Еркін сауда зонасының шегінде ерекше кедендік, салықтық және өзге де жеңілдіктер, тыйым салынбағандарды қоспағанда еркін және бажсыз жүк кіргізу (баж оы тауарларды осы зоналардан шығару кезінде ғана төленеді) белгіленеді. Еркін суда зонасын үкімет және жергілікті атқарушы органдар жүзеге асырады. Сауданың осы нысаны неғұрлым терең еңгізуге зонаның елдің басқа аймақтарымен бірінші кезекте есеп айырысу жүйесімен байланысты (валюталық еркін айналымы жоқ) өзара әрекеттестік механизмін қалыптастыру проблемалары кедергі келтірді.

Ж

Жанама қаржыландыру – ақша қаражаты қаржы делдалдары арқылы отбасылық шаруашылықтан фирмаға қарай қозғалатын қаржылық каналдар **жиынтығы**.

Жарғылық капитал – кәсіпорын (ұйым) құру туралы жарғыда немесе шартта бекітілген қаражаттардың жиынтық бағасы. Оған шығарылған акциялардың номиналды құны, мемлекеттік қаражат салымының сомасы және жеке тұлғалардың, ұйымдардың пай-жарналары кіреді. Жарғылық капитал компания акцияларының номиналды құны болып табылады (ішінара төленуі мүмкін). Жалпы ереже бойынша мемлекет жарғылық капиталдың ең төменгі мөлшерін белгілейді, ал оны көтеру акционерлер жиналысының басым құқығы болды.

Жарғылық капитал – субъектінің қызмет ете бастауы үшін қажетті және жергілікті негіз бен база болып табылатын жаңа шаруашылық суюбектісінің ұйымдастыру кезіндегі салым сомасы. Ол ақша қаражатын енгізу, құрылып жатқан ұйым балансына ғимараттар, құрылыстар, құрал жабдықтар, материалдық құндылықтар, табиғи ресурстарды пайдалану құқығын, интеллектуалдық меншік құқығын өткізу есебінен жаңа ұйымның құрылтайшысымен немесе құрылтайшылар тобымен қалыптастырылуы мүмкін. Барлық енгізілген жарналар бағаланады және жаңадан құрылып жатқан шаруашылық

субъектісінің балансына енгізіледі. Жарғылық капитал шаруашылық субъект өз қызметі үшін жауап беретін мүлікті білдіреді. Жарғылық капитал алынатын табыс есебінен немесе құрылтайшылардың қосымша жарналары есебінен, ал акционерлік қоғамда – қосымша шығарылған акцияны сату есебінен өндірістің даму мөлшеріне қарай артуы мүмкін.

Жарғылық чек – негізінен саудалық емес сипаттағы операциялар және жеке тұлғалардың қолма-қол ақша алуы үшін пайдаланылатын ақшалай құжат; қаржылы-несиелік институттар өз клиенттерінің пайдасына шығарады. Жолдық чектер – чекте бейнелеген ақша сомасын чектің иесіне ол сатылған кезде чекті толтыруды қойылған оның қолының үлгісі бойынша төлеу жөніндегі бір банктің басқасына беретін бұйрығы. Ұлттық немесе шетелдік валюталарда шығарылады, әр түрлі артықшылықтары бар.

Жалған капитал – бағалы қағаздар түрінде болатын және пайыз немесе дивиденд түрінде табыс алуға құқық беретін капитал. Материалды түрде (ғимарат, құрал-жабдық, көлік құралдары және т.б.) көрініс тапқан нақты капиталға қарағанда оның иесіне тікелей материалдық қамтамасыз ету жоқ, өйткені ол жоқ. Ойдан шығарылған капитал (фикция) деп танылады.

Жаңа классицизм – тиімді күтімдер теориясына негізделген экономикалық теория. Бұл теорияның өкілдері адамдар суперкомпьютерлер сияқты әрекет етеді және өз әрекеттерінде үкімет шешімдерін ескереді. Айталық, мемлекет өндірісті ынталандыру бағдарламасын қабылдайды. Орталық банк коммерциялық банктердің, соған сәйкес кәсіпорындардың несиелерін басқару үшін қайта қаржыландыру ставкаларын төмендетеді. Халық мұндай шешімнің инфляцияға алып келгендігін өткен жылдар тәжірибесінен біледі. Жұмысшылар жалақыны көтеруді талап етеді, кәсіпкерлер тауар бағасын көтереді. Мұндай әрекеттердің нәтижесінде мемлекет өндіріс көлемінің күтілген өсімі орына баға деңгейінің өсуін алады. Жаңа классикалық мектеп экономистері салық-бюджеттік және ақша-несиелік саясаттың жүйелі іс-шараларының тиімсіздігі туралы қорытынды шығарады.

Жорғалаушы байлау – валюталық бағам деңгейін оның үнемі белгілі бір өлшемде өзгеруімен бекіту жүйесі.

Жазбалы маржа – акция немесе облигация нарықтық құнының пайызы, оны инвестор осы акция немесе облигация сатып алуға ссуда алған жағдайда заң бойынша өзінің ақша қаражатынан төлеуге тиіс.

3

Заңды төлем қаражаттары – заң бойынша нақты бір ел аумағында барлық мемлекеттік азаматтармен бірге қарызды өтеуге қабылдауға міндетті болып табылатын ақша белгілері (айналым құралы ретінде де, төлем құралы ретінде де): банкоматтар (банк билеттері), қазынашылық билеттер мен айырбас монеталары.

Заем репатриациясы – шетелдегі шетелдік бағалы қағаз иелерінің арасында ораналасқан заем облигациясының елге қайтып келуі. Осы облигацияны шығарған мемлекет немесе азаматтан сатып алу арқылы жүзеге асырылады.

И

Инвестицияны кепілдендіру жөніндегі көпжақты агенттік (ИККА) – дамушы елдерге тікелей инвестицияны ынталандыру үшін 1988 жылы құрылған ұйым. ИККА инвестицияны коммерциялық емес тәуекелдерден сақтандырумен айналысады. Ондай тәуекелдерге: валюта айналымдығын алып тастау және оның салдарынан табысты аударуды кедергілердің пайда болуы; инвестор мүлікінің экспроприациясы; әскери

кимылдар; саяси катаклизмдер және олармен байланысты қоғамның әлеуметтік-саяси өміріндегі өзгерістер: үкіметтік шешімдер есебінен келісім-шартты орындамау жатады. ИККА өз қызметін ұлттық сақтандыру компанияларымен үйлестіреді. ИККА кепілдік беру мерзімі 15-20 жылды құрайды. Кепілдіктер инвестицияның 90% -нв дейінгі мөлшерін жаба алады. Коммерциялық емес тәуекелге қарсы кепілдіктер беру басқа ИККА шетел инвестицияна қатысты саясатты әзірлеу мен жүзеге асыру жөнінде дамушы мүше елдердің үкіметтік органдарына кеңес береді. ИККА сондай-ақ шетел инвестициясын тарту мәселелері талқыланатын, ақпарат алмасатын үкіметаралық кездесулер мен келіссөздерді ұйымдастырады.

Ипотекалық облигация – жылжымайтын мүлікпен қамтамасыз етіліп шығарылатын және тұрақты пайыз ұзақ мерзімді бағалы қағаз.

Иілгіш валюталық бағам жүйесі – айырбас валютаға сұраныс пен ұсыныс негізінде жүзеге асырылатын валюталық айырбас жүйесі. Иілгіш валюталық бағамдар автоматты түрде активтер мен төлемдер балансынның тапшылығын түзейді. Иілгіш валюталық бағам жүйесінде шетелдік валютаға қатысты көтерілуі (немесе өз валюта бағамының шетелдік валютаға қатысты көтерілуі) кезінде экспорт қиынға түседі, және керісінше, шетел валютасының бағамы көтерілген (немесе өзінікі түскен) ретте экспорт кеңейеді, өйткені шетелдіктер үшін арзандауы салдарынан ұлттық тауарға шетелдік рынокта сұраныс неғұрлым жоғары болады (шетелдіктерге біздің тауарды сатып алуға өз валютасынан аз талап етілді). Екінші жағдайда ұлттық экономиканың дамуы ынталандырылады, жоғарғы деңгейде жұмыспен қамтылу және экономикалық өсу қолдау табады. Импорт кезінде (шетелдік импорттаушы үшін) жергілікті валюталық бағамға қатысты шетелдік валюталық бағамының төмендеуі жергілікті рыноктағы мүмкіндікті кеңейтеді және керісінше, осы бағамның көтерілуі импорьалатын таурларға бағаның өсуіне орай рыноктың оратылуына әкеледі. Отандық импорттаушылар үшін бағамның ауытқуы шетел валютасын сатып алу кезінде мүмкіндіктің өзгеруін білдіреді (өз валютасындағы бірдей қаражат сомасы болған ретте).

Импорт – кері шығару туралы міндеттемесіз шетелден Қазақстан Республикасының кедендік аумағына тауарларды, жұмыс, қызмет, интеллектуалдық қызмет нәтижелерін, соның ішінде оларға айрықша құқықтарды кіргізу. Импорт фактісі тауар Қазақстан Республикасының кедендік шекарасынан өткен, қызмет және интеллектуалдық қызмет нәтижелеріне құқық алу кезінде бекітіледі.

Инвестициялық банк – облигация немесе акция шығару бойынша консорциумның қатысушысы немесе кепіл болатын, яғни бағалы қағаздарының инвесторлар арасында бөлінуін қамтамасыз ететін банк. Корпоративті қаржыландыру жүргізілетін қаржы институты және жаңадан шығарылған акциялар мен олигациялар бойынша андеррайтер ретінде қызмет етеді.

Импорттық депозит – шетелден тауар сатып алар алдында импорттаушы айналымы валютада депозитке салуы тиіс пайызсыз кепіл; нақты тауарға салынатын импорттық баждың ставкасына және т.б. көрсеткіштерге қарай белгіленеді; импорттық шектеу құралы болды. Импорттық депозитті төлегендігі туралы банк құжаты тауарлардың кеден шекарасынан өтеуіне рұқсат берді.

Инвестиция – пайда табу мақсатында ұлттық ішкіжәне шетелдік (шетелдік инвестиция) экономикасының түрлі салаларында әр түрлі нысандарда салынатын шығындардың жиынтығы. Әр түрлі факторлар бойынша ажыратылатын инвестициясының әр түрлі нысандары (түрлері) бар: бағалы қағаздар және жылжымайтын мүлік; қарыздық міндеттемелер; акциялар мен оприондар; төмен және жоғарғы тәуекелдерді ; қысқа және ұзақ мерзімді; тікелей және жанама.

1. Бағалы қағаздар және мүліктік салымдар. Қарыздық міндеттемелерді немесе компанияға меншік құқығы негізінде қатысуыды растайтын инвестициялық міндеттемелер, белгілі бір қатысу үлесін заңды сатып алу немесе сату құқығы бағалы қағаздар немесе қор құндылықтары деп аталады. Қор құндылықтарының негізгі түрлері –

облигациялар, акциялар және опциондар. Мүліктік салым деп капиталды компанияның нақты активтеріне немесе жеке заттық мүліктер сияқты мүліктік құндылықтарға салу аталады. Нақты активтерге жер, құрылыс және жермен тығыз байланысты объектілердің барлығы кіреді; жеке заттық мүлік алтын заттар, ескі құнды бұйымдар, өнер туындылары және коллекция объектілері болатын басқа да заттардан тұрады. Қор құндылықтарына салым салу кең таралған, бірақ көпшілік ақшасын мүліктік құндылықтарға салуды қалайды.

2. Тікелей және жанама (портфельді) инвестициялар. Тікелей инвестиция – инвесторға бағалы қағаз немесе мүлікке меншік құқығын беретін салық нысаны. Мысалы, инвестор акция, облигация, құнды монета немесе жер учаскесін сатып алғанға ақша құнын сақтау немесе пайда алу үшін тікелей инвестициялауды жүзеге асырады. Жанама инвестиция – портфельге салу, басқаша айтқанда, бағалы қағаздар немесе мүліктік құндылықтар жиынтығы. Мысалы, инвестор әр түрлі фирмалар шығарған бағалы қағаздардың диверсификацияланған жинағын білдіретін өзара қор акциясын сатып ала алады. Осылайша, инвестор жекелеген компаниялардың активтеріне деген талаптарға емес, портфельдегі үлеске ие болады. Сондай-ақ мүліктік құндылықтарға жанама салым салуға болады, мысалы, жылжымайтын мүлікпен, мұнай құбырларымен және т.б. жұмыс жасайтын жауапкершілігі шектелген компанияға үлестік қатысуды сатып алу. Инвесторлардың көбі тікелей салым жасағанды қалайды.

3. Облигациялар, акциялар мен опциондар. Әдетте, инвестиция не несие берушінің мүддесімен. Не капиталға меншік иесі ретінде қатысумен байланысты заттық емес активтерге салым ретінде қарыздық бағалы қағаздар пайыз түрінде табыс алу құқығына айырбас ретінде қарызға берілген қаражаттарды және заем алушының қарыз сомасын көзделген уақытта қайтару міндетті. Инвесторлар қарыздық қаржы құралдарын, мысалы, облигацияны сатып алғанға ол іс жүзінде осы облигацияны айналымға шығаруға несие береді және уақыты келген кезде заемның бастапқы сомасын қайтаруға міндеттенетін келісілген уақыт барысында белгіленген пайыздарды төлеуге міндеттеме алады. Капиталға қатысу немесе үлестік салым уақыт бойынша шектелген компания капиталының үлесіне меншік құқығын білдіреді. Үлестік салым бағалы қағазды иелену нысанында мүмкін болады. Әдетте, инвестор жалпыға акция атауымен белгілі бағалы қағаздарды сатып ала отырып, компания капиталына қатысу құқығына ие болады. Опциондар қарыз құралына да, үлестік құралдарға да жатпайды; бұл инвесторға басқа бағалы қағаздар немесе активтерді алдын ала белгіленген баға бойынша ескертілген мерзімнің өтуімен сатып алу құқығын беретін бағалы қағаздар. Опциондарға салым салу қарыздық және үлестік құралдардың әр алуан түрлері сияқты кең таралмаса да, олардың танымдылығы жылдам артуда.

4. Тәуекелі жоғарғы және тәуекелі төмен инвестициялар. Кейде инвестициялар тәуекел дәрежелері бойынша ажыратылады. Қаржы аясында тәуекел деп инвестиция пайдасының абсолютты немесе салыстырмалы мағынасы неғұрлым кең болса, тәуекел соғұрлым жоғары және керісінше. Жеке инвестор тәуекелі неғұрлым төмен мемлекеттік бағалы қағаздарын бастап тәуекел өте жоғары тауарлармен аяқталатын тәуекел дәрежесі бойынша құралдардың ең кең таңдайына ие. Капиталды орналастырудың әрбір типінде тәуекел базалық сипаттамасы бар, алайда әрбір нақты жағдайда тәуекел осы құралдардың нақты ерекшеліктерімен айқындалады. Тәуекелі төмен инвестициялар белгілі табыстар алудың қауіпсіз құралы деп саналады. Тәуекел жоғарғы инвестициялар, керісінше, спекулятивті деп аталады. Инвестициялау және спекуляция терминдерімен инвестициялауға екі түрлі көзқарас бейнеленеді. Инвестициялау деп олардың құны тұрақты болып қалады және олардан табыстың оң өлшемін ғана емес, тіпті болжанған табысты алуға болады деп нық сеніммен айтуға болатын бағалы қағаздар мен басқа да активтермен операция жүргізуден тұрады, бірақ олардың болашақ құны және күтіліп отырған табыс айтарлықтай сенімсіз болатын жағдайларда әрине тәуекел дәрежесі неғұрлым жоғары болған кезде спекуляциядан одан да жоғары табыс күтіледі.

5. Қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді инвестициялар. әрекет тұрғысынан инвестициялар қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді деп бөлінеді. Қысқа мерзімді инвестициялардың мерзімі әдетте бір жыл, ұзақ мерзімді инвестициялар бір жылдан көп мерзімге есептелген немесе мысалы, әдеттегі акциялар ешқандай мерзіммен шектелмеген. Мысалы, мерзімі алты ай депозиттік сертификат – қысқа мерзімді салымға арналған құрал, ал өтеу мерзімі 20 жыл облигация – ұзақ мерзімді салым құралы. Алайда, ұзақ мерзімді бағалы қағазда сатып алып, оны аз уақыттан кейін, айталық, алты ай өткен соң сата отырып, инвестор қысқа мерзімді мақсаттар үшін ұзақ мерзімді құралды пайдаланады. Инвесторлар көп жағдайда өздері ақша салғысы келетін мерзімді құралды таңдайды. Мерзімі бойынша инвестицияларды түрлерге бөлу салық салу тұрғысынан да тиімсіз емес.

Индексация – индекстер құру әдісін пайдалануға негізделген экономикалық механизм. Индекс – сан жағынан біртектес емес жиынтықтың (мысалы, әр түрлі тауарлардың бағасы) уақыттағы динамикасын сипаттайды және біртектес емес аумақтық жиынтықтарды салыстыруға қызмет етеді. Баға индексі, т.б. сияқты индекстер кеңінен қолданылады.

Индассо – вексель немесе бағалы қағаздардың кері жағындағы жазбаны көрсету. Аудармалы вексель немесе кепілдік сертификат үшін мұнай жазба оларды иеленуге құқық беруді білдіреді.

Инкассо – бұл банктік операция, ол арқылы банк клиенттің тапсырмасы бойынша оның мекен-жайына тиіп жіберілген тауар және көрсетілген қызмет үшін осы қаражатты экспорттаушыдан төлем алады. Инкассо бойынша унификацияланған ережелерге сәйкес инкассолық операциялар экспорттаушыдан алынған нұсқау негізінде банктермен жүзеге асырылады. Есепт айырысудың инкассолық нысанында: 1) сенім білдіруші - өзінің банкісіне инкассолық операцияны табыстайтын клиент; 2) сенім білдіруші инкассолау бойынша операцияны табыстайтын банк-рмитент; 3) валюталық қаражаттарды алатын инкассолайтын банк; 4) төлеуші импорттаушыға қаражаттарды ұсынатын өкілді банк; 5) төлеуші болады.

Жай және құжатты инкассо бар. Жай (таза) инкассо коммерциялық құжаттармен жүрмейтін қаржы құжаттары бойынша төлемді өндіріп алуды білдіреді; құжатты инкассо-коммерциялық құжаттармен жүретін, не тек коммерциялық құжаттар бойынша ғана қаржы құжаттары бойынша төлемді өндіріп алу.

Тауарды жөнелткеннен кейін экспорттаушы өзінің банкісіне толық және нақты нұсқаулардан тұратын инкассолық тапсырмада көрсетілген шарттармен импорттаушыдан белгілі бір валюта сомасын алуды тапсырады. Инкассалық тапсырманың екі негізгі түрлері бар: 1) құжаттар төлеушіге тапсырма төлеміне қарсы; 2) акцептке қарсы беріледі. Мұндай шарттарды пайдалана отырып, импорттаушы сатып алынған тауарды сатуға, табысты алып, экспорттаушының инкассосын төлеуге мүмкіндік алады. Осылайша есеп айырысулардың негізгі нысаны болып табылады. Бұл ретте экспорттаушы төлеушінің акцепті үшін оған коммерциялық құжаттарды табыстауға қарсы инкассоға тараттаны қояды инкассода төлеу үшін кері жіберіледі (құжатты инкассо), төлем мерзімі келген кезде акцептіленген векселдер инкассода төлеу үшін кері жіберіледі (таза инкассо). Инкассо нысанындағы есеп айырысулар негізгі міндеттемесі оған тауарға құқық беретін тауарлық құжаттарға қарсы төлемді жүзеге асырудан тұратын импорттаушыға белгілі бір артықшылық береді, бұл ретте қаражатты өз айналымынан алдын алудың қажеті жоқ. Алайда экспорттаушы егер тауар алуды түзету үшін коносаменттің бір түпнұсқасын тіркей сатып алушыға жіберу іске асырылмаса, импорттаушының ақы төлеуіне дейін тауарға билік етуге заңды құқығын сақтай береді.

Инновация – сөзбе-сөз жаңалыққа инвестициялау, жаңа техника, технология өндірісіне, ғылыми зерттеулерге қаражат салу. Инновациялық қызметтің ақырғы нәтижесі рынокта өткізілетін жаңа немесе жетілдірілген өнім; іс жүзінде қолданылатын жаңа

немесе жетілдірілген технологиялық процесс болып табылады. Инновация техника және технологияның жаңаға ауысуын қамтамасыз етеді.

Импорт бойынша мағлұматтар жинағы – импортталатын тауарлар үшін төленген шетел валютасындағы төлемдердің негізділігін бақылау бойынша құжаттардың арнайы іріктемесі.

Инфляция – тауар мен қызмет бағасының өсуінен көрінетін айналымдағы қағаз ақшаның құнсыздануы. Қазіргі заманғы инфляция – бүтіндей бір себептер кешенінен туындайтын күрделі экономикалық және әлеуметтік құбылыс. Себептердің маңыздылары: мемлекеттік бюджет тапшылығы, оны жабу үшін мемлекеттік бағалы қағаздар не жай қағаз ақша шығарылады; тұтынушылық игіліктер шығарылудың артуына айналмайтын адам еңбегінің шығынына әкеліп соғатын мемлекеттің өндірістік емес шығындарының (әсіресе әскери мақсаттағы) жоғары деңгейі; сұраныс пен ұсыныстың алшақтауына және осы негізде – бағаның өсуіне әкеліп соғатын тауар тапшылығы. Инфляциялық процестердің дамуында несиелі жүйесі маңызды орын алады, несиелі шамадан тыс көбейту, мемлекеттік бағалы қағаздарды сатып алу және басқа да несиелі айрықша іс-шаралар арқылы айналымдағы ақша массасының көлемін арттырады. Инфляцияның басты себептерінің бірі болып мемлекеттің өндірістік емес шығындары, ең алдымен мемлекеттік бюджет шығындарын оның кірістерін жүйелі түрде арттырып отыру есебінен жабылатын қару-жарақ және экономиканы милитаризациялау шығындары табылады. Мемлекеттік қырындардың орасан зор масштабтары салық ауыртпалығын арттыруды талап етеді, басым көпшілігі несиелі жүйесіне орналастырылып, айналымда қосымша несиелік ақша сомасының пайда болуын туындататын жаңадан мемлекеттік заемдар шығаруға алып келді. Инфляция көріністерінің келесідей нысандары мен түрлері бар: әкімшілік инфляция – «өктем» басқаларын бағалармен туындатылған инфляция; секірмелі инфляция – бағалардың секіріп өсуі түріндегі инфляция; гиперинфляция – бағалар өте жоғары қарқынмен өсетін инфляция; ресурстар, өндіріс факторларына бағаның өсуімен көрінетін шығындау инфляциясы, оның салдарынан өндіріс пен айналым шығындары, онымен бірге шығарылатын өнімге баға өседі; импортталатын инфляция – сыртқы факторлардың әсерінен, мысалы, елге шетел валютасының шамадан тыс келуі және импорттық бағалардың көтерілуімен туындайтын инфляция.

К

Кепілденген бағалы қағаздар – егер де қандай да бір себептермен мұны акционерлік қоғамның өзі жасай алмаса, олар бойынша табыстың – дивиденттер немесе пайыздардың үнемі төленіп тұруына үкімет кепілдік беретін және акционерлік қоғамдардың акциялары мен облигациялары. Мемлекет акционерлік қоғамда жеткілікті кіріс құрылмаған жағдайда дивиденттер немесе пайыздарды төлеу жөніндегі шараларды өзіне алады.

Камбиет - вессельдік операциялармен айналысатын тұлға.

Камбио – заемдық хат, вексель.

Келсім баға – баға қалыптастыру органдарымен анықталған тәртіпте өнім өндірушілер мен тапсырысшылардың келісімі бойынша белгіленеді. Әдетте, келісімді баға бірдей тәртіпте немесе көп қабылдайтын партиямен өндірілетін өнімге, сондай-ақ осы кезде жоғарғы сұранысқа ие өнімдерге белгіленеді; келісімді баға қызметтерге әсіресе кең тараған.

Келісім-шарттың валюталық талаптары – экспорттаушы мен импорттаушы арасында жасалған сыртқы сауда келісі-шарттарында келісетін талаптар. Келісім-шарттың валюталық талаптарына келесі элементтер кіреді: 1) келісім-шарт бағасының валютасы; 2) экспорттаушы мен импорттаушы арасында есеп айырысуды жүзеге асырумен және

валюта бағасымен сәйкес келуі мүмкін, бірақ одан ерекшеленуі, әсіресе дамушы елдерден есеп айырысуда, сондай-ақ валюталық клиринг валютасы бойынша есеп айырысуды жүзеге асырған кезде ерекшеленетін төлем валютасына қайта есептеу бағамы; 4) талаптарды валюталық тәуекелден қоғайтын әр түрлі ескертпелер (валюталық бағамның қолайсыз өзгеру немесе жекелеген валюталардың сатып алыну қабілетінің түсуі нәтижесінде).

Квази ақша – коммерциялық банктердің салымдарына болатын қолма-қолсыз нысандағы ақша қаражаты, елдің массасын құрайтын негізгілерді бірі (қолма-қол ақшамен қатар).

Клиринг – тауар, бағалы қағаз және қызметтерге ақы төлеу бойынша өзара талаптарды жатыстыруға негізделген экономикалық қатынастардың әр түрлі нысандары бойынша қолма-қолсыз есеп айырысу жүйесі. Банкралақы клиринг (өзара ақшалай талаптарын жатыстыру арқылы банктер арасында есеп айырысу) және халықаралық ақшалай клиринг бар. Соңғысы айырбасталатын тауар тізімін, олардың бағасы мен жеткізілу күнін анықтайтын халықаралық төлем келісімінің негізінде жүзеге асырылады. Келісім-шарт мерзімінің өтуі бойынша тауарды толық көлемде жеткізбеу екі жақтан да орын алса, не алатын не айналымды валютада алдын ала келісімленген айыпұлды өтеумен немесе «керек етпеген» туарларды жеткізумен (айналымды сальдомен клиринг) өтеді. Нысаны мен мәні бойынша клиринг бартерлік сауданың, яғни тауардың тауарға тікелей айырбасталауының бір түрін білдіреді. Төлемдік клирингтік келісімдердің басым бөлігі қазіргі кезде айырбасталатын валюта резерві шектелген елдерге келеді.

Күміс – алтынмен қатар жалпы тауар массасынан ерекшеленетін және жалпыға ортақ эквивалент рөліндегі асыл металл. Күміс Ежелгі Шығыс елдерінде (Ассирия, Египет, Вавилон), сондай-ақ Греция мен Римде ғана ақша металы болды. Феодализм дәуірінде күміс еуропа елдерінің ақша айналымында жетекші рөл ойнайды. Алтын құнының күміске қатынасы 1:10-1:16 болды. XIX ғасырдың 70 жылдарында бастаған күмістің құнсыздануы елдің алтын монометиллизміне (XX ғ. басында алтынның күміске қатынасы 1:38-1:39 құрады) өту себептерінің бірі болды. Қазірде күміс негізінен өнеркәсіптік мақсаттар, әшекей бұйымдарын жасауға және 30%-ға монета соғуға пайдаланылады. Күміс бағасы әлемдік рынокта 1963 жылы Нью-Йоркта 129, 30 центті, Лондонда унцияға (үштік унция -31,1 гр) 111,62 пенсаны құрады. Капитал рыногы – олардың мүддесіне айналым жасайтын бағалы қағаздар, акциялар және басқа да ақшалай құжаттар иелерінің арасындағы қоғамдық қатынастар жиынтығы. Капитал рыногы айналымындағы материалдық ресурстардың (өндіріс құралы мен еңбек заты) құнын көрсететін акциялар мен бағалы қағаздарды қалыптастырады.

Капитал қаражатының қозғалым есебі – қаржы активтерін сатып алу –сатумен және несиелер мен заемдар беру және алу тәжірибесімен байланысты халықаралық валюталық операциялар.

Кассалық валюталық операциялар қозғалыс есебі – қаржы активтерін сатып алу – сатумен және несиелер мен заемда беру және алу тәжірибесімен байланысты халықаралық валюталық операциялар.

Кассалық валюталық операциялар (overnight) – валютаны мәміле жасалған сәтте немесе бірнеше күннен кейін жеткізумен сипатталатын қолма-қол валюталық операциялар.

Кепілдік міндеттемелер – тауар жеткізуші немесе банктік қызмет көрсетуші тарап қарсы тараптан мәміле бойынша төлем кепілдігін талап ететін мәмілелер кезінде қолданылатын құжат. Борышқор төлеуі тиіс сомасының уақытында төленуін қамтамасыз етуге кепілдік беретін мемлекет, банк немесе басқа оған кепіл бола алады. Қазіргі таңда құрал-жабдықты несие кепілдігі кеңінен тараған.

Көп валюталық ескертпе – валюталық тәуекелден қоғау үшін халықаралық сауда, несие және төлем келісімдеріне пайдаланылатын валюталық ескертпенің бір түрі.

Әдетте белгілі бір валюталар жинағына қатысты төлем валютасының орта бағамының өзгеруіне байланысты келісі-шартта келісілген төлем мөлшерінің өзгеруі көзделеді.

Капитал экспортын шектеу – белгілі бір еде белгіленген тәртіпте валюталық огандардың рұқсатсыз шетелден капитал шығару мақсатында шетел валютасын сатып алу және аударуға тыйым салу шет елдерге (жеке жән заңды тұлғаларға) жергілікті валютада несие беруге тыйым салу; бағалы қағаздар, банкоматтар, алтын шығаруға тыйым салу.

Капитал қозғалысымен байланысты валюталық операциялар – Қазақстан Республикасының валюталық заңдарына сәйкес оларға:

- 1) инвестицины жүзеге асыру;
- 2) интеллектуалдық меншік объектілеріне айрықша құқықтарды толығымен беруді көздейтін мәмілелер бойынша есеп айырысуды жүзеге асыру үшін аударымдар;
- 3) жылжымайтын заттарға теңестірілген мүліктерді қоспағанда жылжымайтын мүлік құқықтарына ақы төлеуге аударымдар;
- 4) 180 күннен аспайтын мерзімге тауарлар, жұмыс және қызметтерді толық өткізгені үшін төлемді кейінге қалдыру не алдын ала төлеуді көздейтін экспорттық-импорттық мәмілелер бойынша есеп айырысуды жүзеге асыруға арналған аударымдыр;
- 5) 180 күннен аспайтын мерзімге несие беру және алу;
- 6) зейнетақы активтерінің жинағанымен байланысты мәмілелер бойынша халықаралық аударымдар;
- 7) жинақтау сипатындағы сақтандыру және қайта сақтандыру шарттары бойынша халықаралық аударымдар;
- 8) валюталық құндылықтарды сенімгерлікпен басқаруға беру жатады.

Клирингтік палата (есеп айрысуға палатасы) - өзара талаптар арқылы чектер және басқа да төлем құжаттары бойынша қолма-қолсыз есеп айырысу жүзеге асырылатын арнайы банкаралық ұйым; тауар және қор биржаларын арасында өзара жатыстыруды жүргізу механизмі.

Конвенция – бір компания шығарған бір типтегі акци мен облигацияны басқа типтегі бағалы қағаздармен айырбастау. Облигация немесе артықшылықты акция шығару туралы келісім кезінде оларды белгілі бір бағам (баға) бойынша конверсиялау құқығы жиі қарастырылады.

Капитал шығару – активтердің бір мемлекет аумағынан басқа мемлекет аумағына қарай қозғалуы: капиталдың мемлекеттік және жеке қозғалысы, портфельді және тіркей инвестициялық, басқа елдерге несиелер беру, капитал экспортының басқа за заңды және заңсыз нысандары. Бұл ретте активтердің шетелге болу мерзімі шектелмейді. Активтер деп жеке мүлік және шетел валютасы мензеліп отыр. Капитал шығару көбінесе қосымша кіріс алуға ынталандыру ниетіне ие болды. Сондай-ақ шетелге капитал салу тек рыноктың аз ғана белгілі жай-күйімен ғана емес, бірқатар белгісіз (мысалы, саяси, валюталық және т.б.) мән-жайлармен шартталған белгілі бір тәуекелге ұшырау мүмкіндігі ескеріледі. Олардың орналасқан жеріне байланыссыз максималды қайтарыммен ресурстарды инвестициялауға мүмкіндік береді. Басқа жағынан капиталдың ағып кетуі ретінде анықталатын капиталды елден заңды және заңсыз жолдармен белсенді түрде шығарылуы қолайсыз инвестициялық климаттың тұрақсыз жағдайдың және меншік құқығының тиімсіз қозғалыс салдары болуы мүмкін. Капитал шығарудың келсідей мақсаттарын анықтауға болады: 1) ивестиция салуға болатын жағдай жасау; 2) инвестициядан сақтандыру; 3) салықтарды азайту; 4) заңсыз ақша алу; 5) «қаралы күнге» қаражат жинақтау. Капитал шығарудың бағыттары мен масштабтары ұлттық даму мүдделерін тікелей қозғайды. Егер капиталдың сытқа кетуі олардың келуінен артса, оны өтпелі экономикасы бар елдерде қолдану кеері салдарлар туғызады: елдің экономикалық өсуі үшін іс жүзінде ресурстардың азаюы, өйткені ішкі инвестиция үшін ресурстық база азаяды; фискалды тәртіптің бұзылуы, өйткені активтерді шығару осы активтерден түсетін табыстарға салынатын салықтардың жалтаруды, потенциалдық базасының таралуын туындатады; сыртқы қырызды өтеу мүмкіндігінің төмендеуі; төлем балансының жай-күйіне кері ықпал ету. Халықаралық судада шетелдегі

өндірісті инвестициялау экспорттық рынокты сақтау үшін қорғаныс шарасы ретінде пайдаланылды (ішкі өндірушілерді жөніндегі протекциондық шаралар нәтижесінде валюта бағамының өзгеруі не рынокты жоғалту салдарында қаржылай шығынға ұшырау қаупінен).

Консорциум – нақты жобаларды жүзеге асыру немесе несие беру үшін компаниялар немесе банктер тобының бірлестігі. Оған әр түрлі ұйымдар кіре алады. Консорциум қатысушыларды өзінің толық дербестігін сақтап, кез келген басқа ерікті ұйымдарға кіре алады. Қойылған міндетті іске асыру үшін консорциум қатысушылардың жарналарды есебінен бірінғай қаржы және материалдық қорларды құрады. Сондай-ақ консорциум бюджет қаражаттары мен мемлекеттік банктердің несиелерін алады. Консорциумға қаржы-несие жүйесінің ұйымдары жиі мүше болды. Консорциумды басқару үшін оның мүшелерінің біріне жүктеуі мүмкін. Қойылған міндетті орындағаннан кейін консорциум таратылады.

Концессия – 1) мемлекетке тиесілі табиғат байлақтарын, кәсіпорындар мен басқа да шаруашылық объектілерін белгілі бір кезеңге шетел заңды немесе жеке тұлғасының пайдалануына беру туралы шарт; 2) осындай шартқа негізделген кәсіпорын.

Кепілдік – клиенттің не қандай да бір тұлғаның ақшалай немесе басқа да міндеттемелерін орындауға арналаған кепілдігі.

Котировка – 1) баға, бағам; 2) биржада шетел валютасының, бағалы қағаздарының немесе тауарлардың биржадағы айналымы; 3) бағалы қағаздардың немесе тауарлардың биржадағы айналымы; 4) бағалы қағаздардың, валюталардың, тауарлардың биржалық бағамдары жайлы ресми жариялым. Котировканы осыған уәкілетті мемлекеттік органдар жүзеге асырады (реси котировка).

Капитал қозғалысына қызмет ететін валютаға таза сұраныс қисығы – капитал қозғалысымен байланысты ұлттық валютаға таза сұранысты көрсететін қисық. Егер елге капитал ағымы оның кері кетуінен артық болса, капитал қозғалысы шотында көрініс тапқан ұлттық валютаға таза сұраныс оң болады. Егер капиталдың елден ағып кетуі келуінен артпаса, таза сұраны теріс болады.

Кросс-бағам – осы валюталардың үшінші валютаға қатысты бағамның негізінде анықталған екі валюта арасындағы бағамдық ара қатынас. Мысалы, неміс маркасына қатысты швейцар франкінің кросс-бағамы неміс маркасының АҚШ долларына қатыста және швейцар франкінің АҚШ долларына қатысты бағамдарын негізге ала отырып есептелуі мүмкін. Осылайша, егер 1 АҚШ долларына 2,02761 неміс маркасы немесе 1,62506 швейцар франкі берілсе, онда 1 швейцар франкі 1,24771 неміс маркасы тұрады. Аралық валюта ретінде кез келген ұлттық ақша бірлік бола алады, бірақ іс жүзінде бұл рөлі АҚШ доллары атқарады.

Купон – талонда көрсетілген мерзімге дейін пайыздар сомасын алуға құқық беретін жыртып алынатын талон түріндегі бағалы қағаз бөлігі. Купон бағалы қағазға, мысалы, облигацияға қыстырылуы немесе одан бөлек сатылуы мүмкін. Купон бойынша ақша беру кезінде ол бөлігі болып табылатын бағалы қағазды міндетті түрде ұсыну талап етіледі.

Көпшілік валюталық бағам – елдің әр түрлі операциялар үшін бірнеше валюталық бағамдарды пайдалануы. Мысалы, маңызы төмендеу баптар шетел валютасынан неғұрлым жоғары бағамымен жүзеге асырылғанда, шетел инвестициясы, шетел туризмі және шикізат импорты жеңілдетілген бағаммен жүзеге асырылуы мүмкін. Валютасы ішінара айналымды және айналымы жоқ мемлекет қоланылатын ұлттық валютаны шетел валютасына есептеуге дифференциацияланған тәсілді білдіреді.

Қ

Құнсызданған ақша – тауар, алтын немесе шетел валютасына қатысты ұлттық ақша бірлігінің сатып алушылық қабілетінің түсуі. Рынокта баға динамикасынан: тауар

бағасының, алтынның нарықтық бағасының көтерілуінен, сондай-ақ ұлттық валюта бағамының шетелдік валютаға қатысты түсуінен көрінеді.

Құны көтерілетін облигация - өтеу кезінде өз бағасынан арзанға сатып алынған жинақтаушы облигация, пайыз сатып алу кезіндегі баға мен өтеу кезіндегі құнының айырмасы түрінде төленеді.

Қарыздық міндеттеме – борышқордың міндеттемесіне тұратын құжат; белгілі бір мерзімге заем алу кезінде және тауарлық мәмілелерге қолданылады.

Қолма-қол шетел валютасымен айырбас валюталары – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің лицензиясына сәйкес жүзеге асаралатын қолма-қол шетел валютасын сатып алу, сату және айырбастау операциялары.

Құрылымдылық валюталық саясат - әлемдік валюталық жүйеде ұзақ мерзімді құрылымдық өзгерістерді жүзеге асыруға бағытталған іс-шаралар жиынтығы.

Қолма-қолсыз есеп айырысу – жеке және заңды тұлғалар арасында қолма-қол ақшаны қолдаусыз ақша төлеушінің штынан алынып, алушының шотына сатылатын банк арқылы қаражат аудару жолымен жүзеге асырылатын ақшалай есеп айырысу. Қолма-қолсыз есеп айырысу қолма-қол ақшаны алмастыратын вексель, чек, несиелік карталардың көмегімен, сондай-ақ өзара талаптарды жатыстыру және клирингтік есеп айырысу арқылы да жүзеге асырылады. Қолма-қолсыз есеп айырысу шаруашылықта есеп айырысу қатынастарын реттейтін қолма-қолсыз есеп айырысуды ұйымдастыру қоғамның жиынтығы деп түсіндірілген белгілі бір жүйе бойынша ұйымдастырылған. Сонғы кезде есеп айырысудың жүзеге асырылады. Қолма-қолсыз ақшаны пайдаланылып, есеп айырысуды ұйымдастыруды қолма-қолсыз есеп айырысуды кеңінен қолдануға тармақталған банктер торабы, сондай-ақ олардың дамуына деген мемлекет мүддесі септігін тигізеді. Қолма-қолсыз төлем айналымы толығымен кәсіпорындар мен ұйымдардың есеп шоттары жүргізетін банк мекемелері арқылы жүреді. Әрбір кәсіпорынға (ұйымға, мекемеге) ақша қаражатын сақтау және есеп айырысуды жүзеге асыру үшін қызмет сипаты мен қаржыландыру көзіне байланысты есеп айырысу, ағымдағы және өзге шоттар ашылады. Қолма-қолсыз есеп айырысу қағидалары: 1) есеп айырысу төлеушінің өз шотына қаражат алуға келісімімен жүзеге асырылады; 2) төлем төлеушінің шотында қаражат немесе оның несие алу құқығы болған кезде жүзеге асырылады; 3) есеп айырысу белгіленген нысандағы есеп айырысу құжаттары бойынша жүргізіледі. Есеп айырысу құжаты – шот иесінің міндеттемені орындауға байланысты қолма-қолсыз тәртіпте ақша қаражатын аударуға байланысты қолма-қолсыз тәртіпте ақша қаражатын стандарттармен белгіленген талаптарға сәйкес болуы және бірқатар міндетті реквизиттерден тұруы тиіс. Қолма-қолсыз есеп айырысу белгілі бір нысандарда жүзеге асырылады, төлем алу жылдамдығы мен кепілдігі, банк арқылы операцияларды жүргізумен байланысты шығындар сомасы оларды таңдауға байланысты. Есеп айырысу нысандары – заңмен реттелетін өзара байланысты элементтер (есеп айырысу тәртібі, оны тиісті құжат айналымы және т.б.) жиынтығын білдіретін ұйымдардың ақшалай міндеттемелердің анк арқылы орындау тәсілдері. Банк пен клиент арасында қолма-қолсыз есеп айырысу нысаны да шартпен анықталады. Қолданыстағы заңдарға сәйкес қазіргі жағдайда Қазақстан аумағында қолма-қолсыз есеп айырысудың келесідей нысандарын қолдауға жол беріледі: төлем тапсырмасы; есеп айырысу чектері, аккредитивтер; төлемдік талап; туынды талап; инкассолық өкім; векселдік есеп айырысу нысандары. Осы кезде дейін қолма-қолсыз есеп айырысудың негізгі нысаны жеткізушінің төлемдік талабы негізінде жасалатын акцептік нысан болып табылады. Қазіргі шаруашылықтың нарықтық жағдайында өткенінен бастап акцептік есеп айырысу нысаны алынып тасталды. Шаруаларға өндірушінің өктемдігін жойып, төлеушінің өзін төлемдерді жетілдіру бастамашысы ететін нысандарын қолдау ұйысынлған.

Қағаз ақша нумификациясы – мемлекеттің ақша бірлігін заңды төлем құралы күшінен айыруы.

Қарсы сатып алу – шарт жасау кезінде өнім сатып алу ір түрлі себептермен экспорттық-импорттық операциялар балансына қол жеткізу мақсатында жауаптар жеткізілімімен жүретін мәмілелер жиынтығы. Қарсы сауда айырбас мәмілелеріне, өтемдік келісімдерге, қарсы сатып алуларға, «офсет» мәмілелеріне бөлінеді. Осы тауар айналымдық операциялар негізінен валютасыз есеп айырысулар судасын іске асыруға мүмкіндік береді.

Қолайлы экономикалық зона – ел аумағының әлеуметтік-экономикалық дамуы, экономикасын белсендіру, экономикалық өсуді қамтамасыз етуге заңды тәртіпке қолайлы жағдай жасалған бөлігі.

Қазынашылық вексельдер - әдетте ұсынбалы болатын мемлекеттің қысқа мерзімді міндеттемелердің бірі (3,6 және 12 айға беріледі). Әдетте банк номиналды құнына жеңілдікпен сатады да, толық тұрақты құнымен сатып алады. Қазынашылық вексельдер эмиссиясы инфляциялық сипатқа ие. Орталық банктер пайыздық ставкалар деңгейінің және елдің бүкіл несиелік жүйесінің ликвидтілігін реттеу үшін қазынашылық вексельдермен жасалатын операцияларды қолданады.

Қолма-қол – 1) қолма –қол төлем – тауар ақысын бірден төлеу; 2) қолма-қол тауар – болашақта жеткізу келісім-шартына қарағанда нақты бар тауар; 3) банкоматтар мен монеталар.

Қазынашылық билеттер - әдетте банкоматтар деп аталатын банктермен шығарылатын ақша билеттеріне қарағанда бюджет тапшылығын жабу үшін қазынашылықпен шығарылатын қағаз ақша (бағалы қағаздар).

Қола – таза мысқа қарағанда неғұрлым стойкий жән монета соғуға жарамды металл, мыс (95%); олова (4%) және цинк (1%) ертіндісі. Осыған ұқсас ертіндіні гректер мен римдіктер қолданған. Орта ғасырларда оларды пайдаланабады десе де болады. 1850 жылы Швейцария үкіметі қола манеталры соға бастады. Біртіндеп қоланы басқа да елдер (Франция – 1852 ж., Швеция -1855 ж., Англия – 1860 ж., Бельгия -1861 ж.) қолдана бастады.

Қазынашылық бондар – мемлекеттік бағалы қағаздардың бір түрі, мемлекеттік орташа және ұзақ мерзімді міндеттемелерді, ұсынбалы немесе атаулы түрде 5-тен 25 жылға дейінгі мерзімге шығарылады. Бағалы қағаздар рыногының айналымында болады. Қазынашылық билеттер бойынша табыс купондармен төленеді.

Қазынашылық – қызметіне мемлекеттік бюджет жобасы мен оның атқарылуын салыстыру, мемлекеттік қарызды басқару және мемлекеттік бағалы қағаздарды (қазынашылық міндеттемелерді, облигацияларды, мемлекеттік заемдарды және т.б) шығару кіретін мемлекет органы.

Л

Ломбардтық несие – оңай өткізілетін жылжымалы мүлік немесе бағалы қағаз кепілімен ломбардтар (несиелік мекемелер) беретін қысқа мерзімді несие. Кепілге алынатын өнімді бағалау тараптардың келісімімен жүргізіледі. Кепіл құны әдетте несие сомасынан 15-50% артық болады. Сондықтан егер заем алушы несиені мерзімінде қайтармаса, несие беруші кепілге алынған мүлікті сатып, алынған қаражат есебінен қарызды және ол бойынша пайыздарды өтейді.

Либор – лондондық банкаралық ұсыныс ставкасы, ол бойынша Лондон банктері өз депозиттетін басқа бірінші класты банктерге орналастыратын орташа пайыз ставкасы. Мұндай ставка күн сайын күндізгі сағат 11-ге бекітіледі және заемдар бойынша пайыздарды белгілеу кезінде барлық басқа банктер, әсіресе халықаралық мәмілелер кезінде бағдар болды – либор ставкасы күн сайын “файнэшл таймс” лондон газетінде жарияланады.

Лизинг – машина, құрал жабдық, көлік құралдары, өндірістік мақсаттағы құбылыстарды ұзақ мерзімді жалға беру. Лизингтің компания құрал-жабдықтарды сатып алып, борышын шетінен өтейтін жалға алушы фирмаға әдетте 5-6 жылға жалға береді. Бұл құрал-жабдық сатып алуға несие берумен тең; жалдау мерзімі аяқталғаннан кейін жалға алушы құрал-жабдықты сатып алуы немесе қайтаруы, келісім мерзімін ұзартуы мүмкін. Лизинг құрал-жабдықтың жаңартылуын тездетуге, сондай-ақ өткізілімін жеңілдетуге мүмкіндік береді.

Ликвидтілік – компаниялар мен банктердің өз міндеттемелерін дер кезінде орындау қыбілеті; банк кәсіпорынның актив баптарын пассив бойынша міндеттемелерді төлеу үшін ақшаға айналдыру мүмкіндігі, материалдық құндылықтарды өткізу, сату, қолма-қол ақшаға айналдыру жеңілдігі.

Ливидті қаражаттар – жылдам өткізілуі мүмкін фирма активтері. Оларға тұрақты сұраныс бар ақша қаражаттары, банк депозиттері, бағалы қағаздар, сондай-ақ осы рыногтық конъюктура кезінде оңай өткізуге және ақша айырбастауға болатын материалды айналымдық қаражаттар жатады.

Ливидті тәуекел – ағымдағы жоспарланған және жоспарланбаған міндеттемелерді орындау үшін ликвидті қаражаттардың тапшылығы тәуекелді. Осы тәуелді төмендету қысқа мерзімді немесе ликвидті құралдарға инвестиция арқылы қамтамасыз етіледі.

Ливидтіліктен айырылу тәуекелі қысқа мерзімді тәуекелді жабу үшін қажет активтердің абсолютті өлшем ретінде және орта мерзімді міндеттемелерді жабу қажет әр түрлі орналастыру мерзімдері бойынша бөлінген активтердің түрлері бойынша резервтер үлесінің салыстырмалы көрсеткіші ретінде анықталатын ликвидтілік лимитімен реттеледі.

Ликвидтік қақпан – пайыз нормасын айтарлықтай елеусіз дәрежеде ақша ұсынудағы өзгеріс әсер ететін, әсіресе төмен пайыз нормасы кезінде ақша рыногындағы жағдайлар.

Локо – шетел валютасы немесе бағалы қағазды сатып алу – сату мәмілесі, ол бойынша есеп айырсу ол жағынан биржада қолма-қол ақшамен жүргізіледі.

М

Маклер – сатушы не сатып алушының қатысуынсыз өкілдік ететін қор немесе тауар биржаларында мәміле жасаудағы делдал.

Маржа - әртүрлі уақыт кезінде тауарлар, валюта бағалары және бағалы қағаздар бағаларындағы айырма өлшемін бағалай үшін іскерлік келіс сөздерде қолданылатын термин. Мәміле қатысушысының мүмкін болатын табысының мөлшерін сипаттайды.

Мемлекеттік займ – мемлекет заем беруші немесе несие беруші ретінде болатын несие – қаржы операцияларының бір түрі. Үкіметтің ақша эмиссиясымен қатар мемлекеттік займ бюджет тапшылығын жабудың негізгі көзі болып табылады. Басқаша айтқанда, барлық жоспарланған шығындардың жүзеге асыруға ақшасы жетпегенде мемлекет халықтан, қаржы-несие мекемелерінен, сондай-ақ шет ел үкіметтерінен жетіспеген ақша қаражаттарын алады. Займ мерзімі өткеннен кейін мемлекет займ берушіге займ сомасы және қосылған пайыздарын қайтаруы тиіс. Әлі өтелмеген барлық займдар мен олар бойынша үкіметтік займдар қысқа мерзімді (бір жылға дейін), орта мерзімді (бір жылдан бес жылға дейін) және ең ұзақ мерзімді (бес жылдан жоғары) болып бөлінеді. Бір елдің ішінде орналастырылатын ішкі мемлекеттік займдар және шет елдерге іске асыратын сыртқы мемлекеттік займдар бар. Ішкі займдар әдетте мемлекеттік бағалы қағаздарды (ең алдымен олигацияларды) шығарып, халық, коммерциялық банктер мен басқа да қаржы мекемелерінің арасында орналастыру жолымен рәсімделеді. Инфляциялық процестердің дамуын күшейтетін ақша эмиссиясына қарағанда облигация сату бюджет тапшылығын инфляциясыз қаржыландыру ретінде қарастырылады. Ішкі мемлекеттік заем олигацияларын сатып алушылар өз кезегінде олигацияны өтеу мерзімінің барысында

(мысалы 10 жыл ішінде) белгілі кезекпен, мысалы жыл сайын үкімет төлеп отыратын белгіленетін пайыз түрінде кепілденген табысын ала отырып, үкіметті қаржыландырады. Біздің елімізде алынатын табысты ұтыс түрінде олигация ұстаушы төлейтін ұтыс заемдар қолданылады. Сыртқы заемдар – бұл шетелдік ақша рыногында іске асырылатын немесе шетел үкіметі не халықаралық ұйымдар (мысалы Халықаралық валюталық қор) беретін заемдар. Бұл заемдар облигациясыз негізде, яғни облигация шығарып, орналастырмастан жүзеге асырылады. Мемлекет үшін ең тартымдысы сыртқы қаржыландыру кезінде жеңілдетілген шарттармен берілетін, яғни елеулі түрде төмен пайыздық ставкамен және өтеу мерзімі ұзақ (10 жылдан жоғары) болатын заемдар. Дамыған елдердің көбінде мемлекет қарызының бақылаусыз өсуін шектеу үшін заңды тәртіпке шек қойылады.

Мемлекеттік тапсырыс – мемлекет кәсіпорындарға өткізіліміне кепілдік бере отырып, белгілі мерзім ішінде нақты өнім өндіруді ұсынатын мемлекеттің кәсіпорынмен өзара әрекеттесу нысаны. Мемлекеттік тапсырыстың экономикалық негізі бар, өйткені оны орындау шарттары, оның бағасы мен жұмысты атқарудың басқа да шарттары (шикізаттарды, импорттық материалдарды алу тәртібі, шарт талаптарын өзгерген жағдайдағы тұрақсыздықтар, т.б) көрсетілген арнайы шартпен анықталады. Рыногы толық нарықтық экономика жағдайында мемлекеттік тапсырыс кәсіпорындар үшін тиімді, өйткені өндірістік қуаттылық ұзақтығына, жұмысшылардың жұмыспен қамтылуына және өнімнің қуаттылық ұзақтығына, жұмысшылардың жұмыспен қамтылуына және өнімнің өтуіне кепілдік береді. Мұндай мемлекеттік тапсырыс конкурстық негізде беріледі. Фирмалар немесе ұйымдар үшін мемлекеттік тапсырыс артықшылыққа ие.

Монеталардың сақтау дәрежесі - әдеттегі бағамдық монеталарды көптеп шығаруға бағдарланған әдеттегі монета соғу; көптеген онжылдықтар барысында жоғарғы өндірісті автоматтандырылған технологияны пайдалану жолымен дамыды. Ең басты нақты ақша айналымының арнаған бағамдық монеталар монета соғудың қарапайымдатылған типтік технологиялары бойынша елеулі тиражбен соғылады, қорғаныс қаптарын және арнайы қорғау қораптарын қажет етпейді. Сондықтан олар соғу сатысындағы сияқты банктерге сақтау процесінде де, тікелей айналым процесінде де механикалық бүлінуге ұшырайды. Сондықтан олардың сапасының негізгі критерийлері болып сақталу дәрежесі, яғни монеталарда оларды соғу кезінде, монеталарды айналымға әзірлеу барысына және олардың айналым процесінде пайда болатын бүліну қарқындылығы мен сапасы табылады. Нумизматикада монета сапасының 10 негізгі сипаттамасы қыбылданған.

Мақсаттық зоналар жүйесі – валюталық реттеу жүйесі, оған сәйкес елдер келісілген “орталық” бағамдарға қатысты валюталық бағамдарды белгілі бір шекте ұстауға міндетті.

Мемлекеттік экспорттық қызмет ынтымақтастығы – кәсіпорынның экспорттық қызметін дамыту үшін оңтайлы жағдайлар жасауға бағытталған мемлекеттің экономикалық саясаты; мемлекеттік несие, бағаларды мемлекеттік реттеу, елдердің ақша бірлігінің девальвациясы немесе ревальвациясы, демпинг, ақша –несиелік реттеу арқылы жүзеге асырылады.

Мерзімді валюталық мәмілелер (Future Exchange Transaction) – ол бойынша төлем сатушы мен сатып алушы арасындағы шартпен белгіленген бағам бойынша белгілі бір уақыт өткен соң жүргізілетін валютаны сатып алу –сату мәмілесі. Яғни мәмілені жасау күнімен валюталық бағам белгіленеді (форвард).

Монеталық паритет – 1) елдердің ақша бірліктерінің алтындық және күмістік құрамдарының ара қатынасы; 2) ақша жүйелері әр түрлі екі елдің ақша бірліктерінің құрамындағы алтын және күмістің нарықтық құнының ара қатынасы.

Мәміле валютасы – сыртқы сауда келісім-шартында тауар бағасы белгіленген немесе халықаралық несие сомасы көрініс табатын ақша бірлігі. Экспорттаушы, импорттаушы, несие беруші немесе қарыз алушының валютасы, үшінші елдің валютасы

немесе жасанды есеп бірлігі осындай бірлік болуы мүмкін. Мәміле валютасы халықаралық тәжірибеде валюталық тәуекелден сақтандырудың бір тәсілі ретінде сипатталады.

Маркет валютасы – сыртқы сауда келісім – шартында тауар бағасы белгіленген немесе халықаралық несие сомасы көрініс табатын ақша бірлігі. Экспорттаушы, импорттаушы, несие беруші немесе қарыз алушының валютасы, үшінші елдердің валютасы немесе жасанды есеп бірлігі орындай бірлік болуы мүмкін. Мәміле валютасы халықаралық тәжірибеде валюталық тәуекелден сақтандыру бір тәсілі ретінде сипатталады.

Маркет – мейкерлер – үлесіне валюталық рыногтағы операциялардың басым бөлігі келетін ірі банкілер мен қаржы компаниялары. Олар әдетте валюталық рыногтағы ағымдағы валюталық бағам мен форвардтық бағамның деңгейін анықтайды, әлемдік валюталық рыногтарда мұнай банктер болып “Barlays Bank”, “PLC”, “Chase Manhattan Bank”, “Fuji Bank”, “Deutsche Bank”, және т.б. табылады. Теңгенің долларда консервациясы рыногы үшін маркет – мейкерлер болып Казкоммерцбанк, ABN AMRO Bank Kazahstan, ТуранАлемБанк, ЦентКредитБанк, АТФ Банк және бір қатар басқалары сияқты қазақстандық банктер табылады. Қалған банктер “лидердің ізімен жүреді”, яғни өз операциялары үшін маркет-мейкерлер белгіленген бағамға жақын бағамды қолданылады.

Мемлекетаралық валюталық комитет- төлем адағының жұмыс және үйлестіруші органы. МВК валюталық-төлемдік және несиелік қатынастар саласындағы көпжақты ынтымақтастықты ұйымдастыруға көмектесі; көпжатқы есеп айырысу және несие қатынастарына қатысты валюталық заңдарды жақындастыру және жетілдіру; Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің (Келісімге қатысушы мемлекеттердің) Төлем одағын құру туралы Келісімге қатысушы мемлекеттердің ақша-несие және валюта саясатын үйлестіру нысандары мен әдістерін дамыту; сондай-ақ валюталық бақылау мәселелерінде ынтымақтастық және келісілген әрекеттерді жүзеге асыру мақсатында құрылған. МВК өз қызметін оған Келісімнің қатысушы мемлекеттері ерікті түрде берген өкілеттігі шегінде жүзеге асырады. Өз қызметінде МВК Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының мемлекет басшылары Кеңесі мен үкімет басшылары Кеңесіне және экономикалық одақтың Мемлекеттік Экономикалық Комитетіне есеп береді, Тәуелсіз Мемлекеттер Одағының Жарғысын, экономикалық одақ құру туралы шартты, Достастықтың мемлекет басшылары Кеңесі мен үкімет басшылары Кеңесінің шешімдерін, экономикалық одақтың Мемлекетаралық Экономикалық Комитетінің шешімдерін, Достастық шегінде жасалған мемлекетаралық және үкіметаралық келісімдерін, сондай-ақ мемлекетаралық валюталық комитет туралы ережелерді басшылыққа алады.

Монета – заңдастырылған айналым құралы болатын белгілі бір нысаны, салмағы, пробасы және беделі бар металл құймасы. “Монета” атауы шіркеу Римдегі capitoлийде орналасқан Юнона Монета (жолға салушы) құдайдың атынан шыққан. Юнона Монета шіркеуінің жаныдағы монета сарайында соғылған металл ақша Римде, кейінірек басқа елдерде де монета деп атала бастады. Алғашқы монеталар бірлігі бір пішіні жоқ аса үлкен емес жай металл құйымалары болды. Құйма пішініндегі осындай металл ақшалар айналымы кезінде олардың салмағы мен пробасын тексеру керек болды. Монета соғу басталған кезде (б.э.д. VII ғасырда Грецияда) монетадағы мемлекеттің таңба монеталық металдың салмағы мен сапасын растаған. Айналымда неғұрлым ыңғайлы монетаның дөңгелек пішіні барлық басқа пішіндерді ығыстырады. Әрбір монета белгілі бір сурет пен жазу – аңыз бар. Монетаның бекті жағы (аверс), кері жағы (реверс), қиық және қабырғасы (гурт) бар. Қандай да бір монета тобында үнемі болатын монетаның сыртқы деректерін немесе негізгі суреттері мен жазбасын монеталық тип деп атайды. Монеталық тип монетаның шығарылу орны мен уақыты, оның номиналды және т.б туралы түсінік береді. Нұсқаларын немесе әр түрге жататындығын бір типті монетадағы сурет немесе жазба детальдарындағы елеусіз өзгерістер берді. Асыл манеталардан (алтын, күміс) монета соғу әдетте бөтен металдың біраз мөлшерін қосу арқылы жүзеге асырылған (Лигатураны

қараңыз). Сатып алу күші оның құрамындағы металл құнынан асады. Толыққанды монеталар шын ақша болып табылады, ал толыққанды емес монеталар – тек белгілер немесе шын ақшаның өкілдері. Монета шығаруға монопольды құқық мемлекетке тиесілі. Монета жалпы мемлекеттік үлгі бойынша соғылады. Монета қандай да бір оқиғаны атап өту үшін ығарылса, оны мемориалды (ескерткіштік), артықшылығы бар тұлғаларға сыйлық ретінде шығарылса, донативті деп атайды.

Монетаризм – баға, табыс, және жұмыспен қамтылу функциясын анықтаушы ретінде айналымда бар ақша санындағы өзгерістерге баса назар аудартатын экономикалық ой-пікір мектебі. Өкілдерді – М.Фридман, Ф.Махлуп және т.б. Монетаристердің пікірі бойынша ақша ұсынысы ЖІӨ-нің қысқа мерзімді ауытқуының басты факторы болып табылады. Ақша ұсынысының мөлшерлері мен ақша айналымы және несиені шектеу дәрежесін орталық банктер анықтауы тиіс. Бағалар ақша ұсынысы өлшеміне пропорционалды түрде өзгеруі мүмкін. Монетаристер экономикаға белсенді экономикалық араласудан қашуды ұсынады. Олардың ұсынысының мәні макроэкономикалық саясат үшін жылына 3- 5% -ға жуық деңгейде ақша массасы өсімінің өзгеріссіз қарқынын анықтауда. Монетаристердің пікірі бойынша мұндай саясат экономикалық өсу тұрақтылығы мен баға тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

Монометаллизм –(грек сөзі monos –бір, жалғыз) – жалпыға ортақ эквивалент рөлін қандай да бір ғана металл ойнайтын ақша жүйесі. Бұл ретте айналымда осы бір металдан жасалған монета немесе оған айырбасталатын ақша белгілі қызмет етеді. Тура қай металл жалпыға ортақ эквивалент рөлін ойнайтындығына байланысты монометаллизм күміс және алтын болып бөлінеді. Ортағасырлық Европада айналымда алтын монеталар болса, да бір-бірінен тәуелсіз құн өлшемі болды. Алтын монометаллизмді алдымен Англияда пайда болды (XVII ғ соңы- XIX ғ. басы), ал XIX ғасырдың үшінші бөлігінде бүкіл капиталистікәлемде кеңінен таралды. Алтын монометаллизмнің классикалық үлгісі болып алтын монета стандарттарының жүйесі табылады.

Н

Несиелік карта – иесіне тауарлармен қызметтерді қолма-қолсыз есеп айырысу қолдана отырып сатып алу құқығын беретін атаулы ақшалай құжат. Америкадан шыққан несиелік қарталар (Виза интернешнал, Мастеркард, Американ экспресс және т.б) басым. Оларды өңдеу үшін компьютерлік, электронды және космостық байланыс пайдаланылады, Банктер мен магазиндердің компьютерлерді телефон арқылы ақпаратты өңдейтін орталық компьютерлік жүйелерге қосылады.

Несие ссуда - әдетте бекітілген мерзімде пайыздарды төлей отыра қайтару шартымен ақша қаражатын беру. Несие төлемді бөліп-бөліп төлеу түрінде және заем алушының қырыздық міндеттемелерін сатып алу түрінде берілуі мүмкін (қысқа мерзімді, ұзақ мерзімді несиесі). Ұзақ мерзімді несиесі –ұзақ мерзімге, әдетте негізгі қорлардың кеңейтілген өндірісіне капиталды салым салуға берілетін банк ссудалары. Несие ссудалары несиелеу мерзімінің барысындағы шығындарды есепке алып беріледі. Тұтынушылық несиесі – осы ссудалар тұтыну мақсаттарымен байланысты болғандықтан халыққа, жеке тұлғаларға берілетін ссудалады бейнелеу үшін қолданылатын термин. Тұтынушылық несиесі ақша немесе тауар нысанында, мысалы, бөліп-бөліп төлеумен тауар сату кезінде берілуі мүмкін.

Несие беруші – несиесі қатынастарындағы белгілі бір немесе көпшілік қабылданған шарттарда белгілі бір мерзімде ссуда, ақша немесе тауар беретін тарап. Несие беруші мемлекет, банк, кәсіпорын немесе жеке тұлға болуы мүмкін. Несие беруші өз мүддесіне сай ссуданы пайдалану талаптарын анықтай алады, көп жағдайда тәуекелге барады.

Несиеге қабілеттілік – заем алушының несиені қайтаруға қабілеттілігін бағалауға мүмкіндік беретін шарттардың жиынтығы көптеген факторлар бойынша несиесі

берушілермен бағаланады, бұл ретте ресми емес ақпарат та пайдаланылады. Клиенттерінің несиеге қабілеттілігін бағалау – банк қызметінің маңызды жағы.

Нарықты болжау – тауар мен қызметтерді сату және олардың маркетингін ұйымдастыруға қатысты мәселелер бойынша деректерді зерттеуге негіделген нарықтық потенциалды бағалау. Нарықты болжау маркетингтік зерттеудің нәтижесі ретінде рынок талап ететін және өз тұтынушысын табатын өнімді өндіруді ұйымдастырудың бастапқы нүктесі. Болжаудың құралдары ретінде пішінделген сандық әдіс (көпфакторлық жүйелік талдау, математикалық үлгілеу), нақты тауар және рынок бойынша мамандардың тәжірибесі мен ішкі сеніміне негізделетін сараптамалық бағалау әдістері қолданылады.

Несиелік тәуекел – Қарсы әріптестің міндеттемені орындамауымен байланысты тәуекел. Несиелік тәуекелге есеп айырысу тәуекелі, яғни қарсы әріптес немесе эмитенттің төлем жасау туралы міндеттемесі мерзімінде орындалмайды деген қауіп жән мәміле бойынша мерзімнің келуі деген қарсы әріптестің төлем қабілетсіздікке немесе банкроттыққа ұшырауының салдарынан пайда болатын есеп айырысу алдыңғы тәуекел. Несиелік тәуекелді басқарудың негізгі әдістері болып ағымдағы қаржылық жай-күйін, өткен кезеңдегі балансты бақылау және Moody's Standard & Poor's немесе International Bank Credit Analyst (IBCA) сияқты жетекші рейтинг агенттерін бағалау, сондай-ақ Рено келісімі, дамыған елдердің үкіметтерін эмитацияланған және кепілдендірілген мемлекеттік бағалы қағаздар сияқты несиелік тәуекелдерді төмендететін құралдарды пайдалану арқылы несиеге қабілеттілікті нығайтуға негізделген қарсы әріптеске немесе эмитентке лимит белгілеу табылады.

Несиелік желі – банктің заем алушы алдыңғы белгілі бір уақыт кезеңі ішінде келісілген лимит шегінде несие беру жөніндегі заңды рәсімделген міндеттемесі. Әдетте несиелік желі ұзақ мерзім бойы (рамалық несиелік желі) не бекітілген клиентпен несиелік қатынастарда пайдаланылатын ірі келісі-шарт шегінде ашылады.

Несиелік жүйесі – елде қабылданған осы қатынастарды ұйымдастыратын және жүзеге асыратын банктер мен басқа да несие мекемелеріндегі несиелік қатынастардың жиынтығы.

Несие валютасы - несие беру кезінде әріптестермен белгіленген валюта. Эспорттық несиелер эспорттаушының немесе импорттаушының ұлттық валюталарда да, үшінші бір елдің валютасында немесе халықаралық есеп айырысу бірліктерінде де беріледі. Несие валютасын таңдай шарттардың пәні болып табылады. Несие валютасының жай-күйі әр түрлі валюталардағы несиелер бойынша пайыздық ставкалардың деңгейіне тікелей әсер етеді. Несие валютасы оны өтеу валютасына сәйкес келмеуі мүмкін. Оны анықтау кезінде ееп айырысу тәжірибесі, осы рыноктағы қарасыластардың позициясы, олардың несиелік мекемелермен қарым-қатынасы мәні болады.

Номинал – (лат. nominalis - атаулы) – қағаз ақша, монета, облигацияларда, акцияларда және басқа да бағалы қағаздарда бейнеленетін тұрақты құн, олар бойынша төленетін табыс деңгейіне және бағалы қағаздарға сұраныс (сатып алу сомасы) пен ұсыныстың (сату сомасы) ара қатынасына байланысты болатын осы бағалы қағаздардың нарықтық құнына қарағанда номиналды деп аталады. Бұрын егер де монеталар ондағы құнды металл құрамына сәйкес келсе, монеталар өз атауын салмақтық бірліктерден алған. Уақыт өте келе монеталар салмағы азайды, бірақ атулары өзгермеді. Осылайша монета атаулары (номинал) оның салмағы немесе шынайы, нақты құнының арасында айырмашылық пайда болды. Монета салмағының азаюы мен сапасының нашарлауы көп жағдайдарда монета соғудан үлкен пайда алу мақсатында мемлекетпен саналы жүргізіледі. Монетаның лезде құнсыздануы әдетте экономикалық дағдарыс, соғыс кезінде орын алды. Осы кезеңдерде құнды металл құрамы монета номиналынан әп-сәтте қалып отырды және тұтыну заттарына бағаның өсуін және еңбекші халықтың наразылығын туғызған мәжбүрлік бағамды несие ақшалары болды. Мысалы, 1663-1666 жылдары Польшада соғылған тымфтардың номиналды құны 30 грош болса, нақты құны – 12 грош қана болды.

Нумизматика – монета туралы ғылым. Бұл сөздің негізінде грек есім сөзі “комос” – заң, заңды төлем құралы және одан шыққан туынды сөз “номизма” – монета жатыр. “Нумизматика” терсині монета туралы ғылым атауы ретінде XIX ғасыр ортасында қолданыла бастады. Нумизматика тауар ақша қатынастарының көрінісі ретінде жекелеген монеталар мен монеталар қорын, сондай-ақ медальдық өнер ескерткіштері мен монеталық іс техникасын зерттейді. Нумизматиканың зерттеу объектісі болып сондай-ақ тауар-ақшалар, қағаз ақшалар, бондар, ордендер және медальдер табылады. Нумизматика әр түрлі білім салаларының: тарих, археология, саясат экономика, тілтану, өнертану мәселелерін шешуге көмектеседі. Басқа жағынан нумизматика өз тұжырымында осы ғылымдарға арқа сүйейді. Нумизматика монета жинау қызығушылығынан өсіп шықты. Монета жинау XIV-XV ғғ. қайта құру дәуірінде, алдымен Италияда, содан соң басқа елдерде туды. Монеталардағы жазбалар мен суреттер түсіндірілген еңбектер пайда бола бастады, монета жинақтарының тізімделуі құрастырылды. XVIII ғасырда монеталарды жүйелендіруге талпыныс жасалды, ал XIX ғасырда жекелеген дәуірлер және елдер бойынша монеталардың мұражай жинақтарының алғашқы каталогтары құрастырылып, нумизматиканың барлық бөлімдері бойынша негізгі жұмыстар жарияланды. Нумизматика саласындағы жүйелі ғылыми зерттеудің негізін салушы болып вена ғылымы И.И.Эккель (1737-1798 жж) саналады. Оның сегіз томдық еңбегі – “Doctrina ulimorum veterum” (“Ежелгі монеталар туралы ғылым”, Вена, 1792-1798 жж)-өз мәнін бігінгі күнде де жоғатқан жоқ. XIX ғасырда нумизматика көптеген Батыс Европа елдерінде, сондай-ақ Ресейде де университет пәніне айналды. Нумизматика – көмекші тарихи пән. Нумизматикалық зерттеу әдәстерінің дамуына қарай ол неғұрлым дербес мәнге ие болып келеді.

О

Облигация рыногы – үкімет, жергілікті органда, кәсіпорындар, қоғамдық бірлестіктер және т.б. шығарған негізгі және туында бағалы қағаздар рыногы.

Операциялық тәуекел – мәміле жасау тәртібінде, ол бойынша есеп айырысу процедурасында жіберілген қателіктен, техникалық ақау немесе телекоммуникация жүйесі жабдықтарының істен шығуынан шығынға ұшырау тәуекелі.

Осындай тәуекелі шектеу банк бөлімшелері арасында функционалдық міндеттерді нақты бөлген, банк-корреспонденттермен есеп айырысудың стандартты жағдайын, төлемді уақытылы жоспарлау тәжірибесін енгізген, тиісті техникалық жабдықтаудың және байланыспен, энергиямен қамтамасыздандырудың резервтік жүйесі ретте мүмкін.

Облигациясыз заемдар – банк үкімет немесе жергілікті басқару органдарына несиелерді облигация сатусыз беретін мемлекеттік заемдардың ерекше түрлері. Мұндай заемдар шамадан тыс төлем қаражаттарын құруға мүмкіндік береді, инфляцияға бір себеп болды.

Облигация – қарыздық міндеттемеұсаушыға алдын ала белгіленген пайда әкелетін облигациялар атаулы және ұсынбалы, бекітілген және еркін пайыздық ставкамен және әдетте рынокта еркін айналатын болады.

Опцион (option) – оның иесіне болашақта белгілі бір уақытқа мәміле жасау сәтінде белгіленген баға бойынша белгілі бір валюта санын сатып алуға (сатуға) құқық беретін бағалы қағаз. Мәміле талаптардың орындауын міндеті опционды сатушыға ғана жүктеледі, бұл ретте опцион сатып алушының мүмкін болатын шығыны опцион бойынша сыйақы мөлшерімен шектелген. Колл-опцион оның иесіне осы уақытта бекітілген баға бойынша болашақта белгілі бір актив сатып алуға құқық береді.

Европалық опциондар келісім шартың әрекет ету мерзімі өткен күні ғана амеркалық опциондар келісім-шарт мерзімі өткенге дейін кез келген кезде орындалуы мүмкін.

Оффшорлық – ұлттық реттеуге жатпайтын (қаржылық және өзге де операциялармен іскерлік орталықтар туралы).

Оффшорлық орталықтар – несиелік мекемелер осы елге шетелдік валютада негізінен резидент еместермен операцияларды жүзеге асыратын шетел капиталын тарту мақсатында қаржы-несиелік операциялар аясында жеңілдіктер беретін қаржы орталықтары. Мысалы, әлемдік шаруашылық перефериясында Багам түбектері, Сигапур, Сянган (Гонконг), Панама, Бахрейн, және т.б. қаржы орталықтарының пайда болуы неғұлым төмен салықтармен және операциялық шығындармен, елеусіз мемлекеттік араласумен, либералдық валюталық заңдармен негізделген. Мұнай қаржы орталықтары салықтан қашу орны да болады, өйткені ондағы операциялар жергілікті салық салуға жатпайды және валюталық шектеулерден босатылған.

Ө

Өзара талаптарды жатыстыру – ақшалай есеп айырысулардағы талаптардың қарсы міндеттемелері бойынша төлем құжаттарына тиісті белгі қою арқылы өзара қарыз көлемінде тең шекте екі немесе бірнеше заңды және жеке тұлғалардың төлемдерін, өзара міндеттемелерді өтеуден тұратын қаржы операциялары. Жатыстыру операциясы қолма-қол ақшаны қолданусыз немесе банк шоттары бойынша жатыстырылатын сомаларға жазбай-ақ төлемдер жасауға мүмкіндік береді.

Өтемдік заем – ұлттық валютадағы заемның орына шетел валютасындағы заемды беру туралы келісім түріндегі заем, өтемдік заем валюталық тәуекел мен валюталық шектеулердің алдын алу және болдырмау мақсатында пайдаланылады.

П

Пайыздық тәуекел – пайыздық ставкалар динамикасы мен олардың деңгейі бағытталған белгісіздігімен байланысты шығын тәуекелі.

Осы тәуекелді басқару үшін инвестицияның нақты ұзақтығы кезінде және АВР портфелі табысының берілген деңгейін ұстап тұру жағдайында пайыздық тәуекел дәрежесін анықтау үшін белгіленген АВР порфелінің жол берілген ұзақтығының лимиті белгіленеді

Пагамент – қолма –қол ақшадағы төлем.

Пайыздық ставкалар паритеті – форвардтық айырбас бағамы мен спорт бағамы арасындағы айырма тиісті елдегі пайыздық ставка мен ішке пайыздық ставка арасындағы айырмаға тең деп танитын теориялық ереже.

Преференциялар – саудадағы бір мемлекеттің басқасына беретін ерекше жеңілдіктер (кедендік баждар мен көліктік тарифтер жеңілдігі, жеңілдетілген несилеу және сақтандыру).

Промесса – акциялар шығарылғаннан кейін белгілі бір акция санын алдын ала белгіленген бағамен сатып алуға деген алдын ала міндеттеме.

Протекционизм – ұлттық экономиканы оны шетелдік бәсекеден қорғау жолымен дамуына септігін тигізетін жағдай жасауға бағытталған мемлекеттер жүйесі. Протекционизм ұлттық өндірушілер мен тұтынушылардың шетелдік бәсекеден қорғалуын кедендік, валюталық не несиелік саясат көмегімен қамтамасыз етеді.

Пайыз – оның сомасынан пайыз мөлшерде көрініс тапқан несиені пайдаланғаны үшін төлем.

Пруф – (ағыл. “proof”, нем. “Polierte Platte”, “Spiegelglanz”) –оларды өндіру кезінде арнайы станоктар мен олардың шикізаты мен соғу құралдарын өңдеудің ерекше тәсілдерін

қолдану арқылы қол жеткізілген монета соғудың ең жоғарғы сомасы монеталар жеке-жеке қол еңбегінің жоғарғы үлесімен жасалалады. Пруф технологиясы құралда жүздеген тонна қысыды көтеретін станоктардағы монетаны бір ғана бетіне бірнеше рет соғуды қолдануды көздейді. Дайын монеталар көбіне станоктың жұмыс аймағынан қолмен алынып, бірден мөлдір пластик қағазға жапсырылады, не қатты мөлдір пластик қағазға ораналастырылады, не монетаны қатты заттардан және қолмен ұстаудан қорғауға арналған қатты мөлдір капсулаларда ораналастырылады. Пруф сапасындағы монеталарда теп-тегіс, айналы беткі қабат, рельеф суреті болады. Рельеф ұсақ детальды жақсы көрінетіндей анық болуы тиіс. Монеталарды көзге анық көрінетін сызықтар, кертілуі, қабыршақтануы, бекті қабаттың ұсақ тегіссіздігі (мысалы, толқынды немесеапельсин қабығы сияқты жерлерді, грунттың түзу орналаспауы (монетаның сыртқы шегінде шығып тұрған қант) және қолдың ұстаған ізі болмауы тиіс. Пруф – негізінен топтамалық монеталар шығару үшін пайдаланылатын соңғы он жылдықтағы монеталық өндірістің жаңа технологияның арнайы санаты.

Р

Ревалоризация – номинал бойынша қағаз ақшаның атынға айырбасын жаңарту немесе номианл бойынша қағаз ақшаның металға (бағалы метал – алтын айтылып отыр) айырбаснын қалпына келтірумен қағаз ақша бірлігінің құны көтеруден тұратын ақша реформасының түрі.

Ревальвация – шетел валютасына немесе халықаралық есеп айырысу валютасының бірліктеріне бұрын болғандай алтынға қатысты ұлттық валюта бағамын ресми көтеру. “Еркін” валюталық бағам жағдайында билік басандағылар бағамдық ара қатынасты өз ниеті бойынша өзгерте алмайды, валюта және ақша рыногындағы операциялар арқылы өзгеруі мүмкін. Ревальвация неғұрлым арзан импорттық тауарлармен бәсекеге қарсы тұра алмайтын салалардағы жұмыссыздықтың өсуіне ықпалдасады.

Резидент емес – тұрақты тұратын жері басқа елде болатын заңды немесе жеке тұлға. Резидент еместерге арналған салық салу және реттеу режимі резиденттердің режимінен ерекшеленуі мүмкін және көбінесе мемлекетаралық келісімдермен анықталады.

Резервтік валюта – басқа мемлекеттердің орталық банктері сыртқы сауда операциялары және шетелдік инвестициялары бойынша халықаралық есеп айырысу үшін резерв жиналатын және сақталатын шетел валютасы. Резервтік валюта басқа елдер үшін валюталық паритетпен валюталық бағамды анықтау базасы болады, әлемдік валюталық жүйеге қатысушы елдердің валюта бағамын реттеу мақсатында валюталық интервенцияны жүргізу үшін кеңінен қолданылады. Бреттон-Вудтық валюталық жүйе шегінде резервтік валюта мәртебесі АҚШ доллары мен фунт стерлингке реси түрде бекітілген болатын. Ямайка валюталық жүйе шегінде резервтік валюта мәртебесін сақтады, сондай-ақ тәжіррибеде ФРГ маркасы мен жапон иенасы қоладанылады. Резервтік валюта мәртебесіне ие болудың объективті алғышарттары: елдің әлемдік өндірістегі тауарлар мен капиталдың экспортындағы, алтын валюта резервіндегі басымдылық позициясы; несие-банк мекемелерінің ел ішінде, соның ішінде шетелде де мағыян тармағы; судалық капиталдың ұйымдасқан және көлемді рыногы; оған деген басқа елдердің сұранысы қамтамасыз ететін валютаның еркін айналымдағы, валюталық операциялардың леберализациясы болып табылады. Ұлттық валютаны резервтік валюта рөлінде ұсынудың субъективтік факторы болып валюталық және несие саясатын қоса алғанда белсенді сыртқы саясат табылады. Институционалдық қырынан ұлттық валютаны резервтік валюта ретінде танудың қажетті шарттары банктер және халықаралық валюталық-несиелік және қаржылық ұйымдар арқылы оларды халықаралық айналымға

енгізу болды. Резервтік валюта мәртебесі эмитент елге мынадай артықшылықтар береді: ұлттық валютаның төлем балансы тапшылығын жабу мүмкіндігі, әлемдік рыноктағы бәсекелестікте ұлттық корпорация позициясының нығаюына көмектесу. Бір мезетте валютаны резервтік валюта рөліне шығару оның экономикасына белгілі бір міндеттер жүктейді: осы валютаның салыстырмалы тұрақтылығын ұстап тұру, девальвация, валюталық және судалық шектеулерге бармау қажет. Резервтік валюта мәртебесі эмитент елді төлем балансы тапшылығын жою жөнінде шаралар қабылдауға және ішкі экономикалық саясатты сыртқы тепе-тендікке қол жеткізу міндетіне бағындыруға мәжбүрлейді. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін тіпті біздің күнімізге дейін әлемдік валюталық жүйеде шешуші рөлді АҚШ доллары мен евро атқарады, ФРГ маркасы мен Жапон иенасының позициясы нығайды.

Резиденттер – Қазақстан Республикасында тұрақты тұратын жері бар, соның ішінде уақытша шетелде жүрген немесе Қазақстан Республикасының аумағынан тыс жерде мемлекеттік қызметте жүрген жеке тұлғалар; Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес құрылған, Қазақстан Республикасының аумағында орналасқан, сондай-ақ олардың филиалдары мен өкілдіктері Қазақстан Республикасының аумағында және оның шегінен тыс жерде орналасқан барлық заңды тұлғалар.

Реинвестиция – инвестициялар бойынша табыс түрінде алынған қаражаттарды (мысалы, дивидендтерді) инвестициялау.

Ремедиум – айналым барысында сырылу салдарынан монета массасының заңмен жол берілген төмендеуі (монетадағы валюталық металл құнының номиналдан ауытқу шегі), сондай-ақ монета пробаларының белгіленген нормадан жол берілген ауытқуы.

Ремиз – маклердің өзі мен бағалы қағаздар сатып алушының арасындағы делдалға төлейтін коммерциялық сыйақысы.

Ремитациялау - шетел валютасындағы борышты өтеу тәсілі, бұл кезде борышқор ұлттық валюталық рынокта өз елінің валютасына шетел валютасын (тарттаны, чек, леграф аударымдарын) сатып алады және оны несие берушіге оның алдындағы борышын өтеу үшін сатып жібереді.

Репорт – мерзімді мәміле түрі, бұл кезде валюта иесі оны белгілі бір уақыт өткеннен кейін жаңа неғұрлым жоғары бағаммен қайта сатып алу шыртымен банкке сатады, өйткені ол бұл кезде рыноктағы валюталық бағам валютаны қайта сатып алу бағамынан жоғары болады деп болжайды. Сату және сатып алу бағамының жоғары болады деп болжамдайды. Сату және астып алу бағаларының арасындағы айырма нақты несие төлемін құрайды. Бұл айырма сондай-ақ “репорт” деп аталады. Мәміленің қарама-қарсы түрі – депорт.

Ретратта – төленбеген немесе акептелмеген аудармалы вексель ұсынушымен трассант немесе индоссантқа жазылған вексель сомасы мен шығындарына қарсы аударым векселі.

Рэкспорт – қандай да бір өңдеуге ұшырамаған импортталған тауарларды шет елге өткізу. Рэкспорт делдалдық қызметпен тығыз байланысты, бұл жағдайда рэкспорт деп тауарды сатып алған субъектінің оны өңдемей және тіпті елге кіргізбестен қайта сатуы аталады. Оған кейде егер бұл ретте тауарды өңдеу тек жеке мұқтаждықтар үшін ғана ұйымдастырылуы мүмкін екендігі ескертілген болса, басқа елде сатып алынған лицензия бойынша өндірілген бұйымды сату жатқызылады. Жиналауы мен мантажалуы өндірушімен келісу бойынша осы тауарды өткізуші басқа елдің аумағында жүзеге асырылатын тауарды алып өту рэкспорт ретінде қарастырылмайды.

Римесса – борышқор үшінші тұлғадан ұлттық валютаға сатып алып, оны өз борышын өтеу үшін шетелдік несие берушіге жіберетін шетел валютасындағы халықаралық есеп айырысудың төлем құжаты (тратта, чек, ақша аударымы).

Ссудалық капитал рыногы – ол арқылы ссудалық (ақша) капиталы қайта бөлінетін банктер, қор биржалары және басқа қаржы-несие мекемелерінің жиынтығы. Ссудалық капитал рыногында несие беруші мен заем алушы ретінде банктер, мемлекет, кәсіпорындар, фирмалар, сондай-ақ халық болады. Ссудалық капитал рыногында мәліметтер құралы болып вексель, депозиттік сертификат, бағалы қағаздар, банктік акцептер (кепілдіктер) табылады.

Санация – банкроттық қауіпі төнген кәсіпорындардың қаржылық жағдайын жақсартуға бағытталған қыржылық және несиелік іс-шаралар жүйесі. Санацияның негізгі бағыттары: жаңа акциялар немесе облигациялар шығару, бұрын шығарылғандарын өтеуді кейінгі қалдыру және олар бойынша пайыздарды төмендету; үкіметтік субсидиялар мен жаңа банктік несиелер беру; бұрын алынған ссудалардың өтелуін жариялау; кәсіпорындарды жою және оның материалдық-техникалық базасында жаңасын құру; неғұрлым қуатты компаниялармен бірігу немесе бірқатар ұсақ және дербес кәсіпорындарға бөліну. Экономикалық деңгейде санкция мемлекеттік қаржы дағдарысы, инфляция, сыртқы суданың тепе-теңсіздігі кезінде жүргізіледі. Санкция тәсілдері бюджетті тұрақтылауға және инфляцияны, валюталық және сыртқы суда шектеулерін ауыздықтауға, шетелдік несиелерді тарту, инвестицияны ынталандыруға және т.б. бағытталған.

Сатылып алыну қабілетінің паритеті теориясы – оған сәйкес балансты қалыптастырушы операциялармен шектелген халықаралық суда тауарлар мен қызметтердің ұқсас тұтыну қожындарын сатып алу үшін нарықтық бағам бойынша бір валютаның басқа валютаға конвертациялануы кезінде ұқсас ақша сомасын қажет етеді. Осы теориядан көріп отырғандай валютаның нарықтық құны сатып алыну паритетімен анықталуы тиіс. Алайда шындығында валюталардың нарықтық құны не қысқа мерзімді, не ұзақ мерзімді кезеңдегі сатып алыну қабілетінің паритетімен сәйкес келмейді, өйткені елдер арасындағы капитал қозғалысын, көліктік шығындарды және бірқатар басқа факторларды ескермейді.

Сыртқы экономикалық саясат – импорт және экспорт, кедендік баждар, тарифтер, шектеулер, шетел капиталын тарту және шетелге капитал шығару, сыртықы заемдар, басқа елдерге экономикалық көмек көрсету, бірлескен экономикалық жобаларды жүзеге асыру саласындағы мемлекеттік саясат. Сыртқы экономикалық саясат – ел ішіндегі экономикалық өсуді жеделдету не бәсендету үшін қолданылатын негізгі макроэкономикалық құралдардың бірі.

Сатып алыну қабілетінің паритеті – екі валютаның белгілі бір туарлар мен қызметтер жинағына қатысып алыну қабілетінің ара қатынасы; әдетте нарықтық валюталық бағамдармен сәйкес келмейді.

Сыртқы суда ұйымдары – шаруашылық есеп негізінде өнімдер мен қызметтердің экспорты және импортымен айналысатын шаруашылық дербес заңды ұйымдар. Олар мемлекеттік болып, белгілі бір өнім түрлерінің саудасына монопольды құқықты іске асырады; коммерциялық сыртқы сауда ұйымдарды белгілі бір өнімінің негізгі өндірушілер болып табылатын өнеркәсіптік-шаруашылық ұйымдардың тапсырысы бойынша сыртқы саудада мемлекетті ведомствоға бағынады. Нарықтық экономика жағдайында коммерциялық сыртқы суда ұйымдарды неғұрлым тән, Сыртқы суда ұйымдарының негізгі міндеттері: экспорттық-импорттық мәмілелерді жүзеге асыру және экспорттық-импорттық өнім жеткізілімін ұйымдастыру; рыногты зерттеу және елге импорттау үшін немесе нақты тұтынушылар үшін өнім іздеу; белгілі бір өнім жарнасы, оны өткізу мүмкін болатын рыноктарды зерттеу; экспортталатын және импортталатын өнім тұтынушыларына қызметті ұйымдастыру. Коммерциялық сыртқы суда ұйымдары делдалдық қызметпен жиі айналысады.

Сыртқы қарызға қызмет ету коэффициенті – сыртқы қарызға және соның ішінде жеке кәсіпкерлердің қарызына, сондай-ақ мемлекет көтеретін шығындарды сипаттайтын көрсеткіш. Пайыздарды төлеу мен негізгі қарыз сомасын өтеуді қосатын шығындар

экспорттық түсімдермен салыстырады. Борыштың жол берілетін ең жоғарғы мөлшерін нақты анықтау айтарлықтай қиын, бірақ экспорттан түсетін валюталық кірістің 20 % -ы шекті мөлшер болып табылады.

Свитч – бір бағалы қағаздарды немесе валюталарды басқа бағалы қығаздар, валюталарды сатып алу мақсатында сату бойынша спекулятивтік операция.

Своп (Swap) – валюта сатып алушы (сатушы) оны сатып алу (сату) кезінің өзінде осы валютаны белгілі бір уақыттан кейін сату (сатып алу) міндеттемесін өзіне алатын валюталық мәміле түрі. Мұндай мәмілелер банктер үшін олардың балансының ликвидтілігін ұстап тұруға қатысты ыңғайлы. Операциялар пайыздар төлеумен бірге жүреді және тараптардың әрқайсысы валюта, алтын не мәміленің басқа объектілерін пайдалану кезеңі үшін пайыздық ставка деңгейі жөнінде келісе отырып, өздерінің коммерциялық мүдделерін қанағаттандыруға тырысады. “Своп” мәмілесі ашық валюталық позиция құрайды және клиентті бағамы өзгеруімен байланысты тәуелсіз валютамен уақытша қамтамасыз етеді. “Своп” мәмілесі әдетте 1 күннен 6 айға дейінгі мерзімге жүзеге асырылады, орындау мерзімі 5 жылға дейін болатын своп-мәміле сирегірек кезеседі.

Слот-бағам – мәміле жасау сәтінде белгілегне басқа елдердің (мәміле жасасқан күннен бастап екінші жұмыс күні банк-контрагенттермен валюта айырбастаған жағдайда).

Спекулянттар (валюталық) – ашық валюталық позицияны қолдай отырып, өздеріне саналы түрде валюталық тәуекел рыног қатысушылардың санаты. Хеджерлерге (қараңыз: ХЕДЖЕРЛЕР) қарағанда спекулянттар олар валюталық бағамдардың өзгеру тенденциясын дұрыс бағалаған жағдайда хеджерленбеген валюталық позициядан пайда алуы және керісінше валюталық бағамдардың қолайсыз өзгеруі кезінде шығынға ұшырау мен тәсілдеріне байланысты спекулянттар екі топқа бөлінеді: позициялық спекулянттар (ұзақ уақыт барысында бірнеше айға дейін ашық позицияларды жүйелі түрде жаба отырып бір сауда сессиясы барысында бағам өзгерісінде ойнайды). Позициялық спекулянттарда ірі ақша сомасы және оларды ұзақ мерзімді болжамдар мәліметтеріне және іргетасы экономикалық көрсеткіштер талдауына бағдарланады. Скальпелдер көлемі бойынша ірі емес капиталдардың көмегі мен қысқа уақыт аралығында көптеген тікелей және кері мәліметтер жасайды. Спекулянттар валюталық рыногтағы маңызды әрекет етуші тұлғалар болып табылады. Оларды әрекетін белгілі бір валютаға сұраныс пен ұсыныстың пайда болуы туындатады, сондай-ақ олар валюталық бағамның болашақта өзгеру тенденциясы индикаторларының бірі болып табылады.

СПОТ (SPOT) – төлем мәміле жасалған күні есептемегенде екінші жұмыс күні жүргізілген қолма-қол валюталық мәміле. Бұл айырма халықаралық тәжірибемен анықталады және банктегі жасалған мәмілелерді рәсімдеу қажеттігімен байланысты. Бұл алғашқы құжаттар мен төлемдік телеграммаларды жазуға әзірлену түрінде банк құжаттарында көрініс табатын банктік рәсімдеу арқылы ақы төлеу фактісі бойынша жүргізілетін операцияларды 80 % жуығы валюталық рыногтың банкаралық сегменті ретінде спот-рыногта жүзеге асырылады.

СПОТ – рыног – валютаны уақыт өткізбестен жеткізу рыногы. Бұл рыногтың негізгі қатысушылары спот-рыногта әртүрлі әріптестермен: 1) тікелей жеке және мемлекеттік секторлардың клиент-кәсіпорындарымен; 2) банкаралық рыногты тікелей басқа коммерциялық банктермен; 3) брокерлер арқылы банктер және клиенттермен; 4) елдің орталық банктерімен операциялар жүргізетін коммерциялық банктер болады. Спот-рыног банктер мен компаниялардың жеке тапсырыстарына да, спекуляциялық операцияларына да қызмет көрсетеді. Спот-рыног әдеттері арнайы халықаралық конвенцияларда бекітілмеген, алайда оларды осы рыногтың барлық қатысушылары сөзсіз ұстанады. Оларға жататындар: 1) жеткізілген тауар сомасына пайыздық ставкаларды есептеусіз екі банктік жұмыс күні ішінде төлемдерді жүзеге асыру; 2) негізінен келесі жұмыс күні ішінде электронды хабарларды (авизо) растаумен компьютерлік сауда негізінде мәмілелерді жүзеге асыру; 3) міндетті бағамдардың болуы: егер ірі банк дилері

басқа банктің котировкаларын білгісі келсе, онда оған жарияланған котировка валюта сатып алу – сату мәмілесін орындау үшін міндетті болып табылады. Спот-рыноқтың негізгі құралдары болып ДБҚТҚ жүйесінің барлық каналдары бойынша электронды аударым талабы, ол оның барлық қатынастарына рұқсат етілмеген кіруден қорғау және бақылаудың жоғарғы дәрежесі кезінде стандартты нысана банк ақпараттарын берудің тәулік бойындағы жоғарғы жылдамдықты жүйесіне кіруді қамтамасыз етеді. Спот-рыноқта валюталар судасы валюталардың айырбас бағамдарын белгілеу негізінде жүзеге асырылады.

Спрэд – бағалар; бағамдар, ставкалар арасындағы айырма, айырық.

Стагфляция – экономикалық дағдарыс инфляциямен үлесетін ел экономикасының жай-күйін сипаттау үшін қоланылатын термин.

Стерилизация – ішкі ақша – несие саясатына сыртқы ақша-несие саясатының өзара әсерін болдырмау мақсатында қабылданған сыртқы валюталық рыноқтағы валюталық интервенцияны өлшемі бойынша тең және бағыты бойынша қарама-қарсы валюталық қағаздардың ішкі ашық рыногындағы операциялармен үлестіру.

Субвенция – белгілі бір мақсатқа арналған мемлекеттік бюджет тарапынан жергілікті бюджеттерге ақшалай көмек қаражатын мақсатты пайдалануды бұзған жағдайда олар алынған банкке қайтарылуға жатады. Субвенцияны мемлекеттік бюджет тарапынан берілген ақшалай көмек ешқандай талаптармен ескертілмейтін дотациядан: бюджет қаражат есебінен немесе жекелеген компаниялар мен азаматтардың жарналары есебінен құрылған арнайы қорлар қаражатының есебінен бюджеттерге де, әртүрлі ұйымдарға да берілетін дотацияны білдіретін субсидиядан да ажыратқан жөн.

Т

Тәуекел капитал - өнеркәсіптік маңызы мен іс жүзінде пайдаланылуы айқын емес мүлдем жаңа жобаларды әзірлеу мен іске асыруға бағытталған инвестиция бөлігі. Бірқатар елдерде міндетті түрде болуы мүмкін шығындарды жабу үшін кірістің бір бөлігі есебінен тәуекелді іс-шаралар мен жобаларды қаржыландырылады. Ірі фирмалар өз кірісінің есебінен шағын инновациялық фирмалар, тәжірибелі өндірістер, іздестіру ғылыми және жобалау ұйымдарын құруға бағытталған тәуекелді капиталды қалыптастырады. Тәуекелді капитал белгілі бір кезеңде табыс әкелмеуі мүмкін, бірақ жоба табысты болған жағдайда пайдалылығы өте жоғары, ол алдыңғы шығындарды артығымен жабады.

Төлемдік (дебеттік) карта – оның көмегімен магазиндерде, мейрамханаларда және т.б. жерлерде қолма-қолсыз төлемдерді жүзеге асыруға болатын пластик картасы. Несиелік карталарға қарағанда төлемдерді тек шотта қаражат болған жағдайда ғана жүзеге асыруға болады, яғни несие берілмейді. Есеп айырысу құжаттарының бұл түрі бүкіл әлемде 2,6 млрд.- тан астам адамдармен қолданылады және 1998 жылдан бастап басында Қазақстан Республикасы да кіретін халықаралық қолма-қолсыз есеп айырысудың тұтастай жүйесін құрайды. Қазақстанның карта жүйесінде 6 жылдай уақыт болды және табысты дамып келеді. Осындай түрдегі қызметтермен айналысатын банктердің саны өсіп келеді және соған сәйкес осындай есеп айырысу құжаттарын қолдану да артуда.

Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес төлем карталары оның ұстаушысы оның эмитентімен анықталған талаптар бойынша төлемді жүзеге асыру, валюта айырбастау және басқа да операцияларды жүзеге асыру мақсатында қолданылады. Төлем карталары төлем картатарының эмитенті болып табылатын банкпен немесе эмитентпен келісім жасасқан банкпен не төлем карталарына эмитентпен шарт жасаспай-ақ қызмет ететін банкпен келісім жасақан ұйымдарда қолданылады. Төлем карталарын пайдаланумен байланысты төлем қатысушылардың құқықтары мен міндеттері ұйым карта арқылы жүзеге асырылатын төлемді қыбылдауға келісім берген сәттен бастап пайда болады. Ұйымның ақшалай талап құқығы қабылданған төлем сомасында карталарға қызмет ету туарлы онымен келісім жасасқан банкке қатысты пайда болады және банк

ұйымының осы ақшалай талапты орындауға міндетті болады. Қазақстанда банктердің төлем карталарын шығару мысалдарының бірі «Қазақстанның хылықтық жинақтау Банкі» ААҚ-ның ALTYN төлем картасын шығаруы, сондай-ақ Қазақстанның бірқатар банктерінің, мысалы «Казкоммерцбанк» ААҚ-ның VISA халықаралық картасын шығарып, қызмет көрсететін банктер тобының толық құқылы мүшелеріне қабылдпнуы болып табылады.

Төлем жүйесі ыңғайлы тасымалданатын жинақ кітапшасын білдіреді және нақты банктегі шотқа ол банкке кірместен билік жүргізуді жеңілдетеді. Карталық шотқа жалақы аударылады, ұстаушылардың қолма-қол ақшасы енгізіледі және осы шотқа үшінші тұлғалар аударым жасайды. Қолма-қол ақшаны алу, сондай-ақ моммуналды қызметтерді қоса алғанда қызмет және тауарға ақы төлеу үзіліссіз жұмыс жасап жатқан тәулік бойы мүмкін болады. Сатып алу немесе қызмет сомасы карта шотынан автоматты түрде шайылады және тауарлар немесе қызметті ұсынған кәсіпорынның шотына енгізіледі. Банк келісімі болған кезде және төлем картасын ұстаушының ниеті бойынша карт-шот бойынша қосымша төлем карталары берілуі мүмкін, ол бойынша мұндай карта ұстаушы үшінші тұлғаға белгілі бір уақыт шегінде өзінің карт-шотын пайдалану Тұрмыстық алтын - тұрмыста қолдануға арналған алтыннан жасалған бұйымдар : осы елдің валюталық айналымында валюталық зағдармен шектелмейді және арнайы рұқсатсыз жеке пайдалану шегіне ғана шекардан алып өтуге болады.

Тапшылық монетизациясы - үкіметтік шығындарды жабу үшін орналастырылған Мемлекеттік қазынашылық заемдарын өтеу үшін қолға алынған бағалы қағаздардың ашық рыногында сауда жүргізу арқылы ақша жасау.

Төлемқабілеттілік – мемлекет , заңды және жек тұлғалардың сауда несие және басқа да операцияларының туындайтын ақшалай міндеттемелерін дер кезінде және толық көлемде орындау қабілеті.

Тапсырма - ең жақсы қол жетімді бағамен акция , тауар және т.б. сату және сатып алуға арналған басты құжат. Биржада тапсырманың негізгі үш нысаны: нарықтық, шектелген және стоп тапсырма қолданылады.

Төлем тапсырмасы - кәсіпорынның қызмет көрсетуші банкке өз шотынан белгілі бір соманы аударуға берген тапсырмасы. Төлеуші банкке бекітілген үлгідегі (нысандағы) тапсырманы береді. Тапсырма жазылып берілген күннен бастап 10 күн ішінде өз күшінде болады.(есеп айырысуға жазылған күн қабылданбайды.Тқлем тапсырмасы шотта қолма қол қаражат болған кезде ғана орындауға қабылданады.Теңдей және тұрақты жеткізілімдер кезінде жеткізуші мен сатып алушы арасындағы есеп айырысуды қолданумен шарттар (катынастар) негізінде жоспарлы төлемдер тәртібінде жүзеге асырылуы мүмкін. Жоспарлы төлемдер күн сайын немесе жеткізуші мен сатып алушы арасында келісілген мерзімде жүргізілуі мүмкін. Бекітілген төлем мерзімін есеп айырысу кезеңінің орташа жұмыс күніне тағайындау ұсынылады. Әрбір төлем сомасы төлемнің кезеңінен және тауар жеткізілімі немесе қызмет көрсетудің көлеміне шыға отырып , тараптармен алдыңғы айға (квартал) белгіленеді. Күн сайынғы жоспарлы төлемдерде олардың мөлшерін бір айда жеткізілетін тауарлар сомасын осы айдағы жұмыс күндерінің санына бөлу арқылы анықтау ұсынылады. Өндірістің қате циклі және өнімді өткізу кезінде жоспарлы төлемдер сомасын жоспарлы тқлемдер сомасы ойдағы күнтізбелік күндер санынан есептелуі мүмкін. Әрбір жоспарлы төлем үшін банкке жекелеген тапсырма беріледі. Тараптар өткен кезеңдегі нақты тауарлар жеткізілімі немесе қызмет көрсету негізінде еприодты т.рде , бірақ айына бір реттен кем етпей өзінің есептерін нақтылауға және келісімде белгіленген тәртіпте қайта есеп жүргізуге міндетті. Бұл ретте қалыптасқан айырма жеке тапсырма қайта аударуды не кезекті тқлем кезінде ескерілуі мүмкін. Есеп беретін күнге өзара борыш ең аз мөлшерде () болу үшін есептерді нақтылауды айдың соңғы төлеміне қосқаны жөн.

Төлем банкке мерзімі келген күні ұсынылады.

Жеткіліксіз және төлеушіге несие беру мүмкін болмаған ретте төлем тапсырмасын банк қабылдамайды. Қаражат болғанда жоспарлы төлем ол бойынша алдыңғы қарыздарын қосып, төлеушімен аударылады.

Өндіріс циклы үздіксіз кәсіпорын өндірген өнімі үшін алдын ала төлем ол бойынша алдыңғы қарыздарын қосып төлеушімен аударылады. Өндіріс циклы үздіксіз кәсіпорын өндірген өнімі үшін алдын ала төлем жасаумен есеп айырысады. Алдын ала төлететін төлемдер шартта ескертілген мерзімде және мөлшерлерде периодты түрде аудару арқылы жүзеге асырылады. Тарап периодты түрде, бірақ айына бір реттен кем есем кезеі үшін нақты жіберілген тауар негізінде қз есептерін нақтылауға және шартта блегіленген тәртіпке қайта есеп айырысуы өажет. Бұл ретте қалыптасқан айырма жеке тапсырмамен аудару, кезекті төлем кезінде есепке алынуы мүмекін. Тараптардың келісуі бойынша төлем тапсырмалары мерзімді мерзімге дейін және мерзімнен кейін қалдырылған болуы мүмкін.

Трансляциялық тәуекел - бәр валютадан екіншісіне артық салынған сома кезіндегі, мысалы, валюталық қарыз сомасын жыл сайын артық бағалау кезіндегі (яғни ешқандай операциялар жүргізілмегенде) валюталық шығын тәуекелі.

Туынды рынок - бастапқы несие беруші мен заем алушылар болыптабылмайтын тұлғалар арасындағы бағалы қағаздар айналымы; туынды саудаға банктер және маманданған фирмалар қолдау жасайды.

Төлем валютасы – сыртқы сауда мәмілелерінде тауарға ақы төленетін немесе халықаралық несие өтелетін ақша бірлігі. Төлем валютасы арнайы есеп айырысу бірлігінен көрінуі мүмкін.

Тарифтік емес барьерлер - саудалық-саяси әкімшілік, валюталық қаржылық, несиелік, техникалық, стандарттарды, санитарлық және өзге де шараларды қоса алғанда тауар импортына арналған әртүрлі шектеулер. Тарифтік емес барьерлер тікелей сыртқы сауда ағымына тарауы ұлттық фирмаларға субсидия беруден тұруы мүмкін.

Тарифтер мен сауда бойынша Бас Келісім (ГАТТ) – сауда режимі және сауда саясаты жөнінен 23 елдің үкіметтері арасындағы Женева келісімінің негізінде 1947 жылдың қазанында құрылған халықаралық сауда-кеден ұйымы. ГАТТ-тың негізгі мақсаты келісімге қатысушы елдердің өзара мүддесін есепке алуға бағытталған кейінге қалдырылған құқықтық механизмнің көмегімен сыртқы сауда проблемаларын шешу болды. Келісімнің мақсаты толығымен оның преамбуласында жазылған. «оның тұрақтылығы мен болжануын қамтамасыз етілетіндей етіп халықаралық сауданы реттеуді» ұйымдастыру және мұны кең тарифтік жеңілдіктер мен 1947 жылы Женевада келісілген міндеттемелер капитал кіргізу көмегімен жабылады. Төлем балансының активті сальдосы елдің валюталық жағдайының нығаюына септігін тигізеді.

Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдерінің кеден одағы - Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы шегінде Армения, Беларусь, Қазақстан, Қырғызстан, Молдова, Ресей, Тәжікстан, Түркменистан және Өзбекстан өз араларындағы қатынастарда экономикалық кеңістікті сақтау және нығайту, тауарлардың еркін қозғалысын қамтамасыз ету, үшінші тұлғаларға қатысты кеден байланыстарында келісілген саясат жүргізу және ішкі рынокты қорғау мақсатында кеден заңдары мен кеден процедураларын унификациялау үшін қол қойған «кеден саясатының қағидалары туралы келісім» мақсаттарын іске асыру үшін құрылған аймақтық халықаралық ұйым. Осыған орай Келісімге қатысушы мемлекеттердің ортақ кедендік аумағы құрылды.

Тараптар ортақ кедендік тарифтерді келіседі және ортақ кеден аумағына кіргізілетін және осы аумақтан шығарылатын тауарлар мен өзге де заттарға бірыңғай ішкі салық салуға ықпалдасады. Кеден одағы ішінде айналатын тауарларға эквиваленттік әрекеті бар кедендік баждар мен өзге де салықтар мен алымдар салынбайды. Тараптар өз араларында кедендік барьерлер белгілеуден өздерін аулақ ұстайды және өзара айырбастарда тауар шығаруға шектеулерді қайта қарауды міндеттенеді. Бұл ретте сапалы шектеулер мемлекеттердің арасындағы өзара айырбастарда тауар шығаруға және нақты

мерзімге сақталу мүмкін. Бір мезетте тараптар келісімге қатысушы мемлекеттердің азаматтарына тиесілі жеке пайдаланудағы заттарды шығаруға сандық шектеулерді жоюға міндеттенеді. Бұл ретте сапалы шектеулер мемлекеттердің арасындағы өзара келісім бойынша ғана тек тауар шығаруға және нақты мерзімге сақталуы мүмкін. Бір мезетте тараптар келісімге қатысушы мемлекеттердің азаматтарына тиесілі жеке пайдаланудағы заттарды шығаруға сандық шектеулерді жоюға міндеттенеді. Бұл келісімнің кез келген келісуші тараптарының халықаралық құқыққа, сондай-ақ оның ішкі заңдарына сәйкес мемлекеттік қауіпсіздікті, қоғамдық тәртіпті, халықтың денсаулығы мен салауатын, өз халқының мәдени-тарихи мұрасын, сирек кездесетін жануарлар мен өсімдіктердің өорғалуы үшін қажетті шаралар қабылдауға құқығын қозғамайды.

Кеден Одағының қызметін қамтамасыз ету, ортақ кеден саясатын әзірлеу, кеден қызметінің, кеден қызметінің өзара әрекеттестігін үйлестіру, кеден статистикасын жинау мен талдау үшін кеден кеңесі - Кеден одағының жоғары органы құрылған, оның негізгі мақсаттары:

- Кеден одағының қызметін қамтамасыз ету;
- Халықаралық құқықтың дербес субъектісі болып табылатын Кеден Одағына мүше мемлекеттердің шаруашылық қызметін субъектілердің мүддесін ескеретін бәрыңай кеден саясатын әзірлеу және жүргізу;
- Монополизмге, сондай-ақ шетел мемлекеттері мен одақтарының кемсітушілік акцияларына қарсы әрекет ету;
- Экспорттық*импорттық операцияларды жүзеге асыру кезінде жосықсыз бәсекенің алдын алу;
- Кеден Одағына мүше мемлекеттердің бірлескен рыногі шегінде тұтыну және өнеркәсіптік рыногты қорғау;
- Кеден Одағының кедендік статистикасын жинау және талдау;

Олардың ортақ кедендік аумағына үшінші елден тауар кіргізу және осы аумақтан үшінші елге тауар шығару кезінде кедендік баждар, салықтар, алымдар алудан түскен кіріс кеден Одағына оның барлық мемлекеттердің бюджетіне бағытталады. Кеден одағына оның бапрлық м.шелерәнәі келісімі болған ретте кез келген басқа мемлекет қосыла алады.

Кеңес отырысы қажетіне қарай екі айда бір реттен сиретпей жүргізіледі. Кеден әкімшілігінің ұлттық қызмет әрекеттерін үлестіру және өз функцияларын орындау үшін Кеңес басқарушы органдар құрады. Қажеттігіне қарай өз жұмысына болысатын мамандандырылған техникалық комитеттер құрылды. Жұмыс аппаратының функциялары оның хатшылығымен жүзеге асырылады. Кеңес отырысы кеден одағына мүше мемлекеттердің астаналарында кезек кезегімен өткізіледі. Бас пәтері Мәскеу қаласында (Ресей федерациясы) орналасқан. Өз жұмысында Кеңес кеден саясатының қағидалары туралы Келісімді, Кеден кеңесі туралы Ережені, кеден мақатында бағалау ережелерін, Кеңеспен әзірленетін және қабылданатын пайда болған елді анықтау Ережелерін басшылыққа алады. Кеден одағы ары қарай дамуын 26 ақпан 1999 жылғы 35 Мәскеу қаласында бес мемлекеттің Беларусь, Қазақстан, Ресей және Тәжікстанның мемлекетаралық кеңесімен қабылданған «Кеден одағы және бірыңғай экономикалық кеңістік және оны іске асыру бойынша шаралар жөніндегі шарт туралы» Шешімінде алды. Кеден одағының дамуы бірыңғай кеден аумағын құруды және оны ұлттық органдардың үстінен басқару бірлігі қағидасын қамтамсыз етеді. Мемлекет өзінің кеден аумағында кеден ісіне қатысты айрықша юрисдикцияға е болады., Бұл ретте кеден аумағының бүкіл сыртқы периметрі бойынша сыртқы сауда қызметін тарифтік және тарифтік емес бірдей (біртұтас) нормалар мен ережелер қолданылады. Олар мемлекет үкіметімен анықталады және кеден органдары арқылы бүкіл аумаққа енгізіледі., тиісті заңдарда бекітіледі. Біртұтас кеден аумағын (БКА) құру БКА-ны сыртқы периметрлері бойынша орындалған міндетті біртұтас ережелер мен нормалар қолданылуы тиіс екі және одан да көп қлттық кеден аумағының бірігуін көздейді. Бұл ретте барлық ішкі кеден аумақтары БКА –ны құрайтын бірнеше мемлекеттердің сыртқы сауда қызметін реттеумен байланысты шешімдер мен

біртұтас кеден аумағына таралуы және қолданылуы тиіс деген шартпен ғана м.мкін болады. Біртұтас кеден аумағын құрайтын әрбір мемлекет тарифтік емес, тарифтік және басқа елдермен сауда режимдері аясындағы кеден одағының басқа қатысушылары мен келісілмей қабылданған шешімдерден ерікті түрде бас тарту тиіс. Әйтпесе бұндай шешімдер ішкі кедендік шекаралар мен тауар қозғалысы бостандығының жоқтығынан жекелеген мемлекеттер үшін сөзсіз тиімділігі төмен болады және біртұтас кеден аумағы бойынша басқа мемлекеттер әріптестер үшін тікелей немесе жанама түрінде теріс салдарларға алып келеді. Сондықтан да қандай да бір елдің ұжымдасып әзірлеген және қабылданған шешімін орындамау белгілі бір санкцияларды қолдануды тудыруы тиіс. Қызметінің негізгі бағыттарын Кеден одағына қатысушы мемлекеттер үшін алдығы жылдарға келесілер ұсынылады.

1. Ештеңе алып тастамай және шектемей еркін сауда режимін толық көлемде іске асыру. Әлемдік тәжірибеде жалпыға ортақ қабылданған уақытша қорғау шараларын қолдану механизмдері. Келісу және іске қосу тәжірибеге жанама салық алудың бірыңғай жүйесін келісу және енгізуді аяқтау.
2. Кеден одағына қатыспайтын мемлекеттерге қатысты тараптардың сауда режимін келісу және унификациялау, ортақ кедендік тарифті қалыптастыру, тауарлар мен преференцияалдық режимдерді пайдаланушы елдердәі базалық тізімі негізінде келісілген жеңілдіктер жүйесін әзірлеуді аяқтау және қолдану;
3. Ортақ кедендік аумағы арқылы өтетін тауарлар мен көлік құралдарын кедендік рәсімдеу және бақылау, акцизделген тауарлардың шекарада өтуін бақылау тәртібін қарапайымдау, кедендік реттеудің ортақ жүйесін құру, Кеден кеңесі аумағында кедендік құқықтық қатынастардың барлық қатысушылары сөзсіз орындауға міндетті ұлттықтан жоғары актілер жүйесін қабылдау, кеден одағында кеден ісі туралы Келісімді әзірлеу және қабылдау. Кеден одағының сыртқы шекараларын тұрғызу және оған тиісті кедендік бақылауды ұйымдастыру;
4. Әлеуметтік экономикалық жағдайды тұрақтандыру бойынша бірлескен шараларды іске асыру және экономиканы келісілген құрлымдық қайта құруды жүргізу, отандық тауар өндірушіні қолдау және қорғау. Кеден Одағы елдерінің ішкі рыногында ұлттық өндірушілер үшін артықшылықты жағдайлар жасау.
5. Ұлттық валюталық қаржылық жүйенің тұрақтылығын және тиімдә өзара әректестігін қамтамасыз ету, айырбас операцияларының көлемін қысқарту мақсатында төлемдік есеп айырысу қатынастарының механизмдерін дамыту бойынша шараларды іске асыру, төлем балансының операциялары бойынша қлттық валюталар бағамдарының көптігін қолдану тәжірибесі жолы бойынша шараларды іске асыру, ұлттық валюта бағамдарының ауытқуын шекті өлшемдерін келісу, осы үшін айырбас бағамын келісу механизмін әзірлеу. Мемлекеттік бюджеттің қосалық көрсеткіштері, сондай-аө ақша-несие және бюджеттік салықтық саясатты қалыптастырудың негізгі қағидалары туралы ақпарат алмасу тәжірибесін енгізу.
6. Салық базасын кеңейту және бюджетке түсімдердің артуы, бірінші кезекте өнеркісіптік шикізаттар мен ауылшаруашылық өнімдерін өңдеу аясында шағын кәсіпкерлік кәсіпорындарына салық салудың келісілген ынталандырушы және

Шаралар қабылдау; энергетикалық және көліктік қызметтерге тарифтерді кезеңімен төмендету бойынша келісілген шараларды қабылдау; өндірісті бірлесіп қаржыландыру кезінде өнімді бөлуге, бухгалтерлік есептің халықаралық жүйесіне өтуге, жаңа өндірушілер үшін қолайлы салық режимдерін құруға қатысты нормативтік базаны жетілдіру.

7. Көліктік одақ елдерінің көлік жүйелерін бірлесіп пайдалану жүйесін қалыптастыру; тарифтік саясат пен жолаушылар мен жүкті әшкә мемлекеттік және халықаралық тасымалдауды реттеу тәртәбән унификациялау, Кеден одағы елдерінің шаруашылық субъектілеріне жүктер мен жолушыларды тасымалдаудың ұлттық жағдайын беру. Энергетикалық қуаттылықты тиімді пайдалану үшін бірлескен бағдарламаларды іске асыру; энергетикалық жүйенің параллель жүйесі режимімен шартталған электр энергиясының мемлекетаралық өтуін келісу; бірлескен энергетикалық өндірістер мен қардылық өнеркәсіптік топтарды қалыптастыру үшін оқзара тиімді шаралар жасау.
8. Біртұтас ғылыми технологиялық және ақпараттық кеңістік негіздерін қалыптастыру, шартты-құқықтық база құру, бірлескен ғылыми зерттеулер технологиялық жобалар және ғарыштық бағдарламалар жүргізудің артықшылықты бағыттарын әзірлеу; ортақ мүмдеге сай іргетастық ғылыми зерттеулер жүргізуге кірісу. Өндірістік техникалық жүйелердің қызмет етуінің бүтұтас ғылыми-нормативтік негіздері мен техникалық – технологиялық стандарттарын қамтамасыз ету.
9. Ұлттық заңдарды унификациялау және үйлестіру; Ұлттық заңдардың сараптамасын құру, олардың салыстырмалы талдауын жүргізу, ұлттық заңдарды үйлестіру бойынша ұсыныстарды әзірлеу; үлгілік заң шығаруды жетілдіру; құқықтық қатынастардың базалық аясындағы заңдардың негізін әзірлеу; жасалған халықаралық шарттар бойынша ішкі мемлекеттік процедуралардың орындалуын синхронизациялау; заң жобасын әзірлеу және заң шығару жұмысын үйлестіру.
10. Кеден одағы және Біртұтас экономикалық кеңістік туралы Шартты іске асыру барысында интеграциялық процестердің экономикалық тиімділігін негіздеу; қабылданған халықаралық келісімдер мен шешімдердің талдауын жүргізу және олардың шарт ережелеріне сәйкестігі туралы ұсынысты әзірлеу; халықаралық келісімдер мен интеграцияны басқару органдарының шешімдері мен енгізілген жобаларын қабылдаудың экономикалық қисындылығын бағалау.
11. Ұйымдастырушылық тәсілдерді жетілдіру және тараптардың үкіметтердің мемлекеттік органдардың және интеграцияны басқару органдарының өзара әрекеттестінін қамтамасыз ету, бірлескен кәсіпорындарды әзірлеу және олардың орындалу барысын үнемі талдау, интеграцияны басқару органдарымен қабылданған құжаттардың орындалу тәртібі мен мерзімдерін анықтайтын ұлттық нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу.

Таргеталау – елдің орталық банкінің айналымдағы ақша массасының және несиенің көбеюіне реттеуде мақсаттық бағдарлар белгілеумен байланысты инфляциямен күресу тәсілдерінің бірі.

Тарифтер- әртүрлі өндірістік емес қызметтір үшін ставкалар жүйесі. Неғұрлым маңызды тарифтер , мысалы кедендік мемлекетпен белгіленеді, басқалары рынок конъюктурасымен реттеледі. Көліктік , коммуникациялық , сақтандыру, байланыс тарифтері т.б. бар. Тарифтер жүйесінде ерекше орынды жұмысшылардың біліктілігі мен олардың еңбегінің сипатымен тығыз байланысты жалақы ставкалары (сағаттық, күндік) алады.

Тезаврация - жинақ, асыл метал, монета, банкноттарды пайда алу үшін емес , олардың тұрақтылығының өсуін күту немесе болашақта пайда алу үшін жинақтау мақсатында айналыммен алу.

Трансферттер – қызметтер, игіліктер немесе ақша ағымына қызмет , игілік немесе ақша ағымы қарсы тұрмайтын операция. Мысалы, бір қаржы мекемесінен екіншісіне немес елден елге ақша немесе бағалы қағаздар аудару.

Трассат-сертификат - жаңа құрал жабдықтар сатып алуға ақы төлеу үшін шығарылатын бағалы қағаз немесе облигация. Оны қамтамасыз ету құралы ретінде осы құрал жабдық болады. Меншік құқығы қарыз сомасын өтеген сәттен бастап несие берушіге тиесілі болады..

Тратта - аудармалы вексель – заңмен белгіленген нысанда құрастырылған және несие берушінің (трассанттың) заем алушыға (трассатка) көрсетілген мерзімде вексельді аталған үшінші тұлғаға (ремитентке) немесе қынушыға белгілі бір ақша сомасын төлеу туралы сөзсіз бұйрығынан тұратын құжат. Вексельге ақы төленуі үшін жауапкершілікті акцептант көтереді, оның орнында импорттаушы немесе банк болады. Банкпен акцептелген тратталарды есепке алу арқылы қолма-қол ақшаға айналдыру оңай. Тратталар шығару және оларға ақы төлеу нысандары, реквизиттері, талаптары 1930 жылғы Женева вексельдік конвенциясында қабылданған біртектес вексельнегізіне негізделген вексельдік заңдармен реттеледі. Тратаның алғашқысы XII-XIII пайда болған ұсыншыға (әдетте копеске) жергілікті валютамен тиісті соманы төлеу өтініші бар жолдау хат болады.

Төлемдік талап тапсырма – бір мезетте төлемдік талаптармен де , төлемдік тапсырмалармен де, есеп айырысу элементтері болатын қолма-қолсыз есеп айырысу – тәжірибеге 1990жыл енгізілген қолма -қолсыз есеп айырысудың жаңа модификациясы. Бұл құжатта тауар жеткізушінің тиелген өнімге, орындалған жұмысқа немесе көрсетілген қызметке ақы төлеу туралы талабы, сондай-ақ төлеушінің өз банкіне осындай төлемді жүзеге асыруға берген тапсырмасы болады. Төлемдік талап-тапсырмамен есеп айырысудың өзіне тән ерекшелігі тауар жеткізуші өнімді тиеген, жұмысты орындаған және қызмет көрсеткеннен кейін барлық төлемдік және жүк тиеу құжаттарын оған қызмет көрсететін банк айналып өтіп тікелей сатып алушының мекен жайына жіберіледі. Сатып алушы операциялардың шартқа сәйкестігін тексергеннен кейін реквизиттерді толтырып, талап-тапсырманы көрсетілген қызметтер мен тауарларға ақы төлеу үшін өз шотынан шартта көрсетілген соманы алу үшін өзіне қызмет көрсеткен банкке береді. Төлемдік талап тапсырмалармен есеп айырысуды бірқатар артықшылықтары бар.: 1) шарттық тәртіпті нығайтуға көмектеседі; 2) акцептен бас тарту жөнінде тауар жеткізуші мен сатып алушының шоттары бойынша артық операцияларды алып тастау; 3) құжат айналымының мерзімін тездетеді және банк мекемелерін құжаттардың дұрыс рәсімделуі мен өткізілуін формальды бақылаудан босатады.

У

Ультимо - ай, тоқсан соңындағы бағалы қағаз котировкасының мәліметтері; мәмілені орындау мерзімі ретінде белгіленген бір кезеңнің (ай,тоқсан, жыл) соңғы күні.

Ультраклассицизм – ЧЧ-ғасырдың 80-жылдарының басында пайда болған макроэкономикалық теория немесе ұсыныс экономикасының мектебі. Осы теорияның мәні Артур Лаффер гипотезасына негізделген. Салық ставкасының өсуі тек белгілі бір сәтке дейін ғана салық салу көлемінің артуын алып келеді. Салық ауыртпалығының әрі қарай артуы жалпы салық түсімдері өлшемдерінің төмендеуіне әкеледі. Бұл рыноктың

шаруашылық субъектілердің экономикалық белсенділігінің түсуі , сондай ақ салық төлеушілер санының артуы салдарынан орын алады.

Ультраклассицизм кәсіпорынның экономикалық белсенділігін ынталандыратын салықтар мен салықтық ставкалар өлшемін елеулі қысқарту қажеттігін негіздейді. Нәтижесінде барлық деңгейдегі бюджетке түсетін салықтық түсімдердің өлшемі артады.

Уиция – (үштік) – 31,1035 граммға тең асыл металдың негізгі салмақтық бірлігі.

Ұзақ мерзімді валюталық саясат – халықаралық есеп айырысу тәртібін, валюталық бағамдар мен паритеттер режимін, алтын және резервтік валютаны, халықаралық төдем құралдарын пайыздық және т.б. өлшем шаралары. Ұзақ мерзімді валюталық саясат мемлекетаралық келіссөздер мен келісімдер барысында, сондай-ақ валюталық реформа нәтижесінде жүзеге асырылады.

Ұлттық валюталық жүйе – елдің сыртқы экономикалық байланыстарын қамтамасыз ету үшін валюталардық қызмет етуін білдіретін экономикалық, ақша –несие қатынастарының жиынтығы. Ұлттық валюталық жүйеге бірқатар негізгі элементтер кіреді: ұлттық валюталар, валюталық резервтердің белгілі бір көлемі мен құрамы, валюталық паритет және ұлттық валюта бағамы мен оның әрекет ету тәртібі, валюталардың айналымдық жағдайлары, валюталық шектеулердің болуы (болмауы) оларды негізгі әдістері мен нысандары, халықаралық есеп айырысудың несиелік құралдарын пайдаланудың қолданыстағы режимі мен соңғысының нысаны, елдердің валюталық қатынастарын реттейтін ұлттық органдар мен мекемелердің ыәртебесі, ұлттық валюта және алтын рыногының қызмет ету шарттары. Ұлттық валюталық ж.йе ішкі ақша және несие-қаржы жүйелерімен тығыз байланысты. Заңды түрде ұлттық валюталық жүйе халықаралық құқық нормаларын ескеретін мемлекеттік құқықтық актілерде бекітілген.

Форварттық операциялар-биржаны айналып өтіп, банктер өнеркәсіптік және басқа да компаниялардың тікелей бір-бірімен жасалатын, бүгін жасалмағанымен валюталау күні болашақтағы белгілі бір мерзімге (әдетте 1,2,3,6 ай және 1 жыл) кейін қалдырылған алдын ала келісілген бағаммен валюта айырбастау мәмілелері. Форвардтар екі түрге бөлінеді: аутрайт мәмілелері (outright) –спорт күнінен бөлек валюталау күні бар бірлік конверсиялық операция ; своп(swap) валюталау күндері әр түрлі екі қарама қарсыконверсиялық операциялардың комбинациясы. Валюталық бағам қзгеруі мүмкін болғандықтан сатушылар мен сатып алушылар шығынға ұшылауы мүмкін және шығындарды өзара өтеу жөнінде келісіп алуға тырысады. Форвардтық операциялар валюталық тәуекелдерді, сондай-ақ валюталық спекуляцияны сақтандыру үшін кеңінен қолданылады. Әртүрлі валюталарда төлемдері мен түсімдері бар сыртқы экономикалық ұйымдар форвардтық келісім шарттарды пайдалана отырып, валюталық бағам өзгеістерінің тәуекелін сақтандыруға қабілетті. Мысалы, Қазақстанның мұнай өндіруші кәсіпорны, мұнай өнімдерін АҚШ долларына айырбаспен шет елге импорттайды. Сондай-ақ ол ара арасында Германиядан құбырлар, жинақтаушы және қажетті құрал жабдықтарды неміс маркасына сатып алуға мәжбүр. Осылайша, кәсіпорын түсімі бар валютада, ал тқлемдері басқа валютада юолады. Егер кәсіпорын мұнай сату мен құбырлар сатып алу графигін жақсы білсе, неміс құрал жабдықтарынсатып алу кезінде неміс маркасын долларға сатып алуға келісім шарт жасаса отырып, доллар бағамының маркаға қатысты мүмкін болатын қолайсыз жаққа өзгеру тәуекелінен сақтануы мүмкін. Бұл ретте айырбас бағамын алдын-ала біле отырып , кәсіпорын өзінің болашақ шығындарын есептейтін және дұрыс инвестициялық және баға саясатын болжай алу күйінде болады.

Фирмалар мен банктердің ликвидтілігі – фирмалар мен банктердің өз міндеттемелерін дер кезінде өтеу қабілеті. фирмалар мен банктердің ликвидтілігіне бақылау ұйымдастырылады, фирмалар мен банктердің ликвидтілігі міндетті түрде бухгалтерлік есептер мен баланстарды тексеру кезінде аудиторлармен талданады.

Форвардтық мәміле - валюта бағамының өзгеруі нәтижесінде пайда болатын шығындардың айналып өту мақсатында шарт негізінде банктер және банктің емес қаржы мекемелерін биржалық рыноктан тыс жерде жүзеге асыру мерзімді валюталық мәміле.

Фьючерстік мәмілелер (Futures)- төлемді екі-үш жылға дейін кейінге қалдыра отырып, шартпен белгіленген баға бойынша қор биржасында валюталарды, валюталық құндылықтарды және бақса қаржы құралдарын сатып алу - сату жөніндегі мерзімді валюталық операциялар, бұл ретте кепілдік сома мәміле жасау кезінде енгізіледі. Фьючерстік мәмілелер (Futures) форвардтық мәмілелерге ұқсас, олар да мәміле жасалған күннен бастап үш күннен астам мерзімге валюта жеткізілумен жүзеге асырылады. Фьючерстік мәміле кезінде сатып алушы мен сатушы мәмілені орындамауы мүмкін, соған орай фьючерстік операциялар спекулятивтік мақсаттарда пайдаланылуы мүмкін.

Фишер эффектісі - оған сәйкес әрбір елде инфляцияның күтулі өсімінің өтемін қоса алғанда, инвесторлар талап ететін нақты пайда нормасы номиналды пайыздық ставкалар екі елде теңестірілуі тиіс теория.

Факторинг – клиентті несиелеумен үйлесетін сауда комиссиялық операция түрі. Факторингтік операция негізінде факторлық компания немесе банктің фактураланған тауар жеткізілімінің 80 пайызға дейінгі құнын бірден төлеу, қалған бөлігін (несие үшін пайызды алып тастағанда) бұл кезде борышқордан ақшаның түсу түспеуін байланыссыз нақты белгіленген мерзімде төлеу талабымен клиенттің шот-фактурасын сатып алу жатыр. Коммерциялық банктер үшін өз клиенттерін банк ісімен таныстыру және оларды банк ықпалына бағындыру құралы болып табылады.

Форвард – валюталық және басқада мәмілелер бойынша ол жасалғаннан кейін екі жұмыс күнінен аспай есеп айырысу.

Форфеттеу- қолма-қол төлемге айырбастап белгілі бір құқықтар беру. Банктік тәжірибеде бұл алдынала белгіленген шарттарда толық мерзімге вексельдер, басқа қарыздық міндеттемелер сатып алу. Талапты сатып алушы осы құжаттарды экспорттауға регрестеу құқығынсыз коммерциялық тәуекелді өзіне алады. Вексельді әдет бойынша есепке алудан айырмашылы форматтеу: 1) әдетте ірі сома құрыл жабдықтар жеткізу кезінде; 2) төлем мерзімін алты айдан 5 жылға дейінгі мерзімге қалдыру; 3) вексельді қайта есепке алу үшін қажет бірінші класты банк авалі немесе кепілдігінен тұрады. Форфеттеуші бүкіл мерзімге пайызды алып тастап, қарыздық талапты сатып алады. Осылайша, экспорттық мәміле несиеліктен қолмақолға айналады, бұл экспорттаушы үшін тиімді. Форфеттеу сыртқы сауданы несиелеу және экспорттық несиелерді мемлекеттік сақтандырудың әдеттегі әдістерін толықтырады, өйткені қосымша тәуекелдерді қосады. Форфеттеу құрал-жабдықтарды, кеңінен тұтыну тауардарын несиелеу үшін жиі пайдаланылады.

Франчайзинг - коммерциялық немесе өнеркәсіптік білімдерді (лицензияны) сатумен ғана емес, өздерінің шетелдік әріптесінің рыногында өнім өндіру және өткізуде технология иесі болып табылатын фирмалардың тікелей қатысуымен байланысты шарттық негізде шетелдік әріптеспен бірлесіп әрекет ету тәсілі. Қатысу әдетте қажетті және шешуші құрамдас бөліктер, ингредиенттер мен жиынтық бөлшектер жеткізілімінің арқасында қамтамасыз етіледі.

X

Халықаралық даму ассоциациясы (МАР) – ХДҚБ-ның нарықтық біраз жеңілдетілген несиелеу шарттары тиімді емес дамушы елдерге арналған жеңілдікпен несиелеу қоры. ХДА 1960 жылы құрылған. ХДА несиелері 35-40 жылға дейінгі мерзімге беріледі, жеңілдік кезеңі – 10 жыл. Ссудалары пайызсыз, жылына 0,5% мөлшерінде әкімшілік шығындарды жабуға төлем ғана алынады. ХДА қатысушы елдердің үкіметтерін ғана несиелейді. Дүниежүзілік банктің топтастыруы бойынша адам басына есептеленде табысы төмен мемлекеттер тобына жататын мемлекеттер ғана жеңілдікті несиелер алуға талап білдіре алады. ХДА ресурстарының таусылуына қарай қатысушы елдер жаңа салымдар жасайды. Алайда олар әдетте кешеуілдейді де, ХДА дағдарыстық күйге ұшырайды. Занды түрде және қаржылық жағынан ХДА дербес институт болып

табылады. Алайда оның басында Банк президенті тұрған басқару органдары ХДҚБ-мен ортақ көптеген жобалар несиелеу құрылымдары әр түрлі болса да, ХДҚБ және ХДА бірігіп несиеленеді. ХДА несиелерінің құрылымы әлеуметтік бағытта : білім беру, денсаулық сақтау, ауыл шаруашылығы және ауылдық аудандарды дамытуға берілетін несиелердің үлес салмағы жоғары.

Халықаралық қаржы корпорациясы (ХҚК) -1959 жылы дамушы елдердің экономикасына жеке инвестицияны ынталандыру, онда жеке секторды нығайту мақсатында құрылған халықаралық ұйым. ХҚК-ның ХҚДБ-нен көп айырмашылығы бар, функцияларын оның бастамаларын елеулі түрде толықтыра отырып орындайды. ХҚДБ-не қарағанда ХҚК үкімет кепілдігін талап етпейді және тәуекелдерді өзіне алады. Сондықтан жобаларды іріктеу ерекше тиянақтылықпен ерекшеленеді. ХҚК ХҚДБ-нен оның несие беріп қана қоймай, компанияның меншік иесі ретінде бекітілуге талпынбай-ақ компания акцияларын сатып алатындығымен ерекшеленеді. Оның міндеті өз әрекеттерімен жеке инвесторларды тарту. Осылайша, ХҚК-нің инвестициялық процестердің катализаторы рөлін орындайды. ХҚК несиелері әдетте жоба құнының 25% -аспайды және орташа алғанда 7-8 жыл (ең жоғары)

Қаржылық жағынан ХҚК ХҚДБ –мен ортақ басшылық және бірқатар орта қызметтерге ие болса да, дербес ұйым болып табылады. Корпорацияның жоғарғы органы – басқарушылар кеңесі. Директораты төрағасының функциясы үйлестіру бойынша ХҚДБ Президентіне жүктеледі.

Халықаралық қайта құру және даму банкі (ХҚДБ) – Дүниежүзілік банк тобындағы бас институт. Бреттенвунд келісіміне сәйкес шілде 1944 жылы халықаралық валюталық қормен бірге құрылған, қызметін 1944 жылы бастады. ХҚДБ-нің ұйымдастырушылық құрылымы акционерлік кәсіпорын қағидасы бойынша құрылған. ХҚДБ органдарындағы дауыстар саны оның жарғылық капиталындағы пайызымен анықталады. Бұл көрсеткіш жекелеген елдерге қатысты олардың экономикадағы өзгермелі рөліне байланысты уақыт өте қайта қаралып отырады. Қазіргі кезде неғұрлым көп дауыс АҚШ-қа тиесілі, бұл араға маңыздырақ шешімдер қабылдау кезінде ветоқұқығын қамтамасыз етеді.

ХҚДБ-нің негізгі жарияланатын мақсаттары болып кедейшілікпен күрес, экономикалық өсудің, нарықтық қатынастарды ынталандыру табылады. Қатысушы мемлекеттер құрған капиталға арқа сүйей отырып, ХҚДБ әлемдік капитал рыногының қаражаттарын жұмылдырып, делдал рөлін орындай отырып, осы рынокқа кіруі шектелген мемлекеттерге рөлін орындай отырып, осы рынокқа кіруі шектелген мемлекеттерге ссуда береді. Ссудалар тікелей үкіметпен, не оның кепілдігімен беріледі. Осы механизм және негізгі мақсаттар өзгеріссіз қалады, алайда олар қолданатын құралдар әлемдік шаруашылық жағдайларға, жекелеген аймақтардағы жай-күйге байланысты өзгереді. 1983 жылы ХҚДБ өзі несиелейтін жобалар үшін қосымша ресурстарды тарта отырып, бірлесіп қаржыландыру тәжірибесін енгізді. Қаржыландыруға жеке де, ресми де институттар қатысушы болады. Бірлесіп қаржыландырған кезде инвестор бірқатар пайда алады: ХҚДБ жоба сараптамасын қамтамасыз етеді, ал ең бастысы инвестордан төлемсіздің тәуекелін алып тастайды. Несие беру мәселесін шешу кезінде ХҚДБ заем алушы елдің экономикалық жағдайы туралы көп ақпаратты талап етеді және онда өз миссиясын жібереді. ХҚДБ ұсыныстарын несие сұраушы ел қабылдамаса, әдетте ол берілмейді. ХҚДБ бас тартуы басқа инвесторлардың да шешімдеріне кері әсер етуі мүмкін. Банк несиелері объектілердің жалпы құнының 30%, қалған шығын бөлігі ішкі қайнар көздер есебінен қамтамасыз етілуі тиіс болғандықтан, осылайша ХҚДБ заем алушы елдегі инвестициялық процеске ықпал етеді.

Халықаралық валюталық қор (ХВҚ) - валюталық аядағы халықаралық сауда мен ынтымақтастықтың дамуына көмектесетін үкіметаралық валюталық-несиелік ұйым. Қордың БҰҰ мамандандырылған мекемесі деген мәртебесі бар. Ол әлемдік валюталық жүйенің институционалдық негізі болады.

ХВҚ 1-22 шілде 1944 жылы Бреттон-Вудста (АҚШ, Нью-Гэмпшир штаты) қткен БҰҰ-ның халықаралық валюатлық-қаржылық конференциясында құрылды. Конференция оның жарғысы рөлін атқаратын ХВҚ туралы Келісім баптарын қабылдады. Бқл құжат 27 желтоқсан 1945 жылы күшіне енді. Қор қызметін 39 мүше мемлекетер құрамында мамыр 1946 жылы бастады; валюаттық операцияларға 1 наурыз 1941 жылы кірісті. Басша оргнадарының тұрақты орналасқан жері -Вашингтон (АҚШ). Бұдан басқа парижде (Франция), Женевада (швейцария) бөлімшелері бар. ХВҚ-дың жоғарғы басшы органы – басқарушылар Кеңесі, онда әрбір мүше елдің атынан басқарушы сен оның орынбасарлары өкілдік етеді. Әдетте бұлар қаржы министрлері немесе орталық банктердің басшылары. Кеңес міндетіне Қор қызметін басты мәселелерін шешу кіреді: Келісім баптарына өзгерістер енгізу, мүше мемлекеттерді қабылдау және шығару, олардың капиталдағы үлестерін анықтау және қайта қарау, атқарушы директорларды таңдау. Басқарушылар әдетте жылына бір рет сессияда жиналады, бірақ отырыстар өткізуді, сондай-ақ кез келген уақытта поштамен дауыс бере алады.

Әлемдік валюталық жүйенің эволюциясына, сондай-ақ ХВҚ қызметінің трансформациясы бойынша келісім үш рет қайта қаралды, Түзетулердің бірінші сериясы (1968-1969жж) СДР механизмінің құрылуымен байланысты; екіншісі (1976-1978жж.) Бреттон-Вудс валюталық жүйесін негізгі қандағдарларын айқындады; үшінші түзету (1990-1992жж) Қор алдындағы өздерінің қаржылай міндеттемелерін орындамаған мүше мемлекеттерге қатысты дауыс беруге құқығын тоқтату түріндегі санкцияны енгізуді меңзеді.

ХВҚ міндетіне: тұрақты қызмет ететін мекеме шегінде валюталық-қаржылық аядағы халықаралық ынтымақтастыққа ықпалдасу, халықаралық сауданың кеңеюі мен тепе-теңдікке өсуіне көмектесу, оның нәтижесінде өндіріс ресурстанының дамуы, барлық мүше мемлекеттердің нақты кірісі мен жұмыспен қамтылуының жоғары деңгейіне қол жеткізу; валюталардың тұрақтылығын қамтамасыз ету; валюталық аядағы мүше мемлекеттердің арасындағы тәртіпке келтірілген қатынастарды қолдау және бәсекелестік артықшылықтар алу мақсатында валюталардың құнсыздануына жол бермеу; мүше мемлекеттер арасындағы төлем балансының ағымдағы операциялар бойынша есеп айрысудың көп-жақты жүйесін құруда, сондай-ақ валюталық шектеулерді жоюда көмек көрсету; мүше мемлекеттерге уақытша төлем баланстарындағы тепе-теңдіктің бұзылуын түзетуге мүмкіндік беретін шетел валютасында қаражат беру кіреді.

ХВҚ қаражаттары өлшемі елдің экономикалық даму деңгейі мен әлемдік экономика және халықаралық саудадағы рөліне байланысты болатын белгіленген квотаға сәйкес мүше мемлекеттердің жарналары есебінен құралады. Квота – мүше мемлекеттердің қормен өзара қарым-қатынастарындағы шешуші звено. Ол капиталға жазылу сомасын; 2) қор ресурстарын пайдалану мүмкіндігін; 3) кезекті бөлінуі кезінде СДР мүше мемлекеттері алатын сома; 4) елдің қордағы дауыс саны анықталады.

ХВҚ мүше мемлекеттерге шетел валютасындағы несиелердегі екі түрлі мақсатқа береді: тқлем баламсының тапшылықтарығ жабу, яғни мемлекеттік қаржы органдары мен орталық банктердің валюталық резервтерін толықтыру үшін; және экономиканың макроэкономикалық тұрақтануы мен құрылымдық қайта құрылуын қолдау үшін, яғни үкіметтердің бюджеттік шығындарын несиелеу үшін. Шетел валютасына үкіметтердің бюджеттік шығындарын несиелеу үшін. Шетел валютасына мұқтаж ел ХВҚ-дағы орталық банктегі шотына аударылатын қлттық мұқтаж ел ХВҚ-дың орталық банктегі шотына аударылатын ұлттық валютадағы эквивалентті сомаға айырбастап, шетел валютасын СДР не сатып алады немесе қарызға лады. Қор механизмін әзірлеу кезінде барлық мүше мемлекеттер валюталарға бірдей сұраныс білдіреді деп күтілген. Сондықтан ХВҚ-ға келіп түсетін ұлттық валюталар бір елден басқа елге өтіп отырады. Осылайша, бұл операциялар тек несиелік болып қана қоймайды. Бірақ тәжірибеде қорға әдетте валютасының айналымы жоқ немесе халықаралық есеп айрысуларда қолданылмайтын елдер несие беру туралы тілегімен жүгінеді. Осыдан кейін ХВҚ ұлттық

валютанын тиісті сомасының «кепіліне» берілгендей болып несие береді, оларға сұраныс болмағандықтан, олар осы валюталарды шығарушы елмен сатып алынғанға дейін қорда қалады.

Қазақстан ХВҚ-на 15 тамыз 1992 жылы кірді, ХВҚ-дың Қазақстандағы өкілдігі де сол кезде ашылды. Қазақстандағы ХВҚ-дың бірінші жетекшісі 1992 жылдан 1994 жылға дейін Хорхе сол Перес болды. Қазақстандағы ХВҚ қызметінің негізгі бағыттары болып :

1) экономикалық реформалар бағдарламаларын жүргізуге көмектесу; төмен инфляция мен экономикалық өсуге қол жеткізуге бағытталған шараларды әзірлеуге қатысу; 2) несие ақша және валюталық мәселелер жөніндегі басқарманың , Статистикалық және құқықтық басқарманың техникалық көмек миссиясына техникалық көмек көрсету; 3) заемдар беру; 4) Вашингтондағы ХВҚ Институтында және Біріккен Вена Институтында оқыту, Алматыда семинарлар өткізу табылады.

Халықаралық сауда сертификаты – валютасының айналымы жоқ елде тауар сатып алушыға осы елде қатты валютамен ескертілген сомада тауар сататын құқық беретін еркін айналымды лицензия.

Халықаралық Фишер эффектісі – банктің пайыздық ставкаларының өзгерісі мен валюталарды спорт-бағамдарының өзгерісі арасындағы ара қатынасты табатын формула. Халықаралық Фишер эффектісіне сәйкес екі ел арасындағы пайыздық ставкаларының айырмашылығы қолма-қол ставкалардың болашақтағы өзгерісінің қопасыз предикторы болуы тиіс.

Халықаралық валюталық –қаржылық ұйымдар – халықаралық валюталық жүйенің тұрақтылығын қамтамасыз ететін ұлттық валюталық қаржылық институт. Халықаралық валюталық –қаржылық ұйымдардың негізгісі болып Халықаралық валюталық қор (ХВҚ) болып табылады. Оның міндетіне валюталық шектеулерге қарсы тұру, валюталық операциялар бойынша төлемдердің көп ұлттық жүйесін құру және т.б. кіреді. Сондай-ақ Халықаралық валюталық ұйымдарға инвестициялық –несиелік қызметі бір мезетте валюталық сипатқа ие болатын бірқатар халықаралық институттар жатады. Олардың ішінде : Халықаралық қайта құру және даму Банкі, Базелдағы халықаралық есеп айырысу банкі, Европалық инвестициялық банк, Азия даму банкі, Араб валюталық қоры, Африка даму өоры және т.б.

Халықаралық валюталық жүйе - әлемдік шаруашылық шеңберіндегі валюталық қатынастарды ұйымдастыру нысаны. Ол әлемдік шаруашылық эволюциясының нәтижесінде пайда болған және заңды түрде мемлекетаралық келісімдермен бекітілген. ХВЖ-нің басты міндеті- тұрақты экономикалық өсуде қамтамасыз ету , инфляцияны ұстап тұру үшін халықаралық есеп айырысу және валюталық рыноктар аясын ретету. ХВЖ халықаралық экономикалық қатынастардың кеңеюіне немесе керісінше шектелуіне көмектесетін маңызды механизмдерінің бірі болып табылады.

Халықаралық есеп айырысу банкі (ХЕБ) - орталық банктер арасындағы ынтымақтастыққа көмектесу, халықаралық қаржы операциялары үшін қолайлы жағдайларды қамтамасыз ету: өз мүшелері халықаралық операцияларды жүргізген кезде банк-агент немесе банк-депозитари ретінде қызмет ету үшін құрылған мемлекетаралық банк. ХЕБ 1930 жылы алты мемлекеттің (Бельгияғ Ұлыбритания, Германия, Италия, Франция, Жапония) үкіметаралық Гаага келісімі және осы мемлекеттердің аумағында Банк қызмет ететін Швейцариямен жасасқан Конвенция негізінде құрылған. Банктік құқықтық мәртебесі 10 ақпан 1987 жылы Швейцария федералдық кеңесмен жасасқан келісіммен бекітілген, оған сәйкес ХЕБ Швейцарияның банк заңдарына бағынбайды. ХЕБ 1,5 млрд. Алтын франк (19,7%) капиталымен акционерлік қоғам нысанында ұйымдастырылған. ХЕБ-ның басқару органдары болып акционерлердің жалпы жиналысы және 13 орталық банк басқарушылары құрамындағы Директорлар кеңес және Басқарма табылады. Қалған мүшелері дивиденттер алумен және клиент мәртебесімен шектелген. ХЕБ-нің ресурсының негізгі көзі – етел валютасындағы немесе алтын түріндегі орталық банктердің қысқа мерзімді (үш айға дейінгі) салымдары. Олар бойынша пайыздарды төлеу үшін Банк

оларды нарықтық талаптарына басқа да орталық банктерге, халықаралық ұйымдарға немесе банк корреспонденттерге орналастырады. ХЕБ бірқатар арнайы қызметтерді, көбінесе жетекші валюталар бағамын ұстап тұру мақсатында орталық банктердің бірлескен валюталық интервенциясын жүзеге асырады, үкіметаралық несиелер бойынша қорғаншылық қызметін атқарады. ХЕБ- жетекші ақпараттық –зерттеу орталығы. Банктің жылдық есебі-әлемдегі ең беделді экономикалық басылымдарының бірі.

Хедж –1) бағаның қолайсыз өзгеру тәуекелінен сақтандыру, 2) бағаның қолайсыз өзгеру тәуекелінен сақтандыруға қызмет ететін фьючерстік келісім-шарт.

Хеджерлер – негізгі міндеті валюталық түсімді валюталық –бағамдық тәуекелден қорғау болатын валюталық рыноктың қатысушылары (бірінші кезекте кәсіпорын). Осы мақсатта олар ашық валюталық позицияларды жабуға тырыса отырып, (коммерциялық банктің қкмегімен) конверсиондық операцияларды жүзеге асырады.

Хеджерлеу - 1) мерзімді (фьючерстік) келісім-шарттар рыноктары мен опциондар рыногы бір тәуекелді басқасымен өтеу үшін пайдаланылатын операция, яғни қарсы талаптар мен міндеттерді жасау арқылы бағамдық шығындарды сақтандыру (алдын алу) нысаны, мысалы , мерзімді (форвардты) валюталық мәмілелер жасау; 2) өнеркәсіптік және сауда фирмаларының әдеттегі коммерциялық қызметтерін немесе банктердің , сақтандыру компанияларының , зейнетақы қорларының қолайсыз қзгеруімен туындайтын шаруашылық қызметтің негізгі сфера шығындарының алдын алу мақсатында қолданылады.

Ч

Чек – төлем құжаты, онда бейнеленген валюта сомасын оның иесіне төлеудің ақшалай міндеттемесі (бұйрығы). Чектер алғаш рет валюта сомасын оның иесіне төлеудің ақшалай міндеттемесі. (бұйрығы). Чектер алғаш ХУІ ғасырда ақша сақтағаны үшін салымшылардың пайыздар алатын кассирлердің түбіртегі түрінде болады. Егер төлем чек көмегімен жүзеге асырылса , онда борышқор (сатып алушы) чекті не өзи қояды (клиент чегі), не оның жазбасын банкке тапсырады. (банк чегі). Чек нысандары мен реквизиттері ұлттық және халықаралық заңдармен (1931 жылға Чектік Конвенция) реттеледі. Сек ұсыну бойынша төленуге жатады.(инкассация).

Ш

Шекара мағындағы сауда – сауда және төлемдер туралы келісім, жыл сайынға хаттамалар негізінде шекаралас мемлекеттердің шекара маңы аудандарының сауда ұйымдары және фирмалармен жүзеге асырылатын халықаралық тауар айырбасының бір түрі.

Шоттарды шектеу - шот иелерін осы шоттардағы қаражаттарына еркін билік ету құқығынан айыруды білдіретін валюталық шектеу. Шоттарды шектеу қандай да бір елге қарсы экономикалық санкциялардың әрекеті кезінде көмекші шара ретінде мемлекеттік органдармен санкцияланады. Шоттарды шектеу туралы шешім шот иесіне қойылған талап бойынша немесе коиенттің төлем қабілтсіздігі болмаған жағдайда сот билігімен шығарылуы мүмкін. Шоттарды ішінара немесе толық шектеу болады.

Ы

«Ыстық ақшалар» - валюталық бағамның өзгеруінен не осы елдердегі табыстар айырмасынан пайда көру мақсатында бір елден басқа елге жылдам аударылатын спекулятивтік не арбитраждық операциялар нәтижесінде алынатын қысқа мерзімді қаражаттар.

I

Ішінара айналымды валюта - әсіресе резиденттен үшін белгілі бір валюталық операциялар шеңберіне қатысты валюталық шектеулер сақталатын ел валютасы.

Э

Экспорт бойынша мәмілелер паспорты - экспорттатушымен толтырылатын және сыртқы сауда мәмілесі туралы мәліметтен тұратын валюталық заңдармен белгіленген нысандағы валюталық бақылау құжаты.

Экспорттық –импорттық мәміле – тауарға меншік құқығының резиденттен резидент емеске (резидент еместен резидентке) өтуін көздейтін (инвестициялауға жататын мәмілелерден басқа) мәміле; резиденттің резидент емеске (резидент еместен резидентке) қызмет көрсетуін (жұмыс атқаруын), сондай ақ резиденттің резидент емеске (резидент еместен резидентке) интеллектуалдық шығармашылық қызмет нәтижелерін пайдалану құқығын беруді көздейтін мәмілелер.

Экспорттық-импорттық операцияларды сақтандыру – оған экспорттық несиелерді, валюталық рыногтарды және жүктерді сақтандыру кіреді. Экспорттаушы импорттаушыға фирмалық несие берген жағдайда жеткізуші мүддесін қорғау мақсатында қолданылады. Жеке компаниялармен және мемлекеттік ұйымдармен жүзеге асырылады. Мемлекет өзіне коммерциялық қана емес, саяси да тәуекелдерді алады. Валюталық тәуекелдерді сақтандыру сыртқы сауда операциялары кезінде шетел валютасы бағамының ұлттық валюта бағамына қатысты өзгеруінен валюталық шығын, ұшырау мүмкіндігімен байланысты. Валюталық тәуекел сыртқы сауда келісім шартын жасау мен ол бойынша төлем арасындағы кезеңде болады. Валюталық тәуекелдерді шығын тәуекелі мен алынбай қалған пайда тәуекеліне бөлуге. Шығын тәуекелі бағам көтерілген ретте экспорттық келісім-шарт құнының азаюымен байланысты. Алынбай қалған пайда тәуекелі : шешімдердің бірін таңдау кезінде нашар нәтиже алу мүмкіндігімен байланысты тәуекелді сақтандыру, өйткені бағамдардың өзгеруі сыртқы сауда операциялары үшін қолайлы да болу мүмкін. Валюталық тәуекелдерді сақтандырудың келесі әдістері кең таралған: бағам өзгерісінің қолайлы мүмкіндігі бар валюта таңдауымен байланысты келісім-шарт бағамының валютасын таңдау, (экспорттаушы үшін бұл күшті валюта, яғни бағамы көтерілетін валюта ғал импорттаушы үшін бағамы төмендеуі тиіс әлсіз валюта); тиісті валюталық бағам белгіленген шектерден артық өзгерген жағдайда автоматты түрде пропорционалды түзетілуін көздейтін ескертпені келісім-шартқа енгізу; бір валютадағы экспорттық және импорттық келісім шарттар теңестіру немесе әртүрлі бағам тенденциялары бар валютадағы келісім шарт жасау негізінде жасалған келісім шарттар бойынша валюталық позицияны реттеу; банкпен валюталық тәуекелді сақтандыруға шарт жасау.

Экспорт бойынша іс - тауар экспортынан алынған валюталық кірістің түсуін бақылау бойынша құжаттардың арнайы іріктемесі. Іс әрбір экспортталған тауар бойынша банкпен құрастырылады.

Экспорт бойынша мағлұматтар жинағы – тауар экспортынан алынатын валюталық кірістің түсуін бақылау бойынша құжаттардың арнайы іріктемесі. Мағлұматты уәкілетті банктер әрбір валюталық мәмілелер паспорты бойынша қалыптастырады.

Экспорттаушы тәуекелінің кепілдігі – экспорттық операциялар бойынша шығыннан сақтандырудың бір түрі. Мұндай кепілдіктер мамандандырылған мемлекеттік және мекемелерге беріледі.

Экспорт – тауар, жұмыс, қызмет, интеллектуалдық қызмет нәтижелерін , соның ішінде оларға айрықша құқықтарды кері кіргізу жөніндегі міндеттемелерінсіз

Қазақстан Республикасының кедендік аумағынан шет елге шығару. Экспорт фактісі тауардың Қазақстан Республикасының кедендік аумағын кесіп өткен кезде, интеллектуалдық қызмет нәтижесіне құқықтар мен қызметтер көрсету негізінде бекітіледі. Тауарлар экспортына көбінесе шетел тұлғасының қазақстандық тұлғадан тауар сатып алу және оны өңдеу мен өңделген тауарды шет елге шығару үшін басқа қазақстандық тұлғаға беру кезінде Қазақстан Республикасының кедендік аумағынан шет елге тауар шығарылмайтын жекелеген коммерциялық операцияларға теңестіріледі. Тауарлар экспортын – белгілі бір қасиеті бар материалдық игіліктерді шетке шығару ретінде; қызмет экспортын – шетелдік әріптестерге өндірістік және тұтынушылық сипаттағы өтетін қызмет көрсету ретінде; капитал экспортын – шет елде өз өндірісін ұйымдастыру мақсатында қаражат инвестициялау ретінде ажырату қабылданған. Тауар экспортының келесідей түрлері бар: осы бір елде өндірілген немесе өңделген тауарларды шығару; отандық тауарларды (жәрмеікелерде, көрмелерде, сауда саттаықтарда, т.б.) уақытша шетке шығару; трансұлттық компаниялар шеңберінде немесе кәсіпорындардың тікелей өндірістік байланыстары бойынша фирма ішіндегі тауар жеткізілімі; реэкспорт – халықаралық сауда-саттықтарды, биржаларда және т.б. сатылған реэкспортталған елдерге оларды қосымша өңдеусіз шет елге бұрын кіргізілген тауарларды шығару.

Экспорттаушы – Қазақстан Республикасының кедендік аумағынан тыс жерлерде тауарлар сатуға (жеткізуге) келісім-шарт(келісім, шарт) жасаған Қазақстан Республикасының резиденті – жеке және заңды тұлға.

Эмбарго - мемлекеттің тауарлар, қызметкер және өзге де құндылықтарды өз еліне кіргізу немесе қанда да бір басқа елге шығаруы тыйым салуы. Эмбарго соғыс кезінде де, бейбіт уақытта да енгізілуі сауда экономикалық қызметтердің барлық жағын немесе тек белгілі бір аяларды ғана қамтуы мүмкін. Эмбарго – мемлекеттік тауарлар, қызметтер, валюталық және өзге де құндылықтарды өз еліне күргізу немесе қандай да бір басқа елге шығаруға тыйым салуы. Эмбарго қандай да бір елге, оның үкіметіне экономикалық, ғылыми-техникалық және қаржылық қысым көрсету құралы болып табылады. БҰҰ жарғысы қызметі халықаралық қауіпсіздікке қауіп төндіретін мемлекетке ұжымдық ықпал ету шарасы ретінде эмбаргоны белгілеу мүмкіндігін қарастырады. Эмбарго мемлекеттің, оның ұйымдары мен азаматтарының барлық немесе тоқтату үшін негіз болуы мүмкін.

Эмиссия - мемлекеттің немесе кәсіпорындардың, ұйымдардың, бағалы қағаздар (акция, облигация), банк билеттерін, қағаз ақшаларды шығаруы.

Эмиссиялық ақша – қағаз купюра немесе айырбас монетасы түрінде айырбас ақшаларын шығару. Ақша шығару немесе айналымнан ақша алу мөлшерлері өз үкіметтермен анықталады. Ақша эмиссиясы - орталық(эмиссиялық)банкпен; бағалы қағаздар эмиссиясы – мемлекетпен, банктермен, акционерлік компаниялармен жүргізіледі. Айналымға ақша немесе бағалы қағаздар шығаратын тарап эмитент деп аталады.

Эмитент - банкноттар мен бағалы қағаз шығаратын мекеме немесе кәсіпорын.

Эмиссияны контитнгенттеу - банкноттар эмиссиясын оны ретету мақсатында заңд шектеу.

Ямайка валюталық жүйесі – негізі 1976 жылы ХВҚ-ға мүше елдердің Кингстондағы (Ямайка) кезекті жиналысында қаланған төртінші әлемдік валюталық жүйе. ЭВҚ қатысушылары алтынның ресми валюталық бағасын алып тастауға және ұлттық қағаз ақша валютасының паритетін белгілеу үшін негіз ретіндегі оның функциясын жоюға келісті. Бұл шешім демонетизациясын ресми тану, оның ақшалай функциясын жою болып табылады. Ямайка валюталық жүйесінің негізгі қағидалары.

1. Алтын девиздік стандарт орнына СДР стандарты енгізілген.
2. Алтын демонетизациясы заңды түрде аяқталды: оның ресми бағасы алтын паритеті алынып тасталыу, долларды алтынға айырбастау аяқталы. Ямайка келісімі бойынша алтын құн өлшемі жіне валюталық бағамдарды есептеу нүктесі болуға тиес емес.

3. Елдерге кез келген валюталық бағам режимін таңдау құқығы берілген.\
4. ХВҚ мемлекетаралық валюталық реттеуді күшейтуге арналған Жаға валюталық жүйе көбінесе Бреттонвудтік валюталық жүйеден алынған. СДР стандартына доллар стандарты жасырылған. Алайда жетекші халықаралық төлем және резерс қаражаты ретінде долларға әлі балам болмаған кезде валюталық иморализмге тенденция күшейе түседі. Алтын заңды түрде демонитезацияланған , бірақ іс жүзінде модификацияланған нысанда валюталық тоуар рөлін сақтайды. Жоба бойынша Ямайка валюталық жүйесі неғұрлым иілгіш жіне төлем балансы мен валюталық бағайдардың тұрақсыздығына валюталық икемделген болуы тиіс. Алайда ямайка валюталық жүйесі ара-арасында дағдарысқа ұшылар отырады. Негізгі валюталық жүйелерді шеші мақсатында оны жетілдіру жолдарын іздеу жүргізіледі.

Қорытынды

Нарық жағдайында валюталық қатынастарды реттеу және дамытуда құқық рөлі айтарлықтай артады. Құқық нормалары осы салада заңдылықтың ақталуын қамтамасыз етуге, қоғам мен мемлекетке халықтың өмірін жақсарту проблемаларын шешуге сыртқы экономикалық ынтымақтастықтың артықшылықтарын толығымен пайдалануға көмектесуге арналған.

Валюталық қатынастардың дамуы мен жетілдіруі ең алдымен осы қатынастарға қатысушылардың құқықтары мен міндеттері арқылы қамтамасыз етіледі. Валюталық құқықтық нормаларды рыногтың неғңзінқалаушы зағдарды қаншалықты дұрыс шығарса , олар құқық субъектілерінің әрекеттерінде валюталық заңдарды сақтау талаптарын соншалықты дұрыс көрсетеді., нарықтық қатынастардың қағидаларын өмірге енгізуге елеулі мөлшерде тәуелді болады.

Сонымен қатар валюталық қатынастардың ерекшеліктері сондай., олардың дамуы мен жетілдіруі көп жағдайларда осы қатынастарды реттеу және тіртіпке келтіру жөніндегі мемлекет қызметіне байланысты болады. МЕМлекет валюталық құндылықтарды пайдалану жкніндегі барлық қатынас аясына ықпал етеді.ы Мемлекет валюталық құкндылықтар нақты субъектілермен берліген болса да , валюталық қатынастарға қатысуын таңбайды. Мемлекет саяси ұйым ретінде валюталық тәртіптің жай-күйін, валюталық заң твлптарының орындалуын бақылауды жалғастырады.Біоақ ең бастысы , мемлекеттің валюталық режимді және елдің валюталық саясатының негіздерін белгілеуінде. Валюталық режимдердің қатаңдауы немесе либерлизацмясы мемлекет қызметіне байланысты.Сондвқытан мемлееттің валюоиалық саяматыныңжүзеге асырылуы көп жандайларда валюталық заңдардыі жай-күйіне байланысты болады.

Соңғы жылдарда елімізде валюталық қатынастарды реттейтін бірқатар нормативтәк актілер шығарылған. Алайда валюталық қатынастарды құқықтық реттеуді жетілдіру проблемасын шешілді деп санауға болмайды. Экономикалық реформаның тереңдеуі , шетел инвестициясын кеңінен тарту және халықаралық ынтымақтастықтың дамуы құқық шығармашылық тәжірибе мен құқықтық ғылым алдына шешілуі валюталық тәртіпті нығайту мен валюталық қатынастарды дамытуды маңызды кепілі болатын бірқатар күрделі және жауапты міндеттерді қойды.

Олардың ішіндегі маңыздылары келесілері:

1. Валюталық заңнаманы толық кодификациялау.олданыстағы валюталық заңдардың ескіруіне байланысты валюталық қатынастарды регламенттеу үшін елімізде валюталық құқық бойынша көптеген нормативтік актілер қабылданған. Бұл ретте олардың бәрі заңға тәуекелдәләк сипатта және көо

жағдайларда өз-өзіне ғана емес «валюталық реттеу туралы» заңға да қайшы келеді. Сондықтан жаңа валюталық заң қабылдау тәжірибелік маңыздылығы бар іс болып табылады.

2. Валюталық режимді одан әрі либеризациялау қолданыстағы валюталық операцияларды жүргізудің рұқсат ету тәртібін алып тастау және ұлттық валютаның ең болмаса ағымдар және капиталды операциялар бойынша толық айырбасталуына қол жеткізу. Бұл үшін елімізде тиісті экономикалық жағдайлар жасалып қойылған дейді.
3. Нарықтық қатынастар жағдайында елімізде валюталық бақылау қағидалары мен әдістері мәні бойынша зерттеу және жетілдіру, осыған сәйкес валюталық бақылау қағидалары мен әдістерін мәні бойынша зерттеу және жетілдіру, осыған сәйкес валюталық бақылау жүйесін, құрылымын және органдарының күзіретін жетілдіру.
4. Валюталық заңдарды бұзғаны үшін жауапкершілікті жетілдіру өкінішке орай осы уақытқа дейін валюталық құқық бұзушылық себептері жеткілікті түрде зерттелмеген, валюталық заңдарды бұзғаны үшін қылмыстық, азаматтық, әкімшілік және жауапкершілікті басқа да түрлері жеткілікті дәрежеде жүйеленбеген.
5. Осы және басқа да проблемаларды қазіргі заманда шешу валюталық қатынастардың дамуы және бір тәртіпке келтірудің қажетті шарты.